

Сумський державний університет

**ОСОБИСТІТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА:
ПРОБЛЕМИ МИНУЛОГО І СЬОГОДЕННЯ**

Матеріали
II Міжнародної науково-практичної конференції
У двох частинах
Частина 1

(Суми, 18 квітня 2016 року)

Суми
Сумський державний університет
2016

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І. (Суми, Україна), д-р іст. наук;
Камберова Р. (Софія, Болгарія), канд. філол. наук;
Король С. М. (Суми, Україна), канд. політ. наук;
Куліш А. М. (Суми, Україна), д-р юрид. наук;
Лобко Н. В. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Нестеренко В. А. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Піскун В. М. (Київ, Україна), д-р іст. наук;
Рамач Я. (Нові Сад, Сербія), д-р іст. наук;
Семенов В. М. (Суми, Україна), канд. наук із держ. упр.;
Теліженко Л. В. (Суми, Україна), д-р філос. наук.

Рекомендовано до видання вченою радою юридичного факультету
Сумського державного університету
(протокол № 10 від 07.04.2016 року)

Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 част. (Суми, 18 квітня 2016 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, Р. Камберова та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2016. – Ч. 1. – 168 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках II Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 699 від 22 грудня 2015 р.), присвячені актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

На обкладинці використано мапу «Русь, Московія і Тартарія» фламандського картографа XVI ст. Абрахама Ортелія.

**ГРОМАДСЬКО-ДОПОМОГОВИЙ КОМПІТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ
ЕМІГРАЦІЇ В РУМУНІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ КОНФЕРЕНЦІЙ***

Тема самоорганізації української політичної еміграції у міжвоєнний період в окремих країнах Європи, які не були її політичними центрами, недостатньо досліджена. Особливо це стосується південно-східного регіону Європи, де існували периферійні осередки, наприклад, у Болгарії та Югославії. Проміжне місце між політичними центрами української еміграції (Австрія, Німеччина, Польща, Франція та Чехословаччина) та її периферійними центрами займала Румунія. В цій країні основу еміграції склали вояки частин Армії УНР, члени партизансько-повстанських загонів та цивільні люди, які в листопаді 1920 – 1922 рр. опинилися на території Румунії. На той час там діяла Надзвичайна дипломатична місія (НДМ) УНР на чолі з професором Костем Мацієвичем, яка і стала ініціатором об'єднання української еміграції. Після ліквідації НДМ функції об'єднувачого центру еміграції перебрав на себе Громадсько-допомоговий комітет (ГДК). В українській і румунській історіографії відображені лише окремі аспекти його діяльності [1-6]. Саме тому автор ставить собі за мету розкрити основні етапи розвитку ГДК крізь призму конференцій української політичної еміграції в Румунії в міжвоєнний період. У роботі не йдеться про основні напрямки діяльності Комітету.

Важливою складовою громадського життя української еміграції в Румунії були її конференції. Саме вони визначали основні напрямки громадсько-політичної та соціокультурної діяльності еміграції в цій країні. У міжвоєнний період відбулося 7 конференцій, в яких брали участь представники центральних

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

і місцевих громадських організацій і груп та окремі громадські діячі української еміграції. Між конференціями центральною, об'єднуючою інституцією був Громадсько-допомоговий комітет.

Вперше ідею створення такої інституції висловив голова НДМ УНР в Румунії К. Мацієвич у листі до міністра закордонних справ УНР А. Ніковського від 27 жовтня 1921 р. Кость Адрінович зазначав, що в умовах імовірної ліквідації дипломатичного представництва в Румунії *«частину сучасних обов'язків Місії – захист нашого громадянства і збігців, можливу їм допомогу, пропаганду національної справи, працю в пресі і т.и. перебере на себе якась громадська інституція»* [7, арк. 93]. Такою інституцією, на думку дипломата, повинен був стати *«Український громадський комітет»*. Головні його завдання – піклування про долю біженців та інтернованих, захист їхніх матеріальних і моральних інтересів, організація культурно-освітньої та кооперативної діяльності, налагодження зв'язків із румунською громадськістю, поширення у румунському громадсько-політичному середовищі ідеї української державності. 7 листопада 1921 р. міністр закордонних справ УНР визнав доцільність і необхідність створення такого комітету [7, арк. 92зв].

Конкретна реалізація цієї ідеї розпочалася вже після створення наприкінці 1922 – навесні 1923 рр. Надзвичайною дипломатичною місією УНР низки українських громадських організацій у Бухаресті. Це питання докладно обговорювалося із С. Петлюрою. К. Мацієвич доповідав Головному Отаману військ УНР про підготовку і проведення I Конференції української еміграції в Румунії та створення ГДК [8, с. 66-76, 86-98]. Форум відбувся 15-17 вересня 1923 р. у Бухаресті. Він проходив у складних умовах. По-перше, як зазначав Д. Геродот, ширилися чутки про те, що Румунія визнає СРСР і справами української еміграції опікуватиметься радянське дипломатичне представництво. Саме в той час велика частина емігрантів з Польщі, Чехословаччини та Болгарії поверталася в Україну. По-друге, в місцях проживання емігрантів у Румунії з'явилися офіційні комісії, які з'ясовували думку українців щодо повернення на Батьківщину. Часто це мало форму настійливої поради переїзду в Україну. По-третє, в умовах погіршення

економічного становища румунський уряд запровадив жорсткий контроль щодо іноземців з метою виселення їх до 1 жовтня 1923 р. за межі країни. Така ситуація викликала в емігрантів хвилювання, відчуття безпорадності та невпевненості у майбутньому [9, с. 26-27].

Засідання форуму проходили у приміщенні НДМ УНР. При відкритті конференції члени організаційної комісії К. Мацієвич, В. Трепке та Д. Геродот оприлюднили привітання від голови Директорії і Головного Отамана військ УНР С. Петлюри, керівників Українського товариства прихильників Ліги Націй В. Кедровського, Українського центрального комітету у Польщі О. Саліковського, Конгресу української еміграції в Польщі генерала В. Сальського й інших організацій. До складу президії форуму були обрані К. Мацієвич (голова), С. Дельвіг, І. Гаврилюк (заступники), О. Медведєв, Г. Олександрів, І. Літновський та Стратієнко (секретарі). 15 вересня були виголошені доповіді *«Репатріація української еміграції»* й *«Еміграція в країни, що приймають емігрантів»* Д. Геродота, *«Правове становище української еміграції у Румунії»* доктора права Д. Маєр-Михальського, 16 вересня – *«Організація української еміграції в Румунії»* В. Трепке, *«Український національний суд для еміграції»* О. Долинюка, 17 вересня – *«Організація українських спортивних товариств у Румунії»* М. Пилипенка, *«Утворення Всеукраїнського національного центру»* та *«Самооподаткування української еміграції»* К. Мацієвича [10, арк.36].

Одним із важливих питань конференції було створення національного суду української еміграції в Румуні. Вперше його порушив В. Трепке на загальних зборах Філії Українського товариства (прихильників) Ліги Націй (ФУТЛН) у липні 1923 р. [11, с. 5]. На конференції спеціальну доповідь з цієї проблеми виголосив О. Долинюк. Метою створення такого суду, на думку доповідача, було *«не залишати безкарними вчинки антиморального та антинаціонального характеру, які плямують добре ім'я Української Еміграції, а тако-ж рішуче стежити за покаранням вчинків суто карного характеру»*. У випадку скоєння кримінального злочину українським емігрантом суд міг передавати злочинця до рук місцевої влади для покарання за румунськими законами. У складі суду повинні

були бути голова, двоє суддів, прокурор, адвокат, а для розгляду важливих справ – ще і декілька присяжних засідателів. К. Мацієвич вніс пропозицію про те, що компетенція суду повинна поширюватися лише на ті вчинки, які матимуть місце після його утворення. Засновуючи національний суд, конференція оголошувала амністію тим, хто мав провину в минулому і таким чином давала змогу будь-якому члену громади реабілітувати себе чесною поведінкою та сумлінним «виконанням національних обов'язків у майбутньому». Ця думка була врахована конференцією [10, арк. 51-51зв].

У резолюції з цієї доповіді також зазначалося, що санкціями (покараннями) суду є: словесна догана; догана на письмі з публікацією; грошове покарання; вигнання зі складу організованої української еміграції, бойкот та занесення на «чорну дошку». Апеляційною інстанцією виступав ГДК. При винесенні рішення суд повинен керуватися звичайними нормами етично-морального характеру і голосом своєї совісті, у справах же кримінального характеру – виключно Кримінальним кодексом Румунії. До складу Українського національного суду були обрані генерал С. Дельвіг (голова), сотник Д. Ігнатенко, О. Піка (члени суду), сотник І. Запорожченко, полковник Пиlipпенко (запасні судді), сотник О. Долинюк (прокурор) [10, арк. 38зв-39зв].

На останньому засіданні конференції був обраний керівний орган української еміграції в Румунії – Громадсько-допомоговий комітет у складі К.Мацієвича (голова), І. Юркевича, Й. Пшоника, В. Трепке, С. Дельвіга, Г. Порохівського, Я. Чайківського, Ф. Ємельянова, Ю. Міткевича, П. Єланського, Д. Гармаша, П. Мамчура, Д. Маєр-Михальського, І. Гаврилюка (члени) та Д. Геродота (запасний член). ГДК репрезентував близько 600 зареєстрованих ним емігрантів [12, арк. 126].

Матеріали конференції та інформація про неї були опубліковані на сторінках емігрантської преси в Польщі [13-14] та Чехословаччині [15].

18 вересня 1923 р. відбулося перше засідання ГДК, на якому, згідно з постановою конференції, до його складу увійшли представники тих громадських організацій, які вже діяли в країні – М. Яковенко від ФУТЛН, Н. Трепке від Союзу українських

жінок-емігранток, П. Горбунів від Ощадно-позичкового товариства «Згода» [10, арк. 42зв-43зв]. У лютому 1924 р. до складу комітету були кооптовані представники місцевих українських громад Г. Шлопак (Бакеу), А. Шевців (Скутару) і М. Ройтман як представник єврейської національності від українських громад [10, арк. 70].

На першому засіданні була обрана Президія комітету у складі К. Мацієвича (голова), І. Юркевича (товариш голови) та І. Гаврилюка (секретар). Решта членів комітету очолили секції: загально-громадську (вона ж фінансова) – В. Трепке, юридично-правову – Д. Маєр-Михальський, фізичного виховання – Я. Чайківський, благодійно-допомогову – Й. Пшоник, бюро праці – Г. Порохівський. Крім того, представниками комітету у регіонах стали: Ю. Міткевич у Кишиневі, Ф. Ємельянів у Бендерах, П. Мамчур у Бельцях, С. Дельвіг у Брашові (для Трансільванії), П. Єланський у Джурджу та Д. Гармаш у Гімеші. На президію і секретаріат покладалися обов'язки налагодження відносин з румунською владою та різними установами за її межами, представництво інтересів української еміграції в Румунії, завідуння фінансовими справами комітету, реєстрації емігрантів, загальне діловодство. Вирішенням окремих сторін життя еміграції займалися відповідні секції.

Невдовзі після закінчення конференції ГДК розпочав реалізацію своїх планів. Ця робота відбувалася у несприятливих політичних умовах. Саме тоді посилювався націонал-фашистський рух серед румунського студентства та тієї частини суспільства, яка рішуче виступала проти іноземців на території Румунії. В окремих регіонах країни були викриті шпигунські організації. Серед заарештованих виявилось декілька українських емігрантів. З Кишинева, Бендер, Галацу, Шабо надходили повідомлення про утиски й арешти емігрантів з боку румунської влади. ГДК і НДМ доклали чимало зусиль для припинення утисків і звільнення з-під арешту співвітчизників [9, с. 27].

II Конференція української еміграції в Румунії відбулася 27-30 вересня 1924 р. У ній взяли участь 49 делегатів, з яких 26 осіб представляли різні українські громадські організації, решта – члени ГДК та запрошені ним відомі громадські діячі. Були виголошені такі доповіді: «Справоздання Комітету» (Д. Геродот), «Фінансовий звіт діяльності ГДК», «Про репатріацію та

еміграцію до інших країн» (Г. Порохівський), «Сучасне становище на Україні» (Й. Пшоник), «Українська державність та національні меншини на Україні» (І. Гаврилук), «Про економічне об'єднання еміграції» (В. Трепке), «Українська Еміграція в Румунії по даним анкети» (К. Мацієвич), а також звіт Бюро праці (Г. Порохівський) та про організаційну діяльність ГДК (В. Трепке). Було змінено кількісний склад Комітету. Замість 14 членів обрали 8, з яких К. Мацієвич, Д. Геродот, О. Долинюк, Д. Маєр-Михальський, Г. Порохівський і В. Трепке працювали в центрі, С. Дельвіг у Трансильванії й І. Гаврилук у Бессарабії. Запасними членами стали П. Горбунів та Є. Якубенко, ревізором – Й. Пшоник, його заступником – О. Медведів [16, л. 1об-2; 17, с. 188-189].

12-14 вересня 1925 р. відбулася III Конференція української еміграції в Румунії. В ній взяли участь 47 делегатів, які репрезентували 1138 осіб зареєстрованої ГДК організованої еміграції [18, с. 15; 19, арк. 2]. Головою президії конференції був І. Дробіт, секретарем – І. Літновський. На форумі обговорювалися такі питання: загальний і фінансовий звіт ГДК (Д. Геродот), діяльність юридичної і благодійно-допомогової секції та Бюро праці (Г. Порохівський), кошторис ГДК на 1926 р. (Д. Геродот), найближчі завдання української еміграції в Румунії (В. Трепке), репатріація та рееміграція української еміграції з Румунії (О. Долинюк), Всеукраїнський з'їзд та організація Національного Центру (К. Мацієвич). В їх обговоренні взяли участь представники місцевих осередків еміграції. Тези доповідей були оприлюднені на сторінках паризького тижневика «Тризуб» [20-21].

Про широту та інтенсивність роботи ГДК свідчать такі дані. За звітний рік відбулося 27 засідань ГДК, на яких було розглянуто організаційних справ – 33, судових – 3, юридичних – 10, культурно-освітніх – 12, фінансових – 47, громадсько-політичних – 13, благодійно-допомогових – 16, інших – 46. Комітет сприяв отриманню документів на право перебування в країні 92 емігрантам, влаштував до госпіталю та надав матеріальну допомогу 45 емігрантам, звільнив з-під арешту 14 осіб, врятував від вислання за межі Румунії 4 осіб, легалізував перебування в країні 7 щойно прибулим біженцям з України, виклопотав документи на пересування з одного місця до іншого 218 емігрантам та віз на виїзд з Румунії 9

особам, надіслав 4 привітання та вирішив (переважно листовно) 1729 інших різноманітних справ. З цією метою було відправлено понад 3 тис. листів. До складу управи ГДК обрали К. Мацієвича (голова), Д. Геродот, С. Дельвіг, О. Долинюк, Д. Маєр-Михальський, Г. Порохівський, В. Трепке (члени), Ю. Міткевич (член ГДК у Бессарабії) [22, арк. 6-9].

12-13 вересня 1926 р. у Бухаресті відбулася IV Конференція української еміграції в Румунії. Вона складалася з двох частин. Перша традиційно стосувалася поточних справ еміграції в цій країні, друга була присвячена вшануванню пам'яті Головного Отамана військ УНР С. Петлюри. До складу президії форуму обрали К. Мацієвича, І. Гаврилюка, І. Дробота, секретаріату – Г. Олександрова та П. Горбунова. Голова ГДК виголосив доповідь про Українське національно-політичне об'єднання за кордоном [23, с. 20-22], В. Трепке – «Сучасне становище на Україні та відгуки на смерть Симона Петлюри», Д. Геродот – «Жидівське питання на Україні, у зв'язку з убивством Симона Петлюри», О. Долинюк – «Державний Центр після смерті Симона Петлюри», Г. Порохівський – «Армія УНР та її організатор і вождь», К. Мацієвич – «Сучасний етап визвольної боротьби українського народу і Симон Петлюра», К. Долинюк – «Вшанування пам'яті Симона Петлюри» [24; 25, арк. 9]. Постанови форуму були оприлюднені на сторінках тижневика «Тризуб» [26]. Склад ГДК не змінився порівняно з попередньою конференцією.

На форумі було ухвалено рішення, що «в майбутньому Конференції скликаються лише в випадках конечної потреби». Ініціаторами скликання можуть бути ГДК або «члени організованого українського громадянства в Румунії», які повинні подати заяву з підписами не менше 50 осіб [27, с. 15]. При потребі замість конференцій скликалися наради для обговорення важливих питань діяльності української еміграції. Так, 11 вересня 1927 р. відбулася нарада, яка розглянула такі питання: «Діяльність ГДК за минулий рік» (Д. Геродот), «Українські справи в сучасний мент» (К. Мацієвич), «Політичні завдання української еміграції в Румунії» (В. Трепке). Запрошувалися до участі в нараді не тільки члени ГДК [28, с. 29-30].

Голова ГДК інформував не тільки румунську, але і зарубіжну громадськість про становище української еміграції у Румунії. У липні 1928 р. він дав розлоге інтерв'ю кореспонденту англійських газет «*Дейлі Експерс*» та «*Івнінг Штандарт*» В. Сміту. Йшлося про найбільш актуальні проблеми так званого «*українського питання*» [29, с. 28-29].

14-16 вересня 1928 р. у Бухаресті відбулася V Конференція української еміграції в Румунії. На неї були запрошені всі українські політичні емігранти в Румунії, не обмежуючи їх жодними нормами представництва. Президію форуму представляли К. Мацієвич (голова), І. Дробіт (заступник), М. Павлович та І. Літновський (секретарі). На її адресу надійшли привітання від заступника Голови Директорії УНР, Головного Отамана українського війська і флоту А. Ливицького, військового міністра УНР в еміграції В. Сальського [30, с. 123-126] та голови управи Українського республікансько-демократичного клубу в Празі професора О. Лотоцького [31, арк. 72]. Крім традиційних звітів ГДК, кошторису на наступний період, інформацій від українських осередків у регіонах, були виголошені наступні доповіді: «*Програм діяльності Комітету на найближчий рік*» (В. Трепке), «*Український державний рух та його перспективи*» (К. Мацієвич) та «*Всеукраїнський еміграційний з'їзд*» (І. Гаврилук) [31, арк. 70, 72].

ГДК був одним з ініціаторів скликання загальної конференції української еміграції та створення Української головної еміграційної ради. Його представники брали участь у I та II конференціях української еміграції (1929, 1932 рр., Прага) та обиралися до складу керівних органів УГЕР.

У червні 1930 р. під час подорожі по балканським країнам Голова Уряду УНР в еміграції В. Прокопович відвідав Бухарест, де мав зустрічі не тільки з членами ГДК, але й українським емігрантським загалом. У липні наступного року до румунської столиці прибув військовий міністр УНР В. Сальський. Він поділився з українською громадськістю інформацією про діяльність Уряду УНР, життя, настрої і події на українських землях та найближчі перспективи боротьби за незалежність України [32].

Наступна конференція української еміграції в Румунії планувалася на вересень 1933 р. Її програма та декларація про видання з нагоди 10-річного ювілею від дня проведення I

Конференції української еміграції в цій країні збірки «Українська еміграція в Румунії» були оприлюднені на сторінках емігрантської преси [33-34], президія отримала привітання від заступника Голови Директорії УНР та Уряду УНР в еміграції [35, арк. 23-24], деяким українським організаціям в інших країнах перебування української еміграції були надіслані запрошення навіть 1 вересня того ж року [36, арк. 72]. Проте VI Конференція відбулася 15-16 вересня 1934 р. Крім традиційних звітів, були виголошені доповіді «Українська проблема та міжнародна політика» (К. Мацієвич), «Стара і нова еміграція з України» (В. Трепке), «Становище на Україні та українська еміграція» (Г. Порохівський) [37, с. 13]. У складі ГДК змін не відбулося.

Напередодні наступної конференції керівники ГДК обговорювали питання принципів формування складу її учасників. У листі до К. Мацієвича від 24 жовтня 1936 р. В. Трепке зазначав, що якщо на двох попередніх конференціях склад ГДК формувався шляхом, по-перше, обрання конференцією і, по-друге, делегування своїх членів українськими організаціями, то тепер частина української еміграції пропонувала тільки принцип обрання конференцією. При цьому виникли суперечки про те, хто може бути обраний до Комітету, оскільки частина емігрантів (близько 100 осіб) сплачувала національний податок, а решта – ні. Другу частину емігрантів уособлювала група М. Яроша, яка наполягала на праві всіх емігрантів обиратися до ГДК, незалежно від сплати податку. В. Трепке визнавав, що українські емігранти, які не належать до громадських організацій, також можуть бути обрані до Комітету. Він підготував проект статуту ГДК, який згодом обговорили на засідання ГДК 28 жовтня 1936 р. та запропонували конференції [35, арк. 72-74].

26-27 грудня 1936 р. відбулася VII й остання у міжвоєнний період Конференція української еміграції в Румунії. До президії форуму увійшли К. Мацієвич (голова), К. Антошко (заступник голови), Д. Геродот (секретар), мандатної комісії – А. Івашина-Геродот, І. Дробіт, О. Коряко, Г. Шлопак. На конференції підвели підсумки за звітний період з 1 жовтня 1934 р. по 1 грудня 1936 р. Заступник голови ГДК В. Трепке

доповів про представницькі заходи Комітету у зносинах з інституціями Ліги Націй, Офісу Нансена, румунськими державними установами, УГЕР, чехословацькою та болгарською колоніями в Румунії, охарактеризував його культурно-освітню діяльність та правову допомогу емігрантам. Доповіді виголосили і представники місцевих осередків еміграції у Бакеу, Брашові, Бухаресті, Гевані, Джурджу, Пятра-Нямц та Чернівцях. З метою об'єднання та зміцнення української еміграції в Румунії було прийнято рішення змінити *«організаційну структуру еміграції»*. Йшлося про зміну системи представництва на конференції й у ГДК. Була створена спеціальна комісія для підготовки статуту ГДК, яка запропонувала такі організаційні принципи:

1. Членами українського організованого громадянства можуть бути всі повнолітні емігранти, незалежно від статі, соціального походження, релігійних чи політичних переконань (за винятком комуністів), які перебувають в Румунії та визнають принцип державної незалежності України.

2. Ці емігранти належать до організованого громадянства через членство у місцевих громадах або безпосередньо у ГДК, якщо у тому населеному пункті не існує громади.

3. Для об'єднання та координації діяльності Комітету з іншими українськими організаціями, що поширюють свою діяльність на всю еміграцію в Румунії, при ГДК утворюється Рада української еміграції (РУЕ), головними завданнями якої є об'єднання і координація діяльності різних емігрантських організацій, влаштування спільних виступів у справах загальнонаціонального і громадського характеру, створення спільних інституцій для здійснення накреслених завдань. РУЕ – дорадчий орган. Вона мала б складатися з ГДК, голів усіх громад, Товариства бувших вояків Армії УНР, Комітету ім. С. Петлюри, Союзу українських жінок-емігрантов, кооперативу *«Згода»* та інших українських організацій. Головою РУЕ є голова ГДК, секретарем – секретар ГДК.

4. Громадсько-допомоговий комітет української еміграції в Румунії складається з 7 осіб, з яких 6 осіб, обраних конференцією, розподіляють між собою обов'язки голови,

його заступника, скарбника та секретаря Комітету, а сьому особу – адвоката Д. Маєр-Михальського – конференція запрошує в якості юриста-консультанта Комітету з правом ухвального голосу.

До нового складу ГДК були обрані К. Мацієвич, Г. Власюк, А. Івашина-Геродот, Д. Ігнатенко, І. Пищенко, В. Трепке. Юрист-консультант – Д. Маєр-Михальський, запасні члени – М. Гетьман та П. Горбунів. До складу ревізійної комісії обрані Д. Ліницький, О. Деркач, П. Яковенко (члени), К. Антошко та Г. Шлопак (запасні члени) [38]. ГДК у такому складі діяв до Конференції української еміграції, що відбулася 26-27 жовтня 1940 р. у Бухаресті [39, с. 31-32].

До кінця 1930-х рр. ГДК виконував функції центральної інституції української еміграції в Румунії, інформуючи про свою діяльність не тільки українську та румунські громадськості, але й установи Ліги Націй, зокрема Офіс Ф. Нансена або Високий комісаріат у справах біженців. Під час приїзду у червні 1939 р. до Бухареста Г. Емерсона заступник голови ГДК В. Трепке подав йому розлогий звіт Комітету про правову і матеріальну допомогу українським емігрантам, його культурно-освітню діяльність за період з 1 січня 1937 р. до 1 червня 1939 р. [40].

Прихильники П. Скоропадського, скориставшись здійсненем ультраправою політичною партією (рухом) *«Залізна гвардія»* у вересні 1940 р. переворотом, спробували поставити під свій контроль ГДК. Вони захопили архів Комітету. На скликаній ними у жовтні 1940 р. конференції на противагу уенерівському ГДК утворили *«Тимчасову комісію»* на чолі із Юрієм Русовим. Одночасно відбувся з'їзд прихильників ДЦ УНР, який обрав новий склад ГДК на чолі з В. Трепке та звернувся до румунського уряду з пропозицією дозволити існування лише одного керівного органу української еміграції. Лише у березні 1942 р. уряд визнав уенерівський ГДК і призначив його головою Г. Порохівського [12, арк. 127-128, 213-214].

Отже, у міжвоєнний період вищим органом української політичної еміграції в Румунії були її конференції, які і визначали головні засади діяльності еміграції в цій країні. Проте піднімалися питання, що стосувалися всієї української еміграції в Європі – створення Всеукраїнського національного комітету

(центру). У конференціях брали участь представники різних суспільно-політичних середовищ еміграції, але переважали прихильники Державного Центру Української Народної Республіки. Між конференціями вищим органом, який об'єднував і спрямовував діяльність різноманітних емігрантських громадських організацій і груп (колоній), був Громадсько-допомоговий комітет на чолі з К. Мацієвичем.

1. *Власенко В.* Перша конференція української еміграції у Румунії (до 85-річчя з дня заснування Громадсько-допомогового комітету української еміграції у Румунії) / В. Власенко // Українознавство – 2008. Календар-щорічник. – К.: Укр. центр духовн. культури, 2007. – С. 172-178.

2. *Власенко В.* Самооподаткування міжвоєнної української політичної еміграції у Румунії / В. Власенко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип. 15. – Острог, 2010. – С. 99-109.

3. *Власенко В.* Третя конференція міжвоєнної української еміграції в Румунії (до 85-річчя від дня проведення) / В. Власенко // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2010. – Т. 18. – С. 170-175.

4. *Рендюк Т. Г.* Українська діаспора в Румунії: роль і місце військової та політичної еміграції у період між двома світовими війнами / Т. Г. Рендюк // Гілея. – К., 2011. – Вип. 54(11). – С. 138-146.

5. *Guzun V.* Indezirabilii: aspecte mediatice, umanitare si de securitate privind emigratia din Ununea Sovietica in Romania interbelica. – Cluj-Napoca: Argonaut, 2013. – 490 p.

6. Hnat Porohivski: asul ucrainean al Serviciului Special de Informatii: publicatii, documente, scrisori si fotografii / editor: Vadim Guzun; prefata: Olga Porohivska. – Cluj-Napoca: Argonaut, 2013. – 458 p.

7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф. 3696, оп. 2, спр. 259, 174 арк.

8. Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920-1923 рр.) / Упоряд., вступ. стаття та коментарі В. Власенка. – Суми: ФОП Наталуха А.С., 2009. – 128 с.

9. *Геродот Д.* На службі українській справі (Про українську еміграцію в Румунії) // Тризуб. – Париж, 1933. – Ч. 30-31. – С. 23-27.

10. ЦДАВО, ф. 4465, оп. 1, спр. 157, 89 арк.

11. З діяльності Філії Українського Товариства Ліги Націй в Румунії. Перспективи організації української еміграції // Український сурмач. – Щипіорно, 1923. – Ч. 57 (2 серпня). – С. 3-6.

12. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 5, спр. 26440, т. 1, 396 арк.

13. Перша Конференція Української Еміграції в Румунії // Трибуна України. – Варшава, 1923. – Ч. 5-7. – С. 164-174.

14. *Геродот Д.* Свято об'єднання... // Трибуна України. – Варшава, 1923. – Ч. 5-7. – С. 175-177.

15. Хроніка. На еміграції. *І. М. Румунія. Конференція української еміграції // Нова Україна. – Прага, 1923. – Ч. 11(листопад). – С. 223-225.*
16. ГАРФ, ф. Р-9145, оп. 1, д. 369, 295 л.
17. Русская военная эмиграция 20-40-х годов. Документы и материалы. Т. 4: У истоков «Русского общевоинского союза»: 1924 р. – М.: Изд-во РГГУ, 2007. – 984 с.
18. *Мацієвич К.* Українська Еміграційна Конференція в Румунії // Студентський вістник. – Прага, 1925. – Ч. 12. – С. 15-19.
19. ЦДАВО, ф. 3905, оп. 1, спр. 6, 9 арк.
20. Хроніка. У Румунії. Третя Конференція Української Еміграції в Румунії // Тризуб. – 1925. – Ч. 1. – С. 26-29.
21. Хроніка. У Румунії. Третя Конференція // Тризуб. – 1925. – Ч. 2. – С. 26-31.
22. ЦДАВО, ф. 4465, оп. 1, спр. 158, 66 арк.
23. *Геродот Д.* До справи національного об'єднання // Тризуб. – 1926. – Ч. 50. – С. 20-22.
24. *Геродот Д.* На еміграційній конференції в Румунії // Тризуб. – 1926. – Ч. 54. – С. 13-18.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф. 269, оп. 1, спр. 234, 179 арк.
26. Завдання сучасного українського визвольного руху і смерть Симона Петлюри (Постанови 4-ої Конференції Української Еміграції в Румунії) // Тризуб. – 1926. – Ч. 56. – С. 9-12.
27. *Геродот Д.* 4-та Конференція української еміграції в Румунії // Тризуб. – 1926. – Ч. 49. – С. 13-16.
28. Хроніка. Серед української еміграції. У Румунії. Народа української еміграції // Тризуб. – 1927. – Ч. 38. – С. 29-30.
29. Хроніка. Серед української еміграції. У Румунії // Тризуб. – 1928. – Ч. 36. – С. 28-30.
30. Хроніка. Конференція української еміграції в Румунії // Табор. – Варшава, 1928. – Ч. 9. – С. 123-126.
31. ЦДАГО, ф. 269, оп. 1, спр. 235, 112 арк.
32. *Геродот Д.* З подорожі В. Сальського. Букарешт // Тризуб. – 1931. – Ч. 37. – С. 11-18.
33. Хроніка. З життя еміграції. В Румунії // Тризуб. – 1933. – Ч. 28-29. – С. 43-45.
34. Загальна хроніка. VI. Конгрес Української Еміграції в Румунії // Український тиждень. – Прага, 1933. – Ч. 40. – С. 3.
35. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 104, 180 арк.
36. ЦДАГО, ф. 269, оп. 1, спр. 238, 102 арк.
37. Хроніка. З життя еміграції. В Румунії. VI конгрес української еміграції в Румунії // Тризуб. – 1934. – Ч. 33. – С. 13.
38. *Геродот Д.* 7-ма чергова еміграційна конференція в Румунії // Тризуб. – 1937. – Ч. 32-33. – С. 6-12.
39. З життя в Румунії. Бухарест. Конференція Української Еміграції в Румунії // Нація в поході. – Берлін, 1940. – Ч (Зшиток). 17-18 (25 листопада). – С. 31-32.
40. *Геродот Д.* Еміграційні справи у Румунії // Тризуб. – 1939. – Ч. 34-35. – С. 26-28.

**К ВОПРОСУ О ПЕРЕСЕЛЕНИИ СЕЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕНИЯ
СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ УКРАИНЫ НА КАВКАЗ В НАЧАЛЕ XIX в.**

В течение XVII – первой половины XIX вв. Россия активно расширяла свои границы. Многонациональные кавказские территории достаточно долго и тяжело присоединялись к Российской империи. В одних случаях это было добровольное (в той или иной мере) вхождение в состав России, в других – следствие международных политических решений, в результате которых некоторые земли Кавказа становились сферой влияния российского правительства. С конца XVIII в. этот процесс сопровождался внедрением на новоприобретенных территориях общественно-политической системы общероссийского образца. Это делалось с целью максимально ускорить ассимиляцию проживающих на этих землях народов. Как мы уже отмечали в одной из наших работ, в этом процессе чрезвычайно важным элементом была политика имперского правительства, направленная на внедрение не кавказского населения в общественную структуру данного региона путем привлечения чиновников, ремесленников, колонизации степных районов с переселением туда казаков, крестьян и др. [7, р. 45]. Такую политику российского правительства поддерживали многие государственные деятели того времени. Даже П. Пестель выдвигал идею о том, что на захваченных кавказских землях следует распространять русские поселения для того, чтобы *«изгладить на Кавказе все признаки прежних его обитателей и обратить сей край в спокойную и благоустроенную область русскую»* [6, с. 33]. На самом деле подобные идеи были характерны для многих государственных деятелей России конца XVIII – первой половины XIX вв., особенно военных.

В некоторых регионах Российской империи имела место нехватка сельскохозяйственных угодий для местного населения. В некоторых районах северо-восточных украинских территорий такая проблема также существовала,

в частности в Слободско-Украинской губернии. Если это были государственные крестьяне, так называемые казенные поселяне, то многим из них по их желанию предоставлялось право переселяться в южные, сибирские губернии или на Кавказ (при условии, что за ними не числились никакие государственные недоимки). Этот процесс регулировался на законодательном уровне [2; 5, л. 2-6об]. Состоянием на 1806 г. в Кавказскую губернию пожелали переселиться 2 тыс. государственных крестьян. Разрешение на это им было дано, а контроль за переселением был возложен на Кавказского гражданского губернатора. Переселенцам предполагалось выдавать ссуды на покупки необходимых орудий труда, посевных и строительных материалов. Они также освобождались на пять лет от исполнения любых повинностей, кроме рекрутской [5, с. 879-880].

В Государственном архиве Харьковской области (ГАХО) сохранилось несколько дел, в которых отображен процесс переселения государственных крестьян, войсковых обывателей, однодворцев некоторых населенных пунктов Слободско-Украинской губернии на Кавказ в начале XIX в.

В целом желающих переселиться из этой губернии было довольно много. Например, в сообщении от 18 марта 1802 г. из Слободско-Украинской казенной палаты Слободско-Украинскому губернатору А. К. Артакову речь шла *«о переселении ведомства того правления однодворцов и войсковых обывателей села Русской Лозовой 47ми, Малых Проходов 87ми, и Больших Проходов 40ка, всего 174х мужеска пола души»*. Эти люди не имели достаточного количества земель для содержания своих семей и выполнения повинностей и рассчитывали решить эту проблему, переехав *«на жительство Астраханской губернии Ставропольского уезда в слободу Богоявленскую»* [1, л. 1-2об]. Летом 1803 г. переселиться в Кавказскую губернию пожелали *«заштатного города Золочева 232х души слободы Липец 82, Деркачей 1, Черкасской Лозовой 24, Руской Лозовой 2, Черкасских Тишков 3, хутора Березовского 29, Макаровского 1, а всего 374 души»* [3, л. 19-19об]. Подобных примеров содержится значительное количество в делах ГАХО,

связанных с переселенцами на Кавказ. Такие источники содержат также списки с указанием имен будущих переселенцев и их возраста, иногда указываются места, в которые они планируют переехать сами или со своими семьями.

Малоземелье было очень серьезной проблемой для крестьян. Даже, когда власти не справлялись с финансовой стороной обеспечения переселения и предлагали крестьянам организовать свой переезд *«собственным коштом»*, это часто не становилось для большинства из них причиной для изменения решения переселяться. Из упомянутых 374 лиц, желавших переселиться на Кавказ, обеспечить переезд своими деньгами согласились *«Золочевские войсковые обыватели 226 и хуторов Березового 29, и Макаровского экономические крестьяне одна душа, липецкие обыватели 62 души, села Черкасских Тишков 3, слободы Деркачей одна, Черкасской Лозовой 24, Руской Лозовой 2 души»*, т.е. 348 человек [3, л. 20-20об].

Земли, которые оставлялись переселившимся на Кавказ, власти старались передать новым владельцам, чтобы те не пустовали. В 1802 г. некоторые однодворцы слободы Верховая Берека Змиевского уезда пожелали перейти на земли привилегированной слободы Сватовой Лучки. Но Слободско-Украинская казенная палата не дала разрешения на такой переход. В то же время в качестве альтернативы однодворцам Верховой Береки было предложено переселиться *«на земли остающиеся в Изюмском уезде от переселяемых в Астраханскую губернию равного им состояния и оклада людей»* [1, л. 12].

Из некоторых документов можно увидеть, что процесс переселения, не взирая на государственную заинтересованность в нем, не всегда проходил гладко. Так, хотя еще с 1811 г. 45 жителей слободы Сенковой Купянского уезда готовились к переселению в Кавказскую губернию, долгое время сделать они этого не могли. Даже 19 ноября 1814 г. Кавказский гражданский губернатор М. Малинский сообщал Слободско-Украинскому гражданскому губернатору И. Бахтину о том, что *«Купянского уезда слободы Сенковой*

обыватели всего 45 душ в здешнюю губернию переселены быть не могут потому, что в сем году еще больший неурожай хлеба противу прежних лет» [4. л. 7]. Неурожай часто становились причиной отказа желающим в переселении или затягивали этот процесс во времени, иногда на несколько лет.

В целом, за период времени, в течение которого правительством Российской империи осуществлялась инкорпорация Кавказа, из других регионов государства туда переселилось большое количество представителей различных слоев населения: крестьян, чиновников, ремесленников, казаков. Значительную часть переселенцев составляли выходцы из украинских земель. Имперское правительство таким образом продвигало политику, направленную с одной стороны на освоение новых сельскохозяйственных регионов. С другой стороны, масса переселенцев разбавляла местное кавказское население, что позволяло ускорить процесс внедрения на Кавказе общеимперских порядков (законодательства, системы администрирования и т.п.).

1. Государственный архив Харьковской области (далее – ГАХО), ф.3, оп. 7, д. 246. Документы (рапорты, предложения, прошения) о добровольном переселении однодворцев и войсковых обывателей губерний в Новороссийскую, Астраханскую губернии и на Кавказскую линию. 1802 г. 25 л.

2. ГАХО, ф.3, оп.13, д.98. О водворении в Кавказском крае переселяющихся из внутренних губерний казенных поселян. 1807 г. 7 л.

3. ГАХО, ф.3, оп.21, д.231. О переселяющихся в Кавказскую область. 1813 г. 145 л.

4. ГАХО, ф.3, оп.22, д.4. О переселяющихся в Кавказскую область. 1814 г. 15 л.

5. О водворении в Кавказском крае переселяющихся из внутренних губерний казенных поселян // ПСЗ-1. – Т. XXIX. – №22367.

6. *Шеремет В. И.* «Под царскою рукою...» Российская империя и Чечня в XIX – начале XX в. / В. И. Шеремет // Вайнахи и имперская власть: проблема Чечни и Ингушетии во внутренней политике России и СССР (начало XIX – середина XX в.) / авт. коллектив: В. А. Козлов (рук.) и др. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд «Президентский центр Б.Н. Ельцина», 2011. – С. 21-260.

7. *Degtyarev S.* Government officials from the north-eastern Ukrainian lands in the North Caucasus in the early XIX century / Sergey I. Degtyarev // *Bylye Gody*. – 2016. – Vol. 39, Is. 1. – P. 45-52.

ДО ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЕЛЕНОГАЙСЬКОГО МОГИЛЬНИКА

Археологічний комплекс Зелений Гай приваблює багатьох дослідників. Цей комплекс знаходиться за 3,5 км від м. Суми і за 1,5 км на південний схід від села Зелений Гай. Він розташований на перехресті історичних шляхів Булгар-Київ та Саркел-Тьмуторокань [2, с. 50-54]. Стара назва – Крейдище. Назва походить від старих крейдяних розробок-виробок, що майже знищили одне з городищ. Комплекс пам'яток складається з двох городищ, великого селища і курганного могильника, де нараховується понад 1,5 тис. насипів [11, с. 83].

Місцевість комплексу заросла лісом. Крім дерев могильник в деяких місцях поріс чагарником, який інколи утворює непрохідну стіну. Комплекс порізаний балками, тут багато лісних тварин, які також є одним із факторів, що ускладнюють дослідження і зменшують коефіцієнт збереженості. Можна визначити 4 складові частини комплексу: «*Велике городище*», «*Мале городище*», селище, могильник [1, с. 1-6].

«*Велике городище*» майже не збереглося через крейдяні виробки, що майже повністю його знищили. У результаті давніх виробок і розкопок 1987 р. та будівельних робіт практично повністю знищено культурний шар «*Великого городища*», тому визначити його розміри неможливо. У післявоєнні роки укріплення обстежувалися експедицією під керівництвом І. І. Ляпушкіна. Розвідковими роботами були зафіксовані лише окремі житла напівземлянки, а культурний шар в окремих місцях доходив до 1,0 м. завтовшки. Крім роменської ліпної кераміки траплялися й уламки гончарного давньоруського посуду [11].

Укріплене поселення, умовно назване «*Малим городищем*» знаходиться у вкритій старим лісом місцевості,

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

що і сприяло його відносно добрій збереженості [11]. Друге городище розташоване на південному сході поселення, на висоті 40 м над рівнем ріки, зорієнтоване з півдня на північ довжиною 100 м, ширина городища 60 м. З північного боку розташований насип висотою 10 м. З південного боку городища знаходиться яма діаметром 20 м і глибиною 7 м [8, с. 17-20]. Південно-східну частину городища займає вал висотою 6-7 м. Деяке пониження насипу вала в центрі пояснюється наявністю тут в давнину в'їзду. Привертає увагу слабка насиченість культурних нашарувань, в яких здебільшого виявлені фрагменти гончарної кераміки давньоруського часу, хоча траплялися й уламки ліпного посуду роменської культури.

Селище знаходилося за 150 м на північ від «*Малого городища*» та за 350 м на північний захід від «*Великого городища*». Розміри його невідомі й на сьогоднішній день. Тут виявлена переважно кераміка XI-XII ст., уламки кісток, шматки обпаленої глини.

На північний схід від городищ, безпосередньо за селищем знаходиться курганний могильник. Вся його територія поросла густим старим лісом з чагарником. Це один з найбільших у Східній Європі курганних могильників. За даними О. В. Сухобокова і О. П. Моці, центральна група займає площу 940x250 м [11, с. 84]. Крім неї різними дослідниками було виявлено 10 дрібніших груп, що знаходилися на високому краю плато правого берега Псла. Більшість з них розміщувалися на північний схід від городищ і центральної курганної групи (в напрямі до Зеленого Гаю). Загальна протяжність 10 із 11 груп досягає 2 км вздовж заплави Псла. За даними І. І. Ляпушкіна, в могильнику нараховувалось до 1500 насипів, а за даними М. О. Макаренка – близько 2000.

Повна зйомка була зроблена в 1990 р. Цій роботі дуже допомогла участь в ній членів археологічної секції Сумського палацу піонерів і школярів (керівник О. В. Радько). В результаті цієї роботи вдалось отримати повну характеристику могильника: він має протяжність близько 2200 м паралельно берегу р. Псел, при оптимальній ширині

близько 250 м. Складається з 142 груп (в центральній, 1909 насипів, а її площа 235 тис. м²), в яких нараховується 2427 курганів. Число курганів було значно більше, деякі вчені вважають, що воно доходило до 3 тис.). О. П. Моця називає цей могильник найбільшим із збережених курганных некрополів середньовічного часу в усій Європі [3, с. 21]. Самі насипи в цілому ординарні для давньоруських могильників: висота від 0,4 до 1,5 м, діаметри від 5 до 8 м. Окремі комплекси більш великих розмірів. Глибина підкурганних могильних ям від 0,3 до 0,5 м. Навкруги декількох курганів зафіксовані кільцеві ровики, часто з перемичками.

Першим дослідником комплексу був М. О. Макаренко. Він розкопав 17 насипів і створив план комплексу, що був втрачений під час II Світової війни. Деякі дані про дослідження залишилися лише в праці учасника розкопок Сільвестра Магури та звіті М. О. Макаренка за 1929 р. За працею Магури, кургани на могильнику більш округлі. Діаметр їх переважно від 4 до 7 метрів, а найбільша могила має в діаметрі 19,4 м. Навкруги вони оточені невеликим рівчаком, що часто переривається. З розкопаних 12 могил 10 були заввишки від 0,7 м до 1,4 м, а дві – значно більші, одна – 1,9 м, а друга – 2,2 м. Характерне явище для насипів тих могил – це рудувато брусчаті прошарки, що добре помітні в розрізах насипів могил. Праця Сільвестра Магури повідомляє нам про те, що на правому березі р. Псел на високому плато, на віддаленні майже 1 км на схід від Піщанського могильника є великий кар'єр, де у 1929 р. добували крейду. На місці цього кар'єру було слов'янське городище: від нього збереглася лише невелика частина. У горішніх шарах стіни кар'єру під час спробних розкопів знайдено черепки посуду з орнаментом, типовим для слов'янської кераміки стародавніх часів, що подібний до фрагментів на посуді Роменського городища.

У 1983 р. О. В. Сухобоков і О. П. Моця дослідили 15 насипів. Крім поховань за обрядом інгумації, на рівні давнього горизонту чи в підкурганній ямі в двох випадках зафіксована відсутність людських кісток. А в одному з курганів простежувалися залишки трупопокладання на місці

поховання. У першому розкопаному кургані (висота 0,85 м, а діаметр 7 м) виявлено подвійне поховання, причому кістяки знаходилися в різних за глибиною підкурганних ямах. У двох курганах були виявлені залишки деревини, що може свідчити про наявність домовини [11, с. 92].

Пізніше, у 1993-1994 рр. О. П. Моця та В. В. Приймак проводили дослідження на периферії Зеленогайського археологічного комплексу, а також на самому комплексі. У ході роботи було виявлено дві нові курганні групи й здійснено розкопки в Краснянській групі, а також на самому комплексі. Ця група курганів розташовується в однойменному урочищі за 250 м на північ від села, у лісі. У 1993 р. найбільший із вцілілих і придатних для дослідження курганів під керівництвом В. В. Приймака було розкопано. Курган пограбований, вціліли погано збережені нижні кінцівки кістяка. Обряд та інвентар поховання дозволяють датувати його кінцем X – серединою XI ст.

У 1997-1998 рр. Сумською археологічною експедицією продовжувались дослідження Зеленогайського комплексу IX-XIII ст. Роботи проводились на курганному могильнику, поряд з раніше дослідженими насипами (1992-1996 рр.), й на новій ділянці, біля розкопаних у 1983 р. та на початку 1990-х рр. експедиціями Інституту археології НАН України насипів. Було вивчено 8 курганів і два окремих вогнища. Три насипи виявились кенотафами, в чотирьох були інгумації, в підкурганних ямах було виявлено камерне поховання, що датується, швидше за все, першою половиною XI ст. [6].

На території Зеленогайського археологічного комплексу зустрічається різна кераміка: від роменської до давньоруської, від ліпної до гончарної. Гончарна кераміка переважає, що свідчить про те, що життя було найінтенсивніше в період Київської Русі X-XII ст. Різноманітність кераміки вказує на велику інтенсивність обміну технологічними та гончарними прийомами на південноруських землях доби раннього середньовіччя. Більшість кераміки достатньо гарно збереглася. Вона доповнила картину середньовіччя на

лісостеповому лівобережжі, та виявила ще більш тісний зв'язок комплексу зі шляхом Булгар-Київ [10, с. 49-50].

Зеленогайський археологічний комплекс один з найбільших курганних некрополів у Східній Європі. Тут у різні часи мешкали представники різних культур: роменської, давньоруської тощо. Але ця археологічна пам'ятка ще потребує подальшого вивчення.

1. Науковий архів ІА НАН України, фонд ВУАК № 309: Короткий звіт про археологічні дослідження в Сумській окрузі Миколи Макаренка за рік 1929-й., арк.1-8.

2. *Корякін О. О.* На перехресті шляхів Булгар-Київ та Чернігів-Тьмутаркань / *О. О. Корякін* // Археологія та історія Північно-Східного Лівобережжя. Збірник наукових праць. – Суми, 2003. – 107 с.

3. *Моця О. П.* Звіт про археологічні дослідження Зеленогайського археологічного комплексу та його периферії і давньоруського міста Вир у 1993-94 рр. / *О. П. Моця, В. В. Приймак.* – Київ, 1995. – 91 с.

4. *Осадчий Є. М.* Дружинні старожитності Зеленогайського курганного некрополя / *Є. М. Осадчий, П. М. Покас, В. В. Приймак* // Археологічний літопис Лівобережної України. – № 11. – С. 94-98.

5. *Покас П. М.* До антропології середньовічного басейну річки Псел / *П. М. Покас* // Археологія. – № 58. – Київ, 1987. – С. 94-98.

6. *Приймак В. В.* Археологічні відкриття в Україні 1997-1998 рр. / *В. В. Приймак.* – Суми, 2000. – 58 с.

7. *Приймак В. В.* Нові дослідження Краснянської групи курганів Зеленогайського могильника / *В. В. Приймак* // Тези доповідей науково-теоретичної конференції викладачів, співробітників, аспірантів та студентів Сумського державного університету з соціально-гуманітарних проблем. – Суми, 1995. – 124 с.

8. *Приймак В. В.* Роменська культура в межиріччі Десни і Ворскли / Дискусійні питання, нові матеріали / *В. В. Приймак.* – Полтава, 1997. – 115 с.

9. *Магура С.* Хроніка археології та мистецтва. Археологічні дослідження на Сумщині року 1929-го / *С. Магура.* – Київ, 1930. – 86 с.

10. *Султанов П. В.* Кераміка Зеленогайського археологічного комплексу / *П. В. Султанов* // Матеріали польового історико-археологічного семінару: с. Зелений Гай Сумського району Сумської обл. – Суми, 1993. – 107 с.

11. *Сухобоков О. В.* Давньоруські пам'ятки поблизу хутора Зелений Гай Сумської області / *О. В. Сухобоков, О. П. Моця* // Археологія. – № 58. – Київ, 1987. – С. 83-94.

УКРАЇНСЬКІ СТУДЕНТСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В РУМУНІЇ І ЕМІГРАНТИ*

В українській історіографії питання діяльності громадських організацій української еміграції в Румунії в міжвоєнний період вже знайшло своє висвітлення. Розкриті такі його аспекти, як участь Надзвичайної дипломатичної місії (НДМ) УНР в Румунії у створенні громадських організацій, діяльність Філії Українського товариства прихильників Ліги Націй, Української громади в Бухаресті, Товариства бувших вояків Армії УНР та інші. Проте поза увагою дослідників залишилося питання участі українських емігрантів у роботі українських студентських організацій у Румунії в міжвоєнний період. Окреслимо лише деякі аспекти цієї проблеми.

На початку 1920-х рр. у Бухаресті перебувало чимало студентів-українців – уродженців Північної Буковини та Бессарабії, але були й емігранти [1, с. 106; 2, арк. 2]. 6 лютого 1921 р. вони заснували студентське товариство «Зоря» у складі 23 осіб. У 1924-1925 навч. році організація налічувала 25 членів [3, арк. 3; 4, арк. 321]. Декілька років товариство фактично діяло, незважаючи на те, що ректор Бухарестського університету не затвердив його статут. При ньому функціонували літературно-науковий гурток (секція) і хор. У 1922 р. товариство стало членом Центрального союзу українського студентства (ЦЕСУС).

Румунська влада досить прискіпливо ставилася до діяльності студентської організації. Майже щороку відбувалися обшуки в її приміщенні [5, с. 4]. Врешті-решт, у 1926 р. місцева влада припинила діяльність студентського товариства «Зоря».

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

Підставою для цього стала переписка членів товариства з управою ЦЕСУС [6, с. 47; 7, с. 100]. Зауважимо, що НДМ УНР в Румунії надало товариству у своєму приміщенні кімнату для проведення зборів і культурно-освітніх акцій. Адреса товариства: *Roumanie, Bucuresti, str. Aleksandru Lahovari, 31*. Згодом вже Громадсько-допомоговий комітет (ГДК) української еміграції в Румунії виділив управі товариства одну із своїх кімнат (*str. DeleaVeche, 45*). Члени студентської організації брали участь у всіх національних і культурно-освітніх акціях, організованих НДМ та ГДК.

Замість студентського товариства «Зоря» 1926 р. у Бухаресті було створене культурно-спортивне товариство «Буковина», яке мало студентську і жіночу секції. Його членами були студенти університету й інших вищих навчальних закладів столиці. До складу управи належали майбутній ветеринарний лікар М. Мичковський, студент Політехнічного інституту М. Харовюк, А. Козак [8, с. 18-20; 9, с. 32], Р. Томоруг, М. Коропецький та інші. Товариство не тільки брало активну участь у багатьох заходах емігрантських громадських організацій [10, л. 3; 11, с. 193], але й само їх організовувало. Серед них – вшанування пам'яті І. Воробкевича, С. Петлюри, Ю. Федьковича, І. Франка, героїв боїв під Крутами та Базаром, Шевченківські дні, Свято Незалежності України, новорічна ялинка для дітей, курси української мови, театральні вистави тощо. Товариство було членом Союзу українських студентських організацій Румунії (СУСОП), у складі якого формально і неформально перебували такі студентські, молодіжні та культурно-освітні організації, як «Буковинський кобзар», «Довбуш», «Жіноча Громада», «Залізник», «Запороже», «Мироносиці», «Руський Народний Дім», «Українська школа», «Чорноморе» (Чернівці), «Громада» (Ясси) та інші [12, с. 77]. З 1929 р. СУСОП став членом ЦЕСУС [13, с. 44].

Отже, крім декількох центральних і численних місцевих (регіональних) громадських організацій української еміграції в Румунії існувало декілька студентських організацій, до складу яких входили і румунські піддані – уродженці Північної

Буковини і Бессарабії, і українські емігранти (декілька осіб). За сприяння НДМ УНР і ГДК вони брали участь у культурно-освітніх акціях української еміграції, незважаючи на те, що румунська влада намагалася не допустити співпраці цих двох гілок українців у цій країні.

1. Зі студентського життя. «Зоря». Букарешт // Український студент. – Прага, 1923. – Ч. 1-2 (травень-червень). – С. 106.

2. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 516, оп. 1, спр. 25: Повідомлення «З життя української еміграції в Румунії», б. д., 4 арк.

3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 3905, оп. 2, спр. 63: Список українських студентських організацій ЦЕДУСУ, б. д., 3 арк.

4. ЦДАВО, ф. 3905, оп. 2, спр. 135: Статті, повідомлення, інформації з життя та діяльності українських студентів на Україні, Буковині, в Галичині, еміграції. Т. II, 1924-1931 рр., 419 арк.

5. Із нашого лихоліття. Із Букарешту // Життя. – Чернівці, 1923. – Ч. 4 (9 марта). – С. 4.

6. Вістки про організації-члени ЦЕСУСА // Студентський вістник. – Прага, 1923. – Ч. 1. – С. 47.

7. *Наріжний С.* Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Ч. 1. – 2-ге видання [Репринтне 1942 р.]. – Львів; Кент; Острог, 2008. – ХХ+372+ССХХХІІ с.: іл.

8. *Геродот Д.* Плекання добрих традицій / Д. Геродот // Тризуб. – 1932. – Ч. 32-33. – С. 18-20.

9. Хроніка. В Румунії. Д. Г. Листопадове свято в Румунії // Тризуб. – 1933. – Ч. 2-3. – С. 32-33.

10. Централен държавен архив на Република България, ф. 1717К, оп. 1, а. е. 459: Отчет за живота и дейността на организираната украинската емиграция в Румъния от 03.05.1929 до 01.09.1932 г. Букурещ. 20.09.1932, 8 л.

11. *Власенко В.* З історії організованого життя української політичної еміграції в Румунії у 1929-1932 рр. (За матеріалами Центрального державного архіву Болгарії) / В. Власенко // Пам'ятки: Археографічний щорічник. – К., 2010. – Т. 11. – С. 185-202.

12. *Мандрик М.* Зародження та поширення інтегрального націоналізму на теренах Північної Буковини в міжвоєнну добу / М. Мандрик // Часопис української історії. – К., 2004. – Вип. 1. – С. 75-82.

13. Українська емігрантська хроніка. Конгрес українського студентства в Румунії // Український інвалід. – Каліш, 1929. – Ч. 24-27 (25 грудня). – С. 44.

**ОСОБЛИВОСТІ НАГОРОДЖЕННЯ ЦИВІЛЬНИМИ ЧИНАМИ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.***

Цивільний чиновник міг отримати чин або за вислугу необхідного терміну, або за особливі заслуги. Інколи специфіка умов надання наступного чину була пов'язана з соціальною належністю службовців. Так, у 1791 р. була видана постанова, згідно з якою, подаючи до Сенату пропозицію про надання чиновнику чину колезького асесора (VIII клас), обов'язково слід було додавати до неї свідоцтво про його дворянське походження [5, с. 236].

У державній цивільній службі Російської імперії існувала практика нагородження чином деяких службовців, які виходили у відставку. Але такий чиновник міг претендувати на підвищення чину на один ранг за умови, що в останньому чині він прослужив не менше року і якщо він був дворянином. У тих випадках, коли цивільний чиновник отримував новий ранг при виході у відставку, а потім повертався на службу, його вислугу не зараховували доти, доки не будуть підвищені усі ті, хто служив з ним у такому ж чині. Якщо чиновник вийде у відставку вдруге, новий ранг йому не надавався, доки усі, хто знаходився там же на службі, з ним не зрівнювалися [4, с. 58-59]. Траплялися випадки, коли чиновник звільнявся, вислуживши необхідний термін для підвищення чином, але так і не встигав його отримати. У деяких ситуаціях службовець міг отримати чин разом з документами про звільнення. Так, А. Калинський прослужив 5 років на посаді учителя фізики і природничих наук у Кам'янець-Подільському повітовому училищі, маючи вищу освіту і ступінь кандидата філософії, але так і залишався без класного чину. Коли він звільнявся з вказаної посади у 1832 р., постало питання, чи нагороджувати його таким підвищенням. Посада, яку обіймав Калинський,

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

відповідала XII класу, але, враховуючи його науковий ступінь, чин повинен був відповідати X класу, тобто колезькому секретарю. З огляду на те, що цей чиновник навіть вислужив необхідні для наступного чину 4 роки, було прийняте рішення клопотати про його нагородження чином IX класу – титулярного радника [2, арк. 24-37зв].

Отримання чинів могло залежати і від освіти цивільних державних службовців. З другої половини XVIII ст. в імперії починає активно збільшуватися кількість чиновників. Це стало однією з причин, що спонукали державу почати розбудову системи освіти, якої до цього часу фактично не існувало. Освіта була необхідною не лише для підвищення загального інтелектуального рівня населення, але й для забезпечення державних установ Російської імперії освіченими чиновниками [1, с. 106]. У цей період деякі державні діячі висували ідею про надання службових привілеїв чиновникам, які закінчили середні чи вищі навчальні заклади.

Певним чином ця ідея була реалізована. Згодом, навчаючись у таких закладах, особи, які їх успішно закінчували, могли претендувати на чин відразу при вступі на державну службу. Наприклад, майбутній учитель історії Кобеляцького повітового училища Полтавської губернії П. Г. Заславський у 1845 р. закінчив Полтавську губернську гімназію з правом на чин XIV класу [10]. Відвідування університетських курсів давало право на чин XIV класу; закінчення університету з успішною здачею екзаменів – XII класу. Отримання академічного ступеню кандидата надавало право на чин X класу, магістра – IX, доктора – VIII.

Існували також навчальні заклади з особливим статусом, до яких на українських землях належали Волинський ліцей у місті Кременець, Ришел'євський ліцей в місті Одеса, Ліцей вищих наук князя Безбородька у місті Ніжин. Наприклад, у статуті Ришел'євського ліцею зафіксовано, що після десятирічного курсу навчання його випускники могли отримати чин XII класу. Ті, хто навчався у т. зв. зовнішніх класах без оплати (діти незаможних

батьків) мали право на чин XIV класу. На найвищі чини могли претендувати вихованці педагогічного інституту при Ришел'євському ліцеї. Вони отримували чин IX класу, але тільки після обов'язкової шестирічної служби наглядачами чи ад'юнктами [1, с. 268-269; 3, с. 96]. Подібних прикладів можна наводити багато.

Подібним чином заохочувалися і випускники гімназій. Згідно з *«Уставом Гимназий и Училищ Уездных и приходских, состоящих в ведомстве Университетов Санкт-Петербургского, Московского, Казанского и Харьковского»* від 8 грудня 1828 р., особи, які закінчували гімназії з похвальними атестатами, приймалися на цивільну державну службу з наданням відразу чину XIV класу за Табеллю про ранги (§235) [9, с. 1110-1111].

Для чиновників по галузі народної освіти, які служили в університетах, створювалися особливі умови для отримання чинів. Указом від 11 січня 1811 р. визначалося, що *«Студенты, Кандидаты, Лекторы, Магистры, Докторы, Адъюнкты, Ординарные и Экстраординарные Профессоры и Академики, в Российских учебных заведениях действительно служащие и получившие классы, по учебному порядку им предназначенные, доколе они остаются в учебной службе, производятся в чины до Статских Советников по заслугам и не подлежат испытанию, в Указе 6 Августа 1809 года для гражданских чиновников предписанному»*. На українських землях цей указ стосувався викладачів Харківського університету.

Існувала певна специфіка у нагородженні чинами виборних чиновників. Її видно з закону 1801 р., згідно з яким уряд визнавав службу дворян за виборами державною, але у той же час висловлювався: *«находим справедливым существенную их награду отнести к тому же доверию и уважению общества, которое и места сии предназначало; а потому и повелеваем дворян, служащих по выбору, производить в чины тех только, кои имеют чины ниже мест ими занимаемых, и не иначе, как когда впродолжение двух*

трехлетний непрерывно они служили, когда об отличности их служения от главного начальства их представлено будет» [8, с. 451]. До 1815 р. дворянські депутати взагалі не нагороджувалися ні чинами, ні орденами [6, с. 123-124].

Таким чином, посадові особи, які служили за вибором дворянства, перебували у певному класі. Але щодо підвищення їх у чинах, нагородження орденами та іншими відзнаками, то вони відрізнялися від т.зв. коронних (призначуваних) чиновників аж до закону 1831 р. Цей закон урівняв службу за виборами у нагородах і привілеях із загальною державною службою.

Усі, хто служили за виборами дворянства, вважалися державними службовцями, але коли мова йшла про нагороди, то їхні посади поділяли на дві категорії: посади 1) у справах дворянства та 2) у справах, що відносилися до всіх станів. Чиновники першої категорії виконували свої обов'язки безкоштовно, а підвищення чином могли отримати лише *«по высочайшему усмотрению»*. Посадовці другої категорії отримували жалування, підвищувалися у чинах, нагороджувалися орденами й отримували право на пенсійне забезпечення *«по общему порядку службы гражданской»* [8, с. 454].

Предводителі дворянства чинами вище VIII класу заохочувалися рідко порівняно з іншими виборними чиновниками. Наприклад, до 1860 р. у Полтавській губернії чин дійсного статського радника повітові предводителі дворянства не отримували жодного разу, а губернські – дуже рідко, при цьому багато хто з них прослужив понад 20 років [7, с. 97].

В цілому ж слід зазначити, що протягом досліджуваного періоду уряд Російської імперії неодноразово змінював умови нагородження табельними чинами цивільних службовців, часто ставив їх у залежність від соціального походження особи і навіть розглядав можливість повної їх ліквідації. Щодо українських чиновників наприкінці XVIII ст. надання чинів певною мірою використовувалося як засіб уніфікації бюрократичної системи на українських землях за російським

імперським зразком. У першій половині XIX ст. управлінська модель на українських землях вже практично не відрізнялася від інших регіонів імперії, а разом з тим і практика нагородження чинами цивільних чиновників тут перестала якось відрізнятися від загальноімперської.

1. *Дегтярьов С. І.* Цивільне чиновництво України у кінці XVIII – першій половині XIX ст. / С. І. Дегтярьов. – Суми, 2014. – 472 с.

2. Державний архів Харківської області, ф.667, оп.287, спр.192: О присвоении чинов учителям, вышедшим в отставку, 37 арк.

3. *Диссон Ю. А.* Лицеи и благородные пансионы в системе народного просвещения России в первой трети XIX века: дисс. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / Ю. А. Диссон. – М., 2008. – 307 с.

4. *Козлова А. А.* Отношение элиты российского дворянства к государственной службе в период правления Екатерины II: дисс. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / А. А. Козлова. - М., 2007. – 201 с.

5. О приложении при представлениях о награждении чинами 8 класса свидетельств о дворянстве // ПСЗ-І. – Т. XXIII. – № 16960. – С. 236.

6. О производстве в чины и об удостоивании к награждению орденом Св. Владимира всех призванных на службу по избранию Дворянства и служащих в звании Депутатов // ПСЗ-І. – Т. XXXIII. – № 25846. – С. 123-124.

7. *Павловский И. Фр.* К истории полтавского дворянства 1802-1902 г. Очерки по архивным данным / И. Фр. Павловский. – Выпуск первый. – Полтава, 1906. – 277+XLI с.

8. *Романович-Славатинский А.* Дворянство в России от начала XVIII века до отмены крепостного права. Свод материала и приуготовительные этюды для исторического исследования / А. Романович-Славатинский. – СПб., 1870. – 564 с.

9. Устав Гимназий и Училищ Уездных и приходских, состоящих в ведомстве Университетов Санкт-Петербургского, Московского, Казанского и Харьковского // ПСЗ-2. – Т. III. – № 2502. – С.1110-1111.

10. Центральний державний історичний архів України у м. Київ, ф. 707, оп. 16, спр. 682 - Формулярные списки о службе и достоинстве учителей и служащих Полтавской губернской гимназии, 942 арк.

11. *Degtyarev S. I.* Topical Issues of the History of Civil Officialdom in Ukraine at the End of the Eighteenth – the First Half of the Nineteenth Centuries / S. I. Degtyarev // Сумський історико-архівний журнал. – 2015. – №XXIV. – С. 35-42.

ІДЕОЛОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НАД ІСТОРИЧНОЮ НАУКОЮ УКРАЇНЦІВ: 70-ті РОКИ ХХ ст.

Протягом 70-х рр. ХХ ст. цензура була невід'ємною частиною політики УРСР і носила всеосяжний характер, а це, в свою чергу, забезпечувало тотальний ідеологічний контроль радянського комуністичного режиму за життям українців. Цензурні функції здійснювали апарат ЦК КПУ, органи КДБ, власне цензурні установи, редактори видавництв, рецензенти, академічні відділи, вузівські кафедри тощо [1, с. 7-8]. Зв'язок з науковими установами відбувався як безпосередньо, так і через існуючі в кожній вищій школі чи в АН УРСР та її підрозділах партійні організації. Головним же «*аналітичним центром*», який приймав конкретні рішення, був апарат державної цензури, об'єднаний у централізовану загальносоюзну систему Головліту. В Україні існував його республіканський підрозділ на чолі з Укрлітом або Головлітом УРСР, якому в кожній області підпорядковувались облліти.

Дослідження українських істориків примусово спрямовувалося правлячою верхівкою на вивчення насамперед досвіду соціалістичного і комуністичного будівництва, втіленням в життя генеральної стратегії комуністів щодо створення нової радянської спільності з єдиною національною ідентичністю [2, с. 588-597]. Радянською державою пропагувалася винятковість російського народу та його покровительство над українським. Ця видумана ідея насильно вкладалася в свідомість українців і штучно вписувалася в історію УРСР. Перед українськими істориками ставилося завдання всіляко доводити переваги радянської системи, нівелювати національні відмінності та посилювати наступ на «*українську буржуазну ідеологію*» [3, с. 381; 4, с. 381]. Межі «*вільнодумства*» дослідників минулого української нації санкціонувались рішеннями партійних з'їздів та

ідеологічними постановами зазначеного періоду. Будь-які прагнення до незалежності наукових досліджень та дискусій від політичного компартійного замовлення переслідувалися.

Українські історики працювали в регульованому державою інформаційному просторі, були обмежені в доступі до літератури, потрібних джерел та в повному їх розкритті. До роботи з архівними документами допускалися тільки члени партії або кандидати в члени партії та лише за наявності дозволів обкомів партії. Члени ВЛКСМ та безпартійні дослідники допускалися до роботи тільки з непартійними фондами. Документи, які мали секретний характер, зокрема неопубліковані роботи К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, протоколи засідань Політбюро, Секретаріату ЦК КПРС та ЦК КПУ до читальних залів не видавалися. Записи, які архів не вважав за можливе видати, усувалися із зошитів дослідників [5, арк. 8-50; 6, арк. 21-28].

Розпочалися ретельні «чистки» української радянської історіографії від інакодумства. Поповнювалися списки осіб, праці яких заборонялися до вільного розповсюдження у книготорговельній мережі і до користування у загальних фондах бібліотек, знімався з видавничих планів ціла низка попередньо схвалених до друку історичних праць. Найбільший масив у списках становили «політично шкідливі» тексти. Вони вилучалися із загального доступу і передавалися на зберігання в спеціальні фонди бібліотек. В Україні на початку 1970-х рр. було 26 таких спецфондів [7, арк. 51, 54].

Процедура допуску до «спецфондівської» літератури була аналогічною до схеми доступу до засекречених архівних фондів. У різний час було накладене табу Головліту фактично на все українознавство [8, с. 76]. Одним із наказів начальника Укрліту М. Позднякова у 1973 р. в «спецфонди» потрапили всі твори таких авторів, як І. Багрянний, А. Любченко, І. Огієнко, Н. Полонська-Василенко, Р. Смаль-Стоцький, Д. Соловей, П. Феденко,

В. Чапленко, К. Штеппа [9, с. 323-324]. В спецфондах також знаходились твори М. Грушевського, Д. Дорошенка, О. Оглоблина [10, с. 314-319, 490].

1. *Горяева Т. М.* Политическая цензура в СССР: 1917-1991 гг. / Т. М. Горяева. – М.: РОССПЭН, 2002. – 400 с.

2. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду: Збірник документів в 2-х т. / [Ред. кол. О. В. Килимник та ін.]. – К.: Держполітвидав УРСР, 1961. – Т. 2 (червень 1941 - 1960 рр.) – 665 с.

3. Вопросы идеологической работы КПСС: Сборник документов (1965-1973 гг.). – Изд. 2-е, доп. – М.: Политиздат, 1973. – 624 с.

4. *Калакура Я.* Українська історіографія / Я. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 497 с.

5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), Ф. 39: Інститут політичних досліджень ЦК Компартії України, оп. 3, спр. 1438: Інструктивно-методические письма ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС о подведении итогов работы партархивов страны за 1966-1970 гг. и составлении перспективных планов на 1971-1975 гг. Основные правила работы партархивов обкомов, крайкомов партии и филиалов ИМЛ при ЦК КПСС. 1970 г., 86 арк.

6. ЦДАГО України, ф. 39: Інститут політичних досліджень ЦК Компартії України, оп. 3, спр. 1520: Інструктивно-методические письма ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС о составлении отчетов за 1971 г. и планов работы на 1972 г., подготовке партархивами документов для справочника «Архивы КПСС». Решение ИМЛ об упорядочении хранения и использования документов ограниченного пользования. Перечень документов партийных издательств, партийной и комсомольской периодической печати, подлежащих хранению в партархивах. 1971-1972 гг., 44 арк.

7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 4605: Главлит УССР, оп. 1, спр. 138: Планы проведения кустовых совещаний работников обллитов в 1971 году и доклад об итогах работы органов цензуры Украинской ССР в 1970 году, 80 арк.

8. *Білокінь С. І.* На полицях спецфондів у різні роки / С. І. Білокінь // Слово і час. – 1990. – № 1. – С. 69-76.

9. Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали / [Упоряд. О. С. Рубльов]. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2007. – 464 с.

10. Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали / [Упоряд. Т. Галайчак, О. Луцький, Ю. Сливка та ін.]. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. – Т. 2. – 919 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ «КОМІТЕТУ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ ІНСТИТУТІВ» У ХАРКОВІ НА ПОЧАТКУ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Наукова сфера не була байдужою німецьким властям. Про це, зокрема, свідчить *«Особливе розпорядження № 22»* начальника оперативного тилового району *«Південь»* від 31 жовтня 1941 р., де, між іншим, йдеться про наукові заклади: *«В окремих випадках в зоні бойових дій проводилася очистка наукових закладів з метою розміщення в них військових інституцій і військ. При цьому без всякої на те необхідності розорявалися колекції, бібліотеки тощо... Часто такі колекції і бібліотеки представляють особливий інтерес для Німецького рейху... Тому забороняється займати наукові заклади під приміщення для військових інстанцій і для розміщення військ, якщо в розпорядженні є достатня кількість інших приміщень».*

На окупованій території залишились сотні вчених, які до війни працювали у вузах та науково-дослідних інститутах. Центром наукової думки Лівобережної України був Харків. Доля майбутнього науки не могла не турбувати вчену громадськість, тим більше, що ряд науковців входив до органів місцевої влади. Серед частини інтелігенції існували певні сподівання на можливе порозуміння в цьому питанні з німецькими властями.

5 листопада 1941 р. на ім'я бургомістра Харкова професора О. І. Крамаренка надійшла доповідна записка від ініціативної групи вчених, до якої входили: академік, доктор хімічних наук професор М. І. Кузнєцов; кандидат технічних наук Д. С. Селіхов; кандидат технічних наук Б. В. Мангуба; економіст, головний бухгалтер Інституту Енергетики І. І. Ратніков; керуючий справами Інституту Енергетики М. К. Гіршман. Йшлося про те, що деякі науково-дослідні інститути не дуже постраждали від евакуації, частина приладів та апаратури навіть не були зняті з установок. Крім того, навантажене у вагони обладнання знаходилось неподалік від Харкова. Тому пропонувалося при міськуправі терміново утворити комітет з

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

охорони науково-дослідних інститутів, завданням якого мало стати виявлення в Харкові кадрів цих закладів і розгляд можливостей їх подальшого використання. Далі зазначалося, що за їх інформацією у Львові вже функціонує Українська Академія Наук і було б доцільно доручити комітету ввійти з нею в контакт, щоб дізнатися про її думку з питання подальшого використання харківських науково-дослідних інститутів.

До цієї пропозиції прислухалися, і наказом міськуправи №13 від 12 листопада 1941 р. був створений «Комітет науково-дослідних інститутів» у складі 5 осіб. 29 листопада того ж року затверджено положення про цей комітет. Перед ним ставилися наступні завдання: а) з'ясувати наявний стан усіх науково-дослідних інститутів Харкова; б) провести в них інвентаризацію устаткування; в) організувати розшук їх евакуйованого майна і його доставку за потребою; г) виявити наявні кадри інститутів з метою використання за призначенням; д) організувати у Харкові філію Академії Наук України. Комітет складався з голови, членів комітету, обслуговуючого персоналу, уповноважених комітету по окремим інститутам. Голова, члени й уповноважені призначалися міськуправою, самостійним відділом якої був комітет. Головою було призначено доктора технічних наук, професора Л. П. Крамаренка. Членами комітету стали: академік М. І. Кузнецов (хімічні інститути і виробництво), Д. С. Селіхов (енергетика і метали), І. І. Ратніков (виробниче управління і фінансова частина), професор Є. О. Добровольський (медичні інститути).

2 березня 1942 р. обер-бургомістр Харкова О. І. Крамаренко затвердив нове «Положення про Комітет Науково-Дослідних Інститутів при обер-бургомістрі в складі Харківської Міської Управи», яке містить низку суттєвих відмінностей. Комітет мав керувати інститутами, які обслуговували сільське господарство, промисловість і охорону здоров'я, і підпорядковувався безпосередньо обер-бургомістру. Загальне керівництво комітетом здійснювала президія з п'яти осіб: голова і чотири члени комітету (по сільськогосподарських, промислових, медичних інститутах, по загальних науково-дослідних й організаційних питаннях). Крім того, до комітету входили Наукова Рада і Виробниче Бюро. Перша була постійним консультативним органом при голові комітету з метою

опрацювання принципів наукових та організаційних питань. Перед другим ставилось завдання організації на засадах господарського розрахунку виробництва в системі науково-дослідних інститутів, забезпечення їх сировиною, матеріалами та устаткуванням і реалізації виготовленої продукції.

Комітет розгорнув активну діяльність. Вже 17 листопада 1941 р. ним була підготовлена доповідна записка про стан обстеження науково-дослідних інститутів. Пріоритет надавався закладам, які обслуговували промисловість, сільське та комунальне господарство. На той час було виявлено 17 інститутів, які обслуговували промисловість, 4 – сільське господарство, 3 – комунальне господарство, 15 – медицину, 6 – інші. Говорилося також про необхідність намітити форми об'єднання інститутів та їх концентрації в системі Академії Наук, яка вже функціонувала в Києві.

На 1 грудня 1941 р. налічувалося вже 61 науково-дослідний інститут, з них: по сільському господарству – 15, промисловості – 18, медицині – 28. Комітет пропонував організувати ряд об'єднань науково-дослідних інститутів Української Академії Наук: Науково-Дослідний Інститут Сільського Господарства, який би включав до свого складу 9 інститутів й установ; Науково-Дослідний Інститут горючих копалин – 2; Науково-Дослідний Інститут Хімічної технології – 5; Науково-Дослідний Інститут Енергетики – 4; Науково-Дослідний Інститут Металів – 2; Науково-Дослідний Інститут Силікатів – 2; Науково-Дослідний фізико-технічний Інститут – 1; Науково-Дослідний Інститут Експериментальної Медицини і Ветеринарії – 8; Науково-Дослідний Інститут Гігієни – 7; Науково-Дослідний Рентгено-радіологічний Інститут – 2; Науково-Дослідний Інститут Ендокринології й Органотерапії – 1. Питання про решту установ мало розглядатися пізніше.

Одночасно робилися спроби встановити контакти з Українською Академією Наук. 16 січня 1942 р. Комітет направив «Доповідну записку» з пропозицією організувати у Харкові Лівобережну Філію УАН. У березні того ж року пропозицію повторено в листі до президента УАН О. М. Лисенка. Однак зусилля в цьому напрямку результатів не дали.

РОМЕНЩИНА У ПІВНІЧНІЙ ВІЙНІ*

Після укладання у 1686 р. «Вічного миру» між Росією та Річчю Посполитою в умовах поділу України на дві частини розпочинається пошук нових шляхів збереження української державності. Цей процес полягав у численних спробах поєднати традиції українського та російського державотворення, а коли вони виявилися марними, то у пошуку нового союзника для відновлення незалежності України. Іван Мазепа, який зумів завоювати довіру російського царя Петра I і увійти до його найближчого оточення, розумів, що Росія веде цілеспрямовану політику підпорядкування Гетьманщини. За цих обставин гетьман обрав в союзники шведського короля Карла XII і виступив проти Росії. Це сталося у вирішальну мить Північної війни Росії зі Швецією.

Війна, яка розпочалася у 1700 р. на берегах Балтики, у 1708-1709 рр. перемістилася на територію Польщі, Білорусі та України. Кульмінаційними події війни стануть безпосередньо на теренах Полтавщини, а отже і Роменщини. 26 лютого 1701 р. І. Мазепа був на зустрічі Петра I та Августа II в курляндському м. Біржі, де московський цар прохав свого союзника активізувати дії проти Карла XII, відтягти його армію від кордонів Московії. Як винагорода за це Польщі обіцялись містечка середнього Подніпров'я. А після Жовківської військової ради (грудень 1706 р.) Петро I заявив гетьману, що не може дати для оборони України військ.

Оволодівши Польщею, влітку 1708 р. Карл XII переправився зі своєю армією через Дніпро, рухався у напрямку Смоленськ-Москва. Московська армія відступила, застосовуючи тактику «випаленої землі»: спалювали міста і села, знищували продовольство, населення під страхом смертної кари виселяли з сіл і містечок. Шведська армія опинилася у скрутному становищі. Дійшовши до села Старишів (Білорусія), Карл XII провів нараду 11-13 вересня

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

1708 р. и вирішив повернути до України. Він відрядив посланця до гетьмана І. Мазепи з проханням дозволити перезимувати його армії в українських землях і таким чином врятуватися від голоду (переговори про можливий військовий союз І. Мазепа проводив з Карлом XII і Станіславом Ліщинським з середини 1707 р.). 15 вересня 1708 р. шведська армія вступила у Сіверщину. З частиною війська І. Мазепа 25 жовтня 1708 р. зустрівся неподалік Новгород-Сіверського з Карлом XII.

Щоб перезимувати у теплих квартирах, перекрити шлях московським військам до Південної України і дочекатися допомоги запорозьких козаків, польського війська, кримських татар та відновити наступ на Москву, шведська армія Карла XII і козаки І. Мазепи вирушили на південь, у район Ромни-Гадяч-Лохвиця. 18 листопада 1708 р. Карл XII зайняв Ромни, а І. Мазепа 19 листопада – Гадяч. Роменці підтримували свого гетьмана і на чолі з роменським сотником Пирожським добре зустріли шведського короля.

Друга колона шведських військ під командуванням полковників Дукера і Таубе підійшла до містечка Сміле, звідки російський гарнізон виселив примусово майже все населення до Курська, а саме містечко було перетворено на добре укріплену фортецю. Починаючи з 16 листопада шведи взяли Сміле в облогу. 19 листопада на допомогу обложеним прибула кавалерія Меншикова, але після запеклого бою змушена була відступити до с. Хоружівка. 21 листопада царський генерал Ренне з двохтисячним загоном спробував атакувати шведські позиції біля Смілого. До шведського війська прибув сам король з новими загонами, зокрема й козацьким. В ніч на 22 листопада російський гарнізон відступив. Для того, щоб ворог не зміг знову скористатися у військових цілях фортецею, оборонні споруди були зруйновані, містечко спалене.

В другій половині листопада та в першій половині грудня район розквартирування шведів сягав від Ромен на півночі, до Лохвиці на півдні, від Гадяча на сході, до Прилук на заході. Штаб-квартира Карла XII знаходилася у Ромні. Московська армія Петра I в цей час розташувалася в районі Лебедина.

Під час російсько-шведської війни у кількох селах Роменщини розміщувалися шведи, зокрема у містечку Глинськ.

Солдати, які загинули у перестрілках, поховані на Замковій горі та Могилках. У 1709 р. на шляху до Полтави шведські війська зупинялися й у с. Сурмачівка. Користуючись бродом через Сулу, вони здійснювали вилазки на інший берег, у Москалівку, де стояв російський гарнізон.

Щоб виманити з Ромен шведського короля, Петро I направляє свої головні сили до Гадяча. Карл XII поспішив на допомогу своїм військам, а в ніч на 18 грудня 1708 р. загін росіян під керівництвом генерала Миколи Аларта захопив місто. За твердженням М. Маркевича, *«роменцы сугубо потерпели разорение»*.

Ромнам, як і іншим містам, що зайняті були спочатку шведами, а потім росіянами, довелося пережити страшні часи. Жорстокою була розправа Петра з роменськими козаками та старшиною, які не перейшли або запізно перейшли на його бік. Як пише про цю розправу у поемі *«Великий льох»* Т. Шевченко, *«...тільки старшинами одними Сулу загатили»*. За однією із легенд, Ромни чекала доля Батурина, де від рук царських карателів загинуло близько 16 тисяч мужніх захисників та жителів мазепинської столиці. Цар Петро I перебував проїздом в Охтирському монастирі, ігуменом якого, нібито, був родич поміщиків Заборовських, котрі проживали у Вовківцях поблизу Ромен. Він і запросив у гості на сніданок російського царя. Кмітливий ігумен, по-християнські турбуючись про жителів Ромна, попросив Петра I пощадити місто від руйнування Меншиковим.

Одержавши перемогу над росіянами під Веприком, шведи знову повернулися до Ромен. Тільки 7 січня 1708 р. Карл XII штурмом здобув місто, а російський гарнізон капітулював.

Майже кожний корінний роменець знає, де знаходився колись у Ромнах Королівський провулок з будинком поміщика Михальського, в якому розташовувався штаб об'єднаних українсько-шведських військ наприкінці 1708 – на початку 1709 рр. Аж до перебудови цього будинку в 1850 р. стелю весь час підпирав сволок з вирізьбленим написом про квартирування шведського короля. Зберігся опис будинку від 1708 р.: *«Невеликий, дерев'яний, під солом'яним дахом, з призьбою з плоту, було 5 кімнат і сіни, праворуч була його (Карла XII)*

канцелярія, ліворуч – зала, прямо – передпокій, праворуч від нього – кабінет, ліворуч – вітальня». Провулок з'єднавав Духівську вулицю з Великою Роменською. За радянських часів Королівський провулок перейменували на 2-й провулок Пушкіна, а сьогодні на цьому місці розташований дитячий садок «Чайка».

Саме з Ромен 15 грудня 1708 р. І. Мазепа відправив з листом до польського короля Станіслава Лещинського жителя міста шпигуна Фестку Хлюса. Його спіймали росіяни, а Петро І використав цього листа, як агітацію українського населення проти Мазепи, звинувачуючи його у бажанні передати Україну Польщі. Навесні 1709 р. шведська армія залишила Роменщину і вирушила назустріч Полтавській катастрофі.

Знаходячись далеко від батьківщини, потерпаючи від голоду, лютих морозів і різних хвороб, багато шведів помирало. Як повідомляв московський офіцер Ушаков, лише за три дні в одних тільки Великих Бубнах від голоду і хвороб померло 57 шведських солдат. Як добру пам'ять про ратний подвиг захисників незалежності України часів Північної війни, місцеве населення називає «шведськими могилами» численні кургани, що густо встеляють територію краю. А за легендою, що дійшла до наших днів, і має історичне підґрунття, Святодухівський собор у Ромнах було збудовано за кошти шведів.

1. Дегтярьов С. І. Роль гетьмана І. С. Мазепи у розвитку господарських відносин та приватного землеволодіння в Україні-Гетьманщині / С. І. Дегтярьов, В. В. Тютюнник // Актуальні питання історії та культури. Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів та студентів. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009. – Вип. III. – С. 58-67.

2. Демич В. Я. Постать Мазепи на історичному тлі Роменщини / В. Я. Демич., Н. В. Савченко // Вісті Роменщини. – 2008. – № 39. – С. 2.

3. История городов и сел Украинской ССР в 26 т. Сумская область / Под ред. Волочко В. А. – К.: Главная редакция УС, 1980. – 622 с.

4. Курилов И. А. Роменская старина. Исторические, статистические и бытовые записки о городе Ромне и его обывателях, от начала города до нашего времени. В четырех частях, с прибавлением исторического и статистического описания всех городских церквей / И. А. Курилов. – Ромны: Типография Б. Ционсона, 1898. – 345 с.

5. Шендрик Л. К. «Північна війна на Полтавщині» / Л. К. Шендрик // Край. – 2008. – №56. – С. 3.

6. Шендрик Л. К. Союз України та Швеції / Л. К. Шендрик // Край. – 2008. – № 47. – С. 3.

7. Шендрик Л. К. Веприк в контексті Північної війни / Л. К. Шендрик. – Полтава: Дивосвіт, 2006. – 172 с.

**ПРОБЛЕМА ДОГЛЯДУ ЗА СИРОТАМИ ТА БЕЗПРИТУЛЬНИМИ
ДІТЬМИ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ
(на прикладі міста Чернігова)**

Проблематика Другої світової війни належить до ключових тем досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних істориків. Проте й сьогодні чимало її аспектів залишаються невисвітленими. Адже в радянський період значна частина архівних документів була недосяжною для вивчення. Нині ж, зважаючи на доступність матеріалів і можливість об'єктивно оцінювати тогочасні події, все більшу увагу привертають раніше не розкриті питання, пов'язані з виживанням місцевого населення на окупованих нацистами територіях. Зокрема, у цій публікації ми стисло зупинимося на проблемі організації догляду за сиротами та безпритульними дітьми в місті Чернігові впродовж 1941-1943 рр.

Жахлива війна призвела до того, що багато дітей стали сиротами, втратили свої домівки й опинилися на вулиці без будь-якого догляду та засобів для існування. Вони мали сподіватися лише на себе й намагалися вижити в нелюдських умовах масових руйнувань, насилля, страшної скрути та голоду. Зрештою, окупаційна влада не могла проігнорувати цю нагальну проблему, але першими звернули увагу на неї небайдужі місцеві жителі.

Зазначене питання неодноразово піднімалося на сторінках періодичного видання *«Українське Полісся»*, яке виходило в Чернігові. Так, 12 листопада 1941 р. у цій газеті була опублікована стаття О. Нигівського *«На Руїні зацвісти мусить життя!»*. Автор публікації констатував розгубленість людей через війну й масові руйнування, а також указував на наявність величезної кількості знедолених: *«На сьогоднішню пору, коли стільки сиріт тиняється без всякої опіки, коли стільки вдів з дрібними дітьми залишилися без шматка хліба, засуджені на голодну смерть, обов'язком всіх тих, що можуть для них зорганізувати поміч, є як скоріше взятись до праці над тим ділом»* [3, арк. 32]. Охарактеризувавши наявну проблему, автор виступив із таким проханням:

«Перестаньмо дбати лише про себе, дбаймо теж за наших ближніх» [3, арк. 32]. До цієї праці стимулювалися насамперед педагоги та представниці інтелігенції. Подібний заклик містився й у статті П. Івченка *«Дбаймо про своїх дітей»*, опублікованій 7 грудня у цьому ж періодичному виданні [2, арк. 23].

Місцеві окупаційні органи влади, сформовані в 1941 р., поволі почали вживати певних заходів з організації догляду за дітьми, які залишилися без батьків. Так, 9 травня 1942 р. відділ освіти й культури Чернігова повідомив завідувачам початкових шкіл, що районна та міська управи планують відкрити в місті притулок для дітей (а разом і садочок). На вчителів покладался обов'язок спонукати учнів і батьків зібрати для цих установ найнеобхідніші столові речі: тарілки, ложки, виделки й ножі, чашки, склянки, чайники тощо [4, арк. 34].

28 травня відділ освіти Чернігівської районної управи надіслав розпорядження стосовно притулку головам Олишівської, Любецької та Михайло-Коцюбинської районних і Чернігівської міської управ. Копія цього документа адресувалась і бургомістрам Чернігівського району. У ньому зазначалося, що 1 червня за дозволом і вказівкою Ортскомендатури в Чернігові відкривається притулок для дітей віком від 3 до 10 років. Опіка над новоутвореним закладом покладалася на районну управу. Передбачалося, що сироти та безпритульні діти не лише безкоштовно утримуватимуться в притулку, але й зможуть навчатися грамоті. У свою чергу, посадовці з перерахованих населених пунктів мали здійснити облік дітлахів, які підпадали під ці категорії, і всю зібрану інформацію передати районній управі (у відділ соціальної опіки) [5, арк. 2].

Згодом, а саме 4 вересня, указаний відділ надіслав бургомістрам ще одну вказівку, в якій наказував при передачі до притулку дітей надати таку інформацію про них: прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, останню адресу проживання та відомості про батьків. Привертає увагу той факт, що стосовно батьків передусім вимагалось зазначити, чи не були вони більшовицькими активістами або

комуністами. Крім того, відділ соціальної опіки прохав за можливості забезпечувати малюків одягом, взуттям, ковдрами або ряднами, тому що цих речей дуже бракувало [5, арк. 8].

Обов'язки завідувачки дитячим будинком виконувала Н. Дмитрієва. 15 липня 1943 р., після понад року складної роботи, відповідно до розпорядження міського голови, притулок перейшов під управління міського відділу соціальної опіки. На день передачі його приміщення було майже повністю відремонтовано: з усіх семи кімнат залишилося привести до ладу лише одну. У цьому закладі перебувало 24 дитини, проте дві з них знаходилися у притулку лише вдень, коли їхні родичі були на роботі [1, арк. 93-93 зв.].

Відмітимо, що дитячий притулок був розрахований на малюків до 10 років, а отже, проблема догляду за дітьми старшого віку залишалася нерозв'язаною. Тому за дозволом Чернігівської ортскомендатури для дітей віком від 10 до 15 років 15 червня 1942 р. відкрилася дитяча колонія в с. Подусівка (нині – мікрорайон Чернігова). Ще 4 червня районна управа повідомила про це голів Любецької, Олишівської, Михайло-Коцюбинської районних і Чернігівської міської управ, а також бургомістрів Чернігівського району. У колонії діти мали забезпечуватися харчуванням, одягом та взуттям. Крім того, вони повинні були отримувати освіту на рівні початкової школи, а також працювати в полі й майстернях. У колонію приймали переважно сиріт і безпритульних дітей. На районні управи та бургомістрів покладался обов'язок негайно провести облік відповідних осіб і передати інформацію до Чернігівської районної управи, зазначивши повні метричні дані, майновий стан, освіту, коротку характеристику дітей та адресу опікунів [5, арк. 3].

На 13 липня 1942 р. колонія вже працювала й володіла певним мінімумом необхідних для утримання підлітків речей і продуктів. Однак, як указувалося у зверненні відділу освіти Чернігівської районної управи до бургомістрів району, нововідкритий заклад відчував гостру

нестачу постільної білизни – ковдр, ряден, простирадл, а також і верхнього одягу. Оскільки керівництво колонії не мало змоги самостійно дістати перераховані речі, управа звернулася до населення з проханням долучитися до збору всього необхідного. Найбільші сподівання вона поклала на сільську інтелігенцію: лікарів, учителів і агрономів [5, арк. 4].

До 5 серпня на цей заклик відгукнувся лише Ключківський бургомістр. Усі інші не лише не надали жодної допомоги, але й навіть не відповіли на звернення. Виконуючий обов'язки голови районної управи І. Гуцев зазначав, що чимало осіб усно обіцяли допомогти, а на практиці проявили повну байдужість. Не втрачаючи надію, він повторно нагадував про невирішену проблему [5, арк. 5].

Зрештою, в умовах окупації заклад проіснував недовго, уже 21 вересня Чернігів був штурмом взятий радянськими військами.

Таким чином, у Чернігові було відкрито два заклади з догляду за дітьми-сиротами та безхатченками: притулок і колонію. До них направлялися дітлахи з кількох районів Чернігівщини. У цих установах вихованці мали не лише знаходитися під доглядом, але й отримувати елементарну освіту. Водночас передбачалося використання дитячої праці в майстернях та при обробці полів. У діяльності притулку й колонії було чимало труднощів (проблеми з приміщеннями, нестача елементарних речей), однак здійснювалися й певні кроки в напрямку покращення умов утримання дітей. При цьому великі сподівання поклалися на участь місцевого населення, від якого очікували посильної матеріальної допомоги знедоленим.

1. Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. Р.-3004, оп. 1, спр. 134, 105 арк.

2. Держархів Чернігівської обл., ф. Р.-3009, оп. 1, спр. 12, 31 арк.

3. Держархів Чернігівської обл., ф. Р.-3009, оп. 1, спр. 4, 34 арк.

4. Держархів Чернігівської обл., ф. Р.-3039, оп. 1, спр. 1, 128 арк.

5. Держархів Чернігівської обл., ф. Р.-3164, оп. 1, спр. 13, 9 арк.

**НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ
НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 1918-1923 рр.:
екстраполяція досвіду минулого на сучасний
суспільно-політичний розвиток України**

Доба національно-визвольного руху на західноукраїнських землях у 1918-1923 рр. залишила в спадок наступним поколінням явища й події минулого, які з плином часу не втрачають своєї значущості, потребують осмислення сконденсованого в них ретроспективного досвіду, як позитивного, так і негативного.

Однією з важливих складових тогочасного революційного процесу була спроба утворення єдиної незалежної соборної української держави. Розвиток національно-визвольного руху, державотворчі зусилля східного й західного українства дозволили наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. проголосити об'єднання двох історично роз'єднаних гілок українського народу в єдине державне тіло. Проте втілити в життя одвічне прагнення українців тоді не вдалося. Більше того, були втрачені й здобутки державної незалежності. Складні й драматичні події минулого своєрідно екстраполюються на реалії українського сьогодення. При неоднозначному суспільному сприйнятті вони виступають чутливим подразником національної свідомості, стримують консолідацію політичної еліти, підсилюють поле ідеологічної напруженості. За цих умов дослідження здобутків і, особливо, невдач українського державотворчого процесу 1918-1923 рр., нереалізованості об'єднувачого потенціалу нації, роз'єднаності політичної еліти залишається надзвичайно актуальним завданням вітчизняної історичної науки.

Історія визвольних змагань українців першої половини ХХ ст. і викликаного цим українсько-польсько-російського воєнно-політичного протистояння й досі залишається дискусійною темою різних історіографічних шкіл і болючою темою сучасних українсько-польських і українсько-російських гуманітарних взаємин. Про це свідчить поява в останнє десятиліття в Україні та закордоном багатьох наукових

досліджень і гострополітичних газетних публікацій, присвячених цій проблематиці, а також робота численних міжнародних конференцій і семінарів, під час яких науковці та політики прагнуть якомога об'єктивніше з'ясувати уроки національного державотворення в Західноукраїнській Народній Республіці та не допустити помилок минулого на сучасному етапі.

Вітчизняні історики, які проводять нитку героїчного минулого до сучасності, зокрема П. Гай-Нижник [1], Я. Грицак [2], які наголошують, що саме визвольні змагання є основним поштовхом до формування модерної української нації. Із зарубіжних науковців, що активно займаються цим питанням можна виділити таких польських авторів, як Ж. Томашевський [3], Л. Подхородеський [4]. Ці дослідники розкривають окремі деталі тогочасного суспільно-політичного життя західноукраїнських земель очима громадян Польщі. Ще один науковець – М. Папєжинська-Турек – досліджує українське питання в політичному, соціальному та релігійному аспектах [5]. Недоліком їхніх праць є те, що автори часто обмежуються констатацією фактів, не вдаючись до глибшого аналізу подій. Окремі аспекти політики польських урядів щодо західноукраїнського населення у 1920-1930 рр. також висвітлюються у працях В. Мендєєвського [6].

Можна зробити висновок, що аналізована проблема у своєму розвитку найбільших успіхів досягла за незалежної Української держави. Добре вивченими на фактологічно-ілюстративному і теоретико-методологічному рівнях можна вважати питання, пов'язані з інкорпораційно-колонізаторськими заходами польської адміністрації, масовим антиокупаційним рухом українців, діяльністю еміграційного уряду ЗУНР на міжнародній арені, у національно-визвольному русі тощо [7]. Визвольні змагання українського народу 1918-1923 рр. закінчилися невдачею. 18 березня 1921 р. було підписано Ризький мирний договір між радянськими урядами Росії й України з одного боку та Польщею з іншого. Згідно з цим документом, що, фактично, поховав самостійницькі плани урядів УНР та ЗУНР, Польща в обмін на територіальні поступки, аналогічні тим, які мали місце у Варшавській угоді, визнала Радянську Україну і зобов'язалася заборонити перебування на

своїй території всіх антибільшовицьких організацій, включаючи уряд УНР [8]. Доля Східної Галичини була вирішена в 1923 р., коли Паризька конференція схвалила приєднання її до Польщі. Ще раніше, у 1918 р. Буковина була окупована Румунією, а у 1919 р. Закарпаття дісталось Чехословаччині [9].

Багато дослідників вважають, що без того складне становище ЗУНР, ускладнювалось політичною та військовою нерішучістю керівництва держави та його сліпою вірою у всемогутність та справедливість Антанти [10]. Але на нашу думку, падіння Західноукраїнської Народної Республіки зумовлено перш за все зовнішніми факторами. Жодна внутрішня організація українців (військова чи політична) тоді не змогла б дати ефективну відсіч зовнішній експансії за умови підтримки останньої Антантою. Однак незважаючи на поразку у нерівній боротьбі із зовнішніми агресорами і недовготривалістю у часі, Західноукраїнська Народна Республіка залишила глибокий слід у становленні української держави і права. Тому її досвід можна сміливо використовувати у сучасному державотворенні.

1. *Гай-Нижник П. П.* Ідея соборності й українське державотворення (1918-1919 рр.) [Електронний ресурс] / П. П. Гай-Нижник. – Режим доступу: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014doc.sobornist.php>.

2. *Грицак Я.І.* Нариси Історії України: Формування модерної української нації XIX-XX ст. [Електронний ресурс] / Я. І. Грицак. – Режим доступу: <http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Grycak.pdf>.

3. *Tomaszewski J.* Ojczezna nie tylko Polakou. Mniejszosci narodowe w Polsce w latach 1918-1939 / J. Tomaszewski. – Warszawa, 1985. – 248 с.

4. *Podhorodecki L.* Historia Polska / L. Podhorodecki. – Warszawa, 1997. – 135 s.

5. *Papierzynska-Turek M.* Miedzy tradycja a rzeczywistoscia Panstwa wobec prawoslawia 1918-1939 / M. Papierzynska-Turek. – Warszawa, 1989. – 275 с.

6. *Medrzecki W.* Wojewodztwo Wolynskie 1921-1939: Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / W. Medrzecki – Wrocław, 1988. – 202 s.

7. *Павлюк О. В.* Зовнішня політика ЗУНР / О. В. Павлюк // Київська старовина. – 1997. – № 3-4. – С. 114-138.

8. *Галицька-Дідух Т. В.* Дипломатична боротьба навколо проблеми українського представництва на мирній конференції в Ризі (вересень 1920 – березень 1921 рр.) / Т. В. Галицька-Дідух // Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – С. 100-109.

9. *Городня Н. Д.* Їм потрібні були сильні союзники: Українське питання на Паризькій мирній конференції 1919 р. / Н. Д. Городня // Політика і час. – 1995. – № 11. – С. 75–80.

10. *Литвин М. Р.* Українсько-польська війна 1918-1919 рр. / М. Р. Литвин. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1998. – 488 с.

**КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНИЙ СОЮЗ ЮГОСЛАВСЬКИХ
РУСИНІВ: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ,
НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА РЕЛІГІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1934-1941 рр.)**

У 1919 р. у Королівстві сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Королівство Югославія) русини заснували свою першу культурно-освітню організацію – *«Руске народне просвітне друштво»* (РНПД) – Руське народне освітнє товариство, яке діяло у період між двома світовими війнами й у своїй культурно-освітній і національній діяльності заступало проукраїнську орієнтацію [1].

Після заснування РНПД з'явилася опозиція, яка виступила проти керівної ролі греко-католицького священства у культурно-освітньому і національному житті русинської громади у КСХС [2]. Але у 1933 р. була заснована ще одна організація – *«Культурно-просвітни союз югославянских Русинох»* (КПСЮР) – Культурно-освітній союз югославських русинів, який у 1936 р. перейменований на *«Культурно-націонални союз югославянских Русинох»* (КНСЮР) – Культурно-національний союз югославських русинів [3].

Керівництво КПСЮР спочатку висунуло вимогу, щоб світська інтелігенція перебрала на себе головну роль у культурно-освітньому житті русинської громади, запевняючи, що Союз не має виключно релігійне спрямування, оскільки русини є і греко-католиками, і православними, але буде сприймати всіх русинів однаково, *«бо хто тварди Русин, тот добри член великого славянского роду и як таки будзе од хасну своему народу, славянству и милей и драгей нам домовини Югославиї»* [4]. Проте невдовзі з'ясувалося, що задекларована платформа Союзу була тільки завісою, за якою ховалася програма, що була опублікована 1922 р. у бюлетені *«Русски батог»* [5]. У ній без жодних аргументів засуджувалися русинські греко-католицькі священники в Югославії за їхню промадярську орієнтацію та антинародну діяльність, знецінювалися перші важливі успіхи РНПД у видавничій справі (друк календаря і перших шкільних підручників русинською мовою), визнавалася шкідливою для

русинської громади «*Грамматика бачвансько-рускей бешеди*» Гавриїла Костельника [6] і навпаки пропагувалися проросійська національна орієнтація, перехід русинів греко-католиків у православну віру, призначення у греко-католицькій церкві православних священиків переважно з російської білої еміграції, запровадження у русинських школах російської мови та призначення до них православних вчителів із середовища білої еміграції.

Автор ставить собі за мету показати основні напрямки діяльності КПСЮР/КНСЮР крізь призму їхніх друкованих видань «*Заря*»/«*Русска заря*»/«*Русска правда*» та календаря «*Русски народни календар Заря*». Головна увага приділена культурно-освітній, національній і релігійній орієнтації Союзу щодо інтелігенції, яка діяла в рамках РНПД, греко-католицької церкви та її духовенства, видань і мови друку у виданнях РНПД, національного русинського/українського питання у Підкарпатській Русі, Карпатської України, національного питання русинів/українців у Галичині, Радянському Союзі тощо.

Деякі радикально настроєні члени КПСЮР вважали, що для русинів в Югославії треба замість існуючих «*русинських шкіл*» запровадити «*русски*», тобто російські школи [7]. Однак вони не мали ясної концепції і плуталися в мовному питанні, тому часто важко зрозуміти про який «*русски язык*» йдеться, оскільки називають його мовою А. Пушкіна і О. Духновича, нібито це одна мова. «*Грамматика бачвансько-рускей бешеди*» Г. Костельника оцінюється негативно, вважаючи її не тільки непотрібною, але і шкідливою. Саме тому її треба забути [8]. Але цю граматику та її правопис цілком сприйняло і дотримувалося її норм у своїх виданнях РНПД, правда, частково і деякі автори видань КПСЮР. Вона стала основою літературної мови русинів в Югославії/Сербії та Хорватії.

За оцінкою активістів/авторів текстів у виданнях КПСЮР/КНСЮР, головний недолік світської і духовної русинської інтелігенції, яка діяла в рамках РНПД, – її промадярська орієнтація в період Австро-Угорщини, а відтак її «*заблудження в українські води*». Якраз відкрита проукраїнська орієнтація РНПД найбільше не подобалася

членам КПСЮР, національна програма яких базувалася на імперській ідеології царської Росії, особливо у національному та політичному плані. Тому вони відкрито засуджували «просвіташів» – прихильників РНПД, вважаючи їх лютими ворогами не тільки «русского народа» (розумій «російського»), але і всього «слов'янства», доводили, що українство створили найлютіші вороги слов'янства і Росії: німці, мадяри і поляки з метою знищити «русске єдинство» і слов'янство взагалі [9].

В описі і тлумаченні таких складних історичних процесів, як етногенез, походження нації, національна ідентичність тощо автори у виданнях КПСЮР/КНСЮР, уникаючи правди (від незнання чи навмисно), часто все банально спрощували так, щоб усе це «могли зрозуміти звичайні люди». Українофілів представляли як «габсбурзьких прихильників», які майже не відрізняються від мадяронів. Звичайний народ намагалися переконати, що для русинів літературною мовою має стати «русска», тобто російська, бо «русска земля од Попрада аж до Тихого океану», і всюди там живе «русски народ» [9]. Не маючи достатньо аргументів і знань, щоб цілком переконати своїх читачів, автори у виданнях Союзу намагалися впливати на їхні почуття, тому, наприклад, описували, як «русски селяни» в Галичині дуже потерпають від терору українофілів, чинять опір вживанню етноніму «українець», бо такий народ «ані де факто, ані де юре неспостої» [10]. Щодо українців вживали етнонім «малоруси» або «малороси», наголошуючи, що вони є частиною великого «русского народа», і що ці «Малоросси жию осим у України и на Горници на и ми ту у Югославиш». Деякі автори наполягали на необхідності «збереження єдності слов'янства», оскільки недопустимо дивитися на «Поляка, Чеха, Руса, Серба, як на свойого процивніка», так як це роблять у виданнях РНПД [11]. Добре зауважив О. Рум'янцев, що було лицемірством від членів КПСЮР висловлювати думку про потребу зберігання слов'янської єдності в добу, коли в Галичині українці перебували під польським терором, а в Чехословаччині не могли дочекатися обіцяної ще 1919 р. автономії [12].

Про українців, українську мову та українське національне питання у виданнях КПСЮР/КНСЮР писали негативно, наприклад, *«украински язык создала политика Варшави, Бейча и Белина»*, *«Украину создали большевики зос Поляками и Немцами»*, *«укринствующие были агенты австро-мадярского режима, предавци русского народу, воспитани у Риме, Берлину и Бечу»* [13], Хоча часто підкреслювали, що КПСЮР не проти українців як народу, який належить до великого *«русского народу»*, але проти *«украинствующих»*, що під іменем *«українец»* хочуть щось окреме, що направлене проти *«русскосци»*, проти єдності *«русского народу»* і проти слов'янства [14].

У виданнях КПСЮР 1937 р. щодо українців і укранофілів почали вживати образливу назву *«украдинци»*, а форми і методи полеміки, спрямованої проти РНПД, набирали безкомпромісного протистояння іншій світоглядній системі. Виклад матеріалу також викликав здивування, оскільки замість аргументованих свідчень дуже часто використовувалися неточні дані, різні наклепи і напівправа, бо звичайний народ, який часто не розуміє глибинну суть багатьох питань, легше сприймає спрощені рішення і рецепти, ніж складну аргументацію.

У виданнях КПСЮР/КНСЮР нанамагалися переконати русинську громадськість у необхідності наближення русинів греко-католиків до росіян і тому безкомпромісно вели пропаганду щодо їхнього переходу у православну віру, вважаючи, що це сприятиме і наближенню русинів до православних сербів, традиційно прихильних до Росії [15]. А підтримка сербів, тобто властей у Сербії, була конче потрібна Союзу у протистоянні впливу греко-католицької церкви і укрainофільської орієнтації РНПД та для зміцнення своєї позиції серед власного народу. Для досягнення цієї мети користувалися і нечесними методами, дуже примітивною мовою і висловами, аби тільки зобразити головного *«ворога»* – РНПД, його керівників, представників греко-католицької церкви та їх проукраїнську орієнтацію як найбільшу небезпеку для русинської громади. Так, у своїй акції, спрямованій на перехід русинів греко-католиків в Югославію у православну віру,

Союз наполягав на тому, що всі русини повинні перейти у православ'я, а хто не перейде, буде вважатися антинародним елементом, прихильником ворогів, які вбили короля Александра Карагеоргієвича у 1934 р. в Марселі, і буде депортований до Мадярщини [16]. Дійсно, православні русини вихвалялися, що користуються значною підтримкою держави, «*бо православні міністри радніш підтримують православних як греко-католиків*» [17].

Для виховання русинів у «*правдивому*» національному дусі КПСЮР видав «*Історію русского народу*» Н. Оляєрова [18]. Однак, вона не була історією русинів в Югославії, як багато хто очікував, але «*скороченою версією схеми, яку Михайло Грушевський описав як “вклеювання” українських епізодів в традиціональну схему “государства російского”*» [19].

Ми вже писали про ставлення РНПД до українського питання [20], про діаметрально відмінні погляди двох русинських організацій щодо існування русинів/українців у Чехословаччині (Підкарпатська Русь) [21] і Карпатській Україні [22] та про ставлення РНПД щодо становища українців у Галичині в міжвоєнний період [23]. У виданнях РНПД часто публікувалися статті, повідомлення та інформації про співвітчизників і таким чином читачів інформували з позицій єдності русинів/українців на просторах Центральної Європи. У виданнях КПСЮР/КНСЮР пропагувався протилежний погляд щодо цього. Так, з одного боку, тут критикувався і засуджувався український рух на Підкарпатській Русі як антинародний, а, з другого боку, єдиним правильним був проросійський рух та діяльність проросійських організацій і преси [24].

На сторінках видань РНПД публікувалися твори русинських письменників і поетів, які були основоположниками літератури русинів в Югославії (Г. Костельник, Михайло Ковач, Янко Фейса, Матфей Винай, Силвестер Саламон і інші), твори визначних авторів української літератури (Т. Шевченка, І. Франка, Б. Лепкого, Л. Глібова, М. Вовчок та інших) в оригіналі і в перекладі на русинську мову та твори російських класиків [25], а також і твори авторів південослов'янських літератур (сербської, хорватської, словенської), перекладені на

русинську мову [26]. На сторінках видань КПСЮР друкувалися поезія і проза авторів русинів Югославії та Підкарпатської Русі, переважно невисокого літературного рівня, але просякнуті основними ідеями Союзу – любов до «*матушки Росії*» і всього «*русского*»; міфічна єдність слов'янства, ненависть до українства та греко-католиків тощо. Твори авторів інших літератур в оригіналі або в перекладі на русинську мову тут майже не друкувалися. Коментарі про авторів української літератури і їхні твори у виданнях Союзу зазвичай були негативні. Наприклад, роль І. Котляревського описувалася як периферійне явище в рамках загальноросійської літератури, Т. Шевченка згадували як російського поета, стверджувалося, що М. Костомаров і М. Драгоманов не розглядали гіпотезу про відділення України від Росії [27].

На початку 1939 р. «*Русска заря*» подавала коментарі про ситуацію в Карпатській Україні. Так, один з авторів хоча і визнавав утворення Карпатської України кращим рішенням, ніж повна угорська окупація, однак вважав, що вона здобула самостійність тільки заради подальшого поширення ідеї української держави за рахунок територій Росії, Польщі, Румунії й Угорщини, розуміється, силою і військовим шляхом, оскільки українці всюди пропагують ненависть до ворогів української держави, найбільше до Росії і Польщі, і таким чином розбивають слов'янську єдність [28]. Тут згадується і про запроваджений урядом Карпатської України на початку 1939 р. терор і диктатуру [29]. Інший автор намагається виправдати проугорську орієнтацію прем'єр-міністра першого уряду Підкарпатської Русі О. Бродія та міністрів І. Фенцика і І. Парканя, яких звинуватили у державній зраді, і навпаки звинувачує український рух у намаганні «*найсильнішу славянську державу роздільниц на Україну Московську и Сибирську Русь*» [30]. У газеті «*Русска заря*» прем'єр-міністру Карпатської України А. Волошину закидали те, що угорці під його владою окупували Ужгород і Мукачеве [31], покладали на нього вину в окупації Карпатської України, а дії січовиків описували не як оборону від угорських окупантів, а як знущання над невинним народом [32].

Про прибулих навесні 1939 р. до Югославії з Карпатської України 350 біженців, з яких близько 200 осіб знайшли притулок серед русинів у Руському Керестурі, на сторінках газети «*Русска зоря*» давалися негативні оцінки. Їх вважали зрадниками, втікачами, які не бажали захищати свою батьківщину, дармоїдами, які прибули до Югославії, щоб відібрати роботу/посади у місцевої русинської інтелігенції [33]. Так само газета «*Зоря*» негативно оцінювала діяльність і крижевацького єпископа Діонісія Няраді, який з 15 листопада 1938 р. до березня 1939 р. був апостольським адміністратором греко-католицької церкви в Карпатській Україні [34].

У виданнях РНПД багато розповідалося про Голодомор в Україні, засуджувалася політика радянської влади щодо українців взагалі та українських селян зокрема [35]. У виданнях КПСЮР кінця 1930-х рр. вихвалялися успіхи радянської економіки [36].

Таким чином, діяльність РНПД на культурно-освітній, національній та релігійній ниві серед русинського населення порівняно з КПСЮР була більш ефективною, цілеспрямованою і далекоглядною. Вона мала проукраїнський характер. Більша частина культурно-національних і політичних ідей та прагнень КПСЮР/КНСЮР виявилася нежиттєздатною і не знайшла підтримки у русинів в Югославії / Сербії.

1. *Рамач* J. Националне оријентације Русина у Краљевини СХС/Југославији у периоду између два светска рата / J. Рамач // Војвођански простор у контексту европске историје, Зборник радова, Филозофски факултет у Новом Саду. – Одсек за историју. – Нови Сад, 2012. – С. 333-348.

2. *Рамач* J. Руски батог (Русински бич) из 1922. године – памфлет или политичка, верска и национална платформа / J. Рамач // *Sesti Medunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kutura*, knj. 2, Univerzitet u Novom Sadu. – Filozofski fakultet. – Novi Sad, 2013. – С. 849-858.

3. *Biljnja V.* Rusini u Vojvodini. Prilog izucavanju istorije Rusina Vojvodine (1918-1941) / V. Biljnja // *Dnevnik*. – Novi Sad, 1987. – С. 83-91.

4. *Губаи* М. Нашим читателем // *Зоря*. – Нови Сад, 1934. – 22.03. – С. 1.

5. *Рамач* J. Руски батог (Русински бич) из 1922. године – памфлет или политичка, верска и национална платформа / J. Рамач // *Sesti Medunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kutura*, knj. 2, Univerzitet u Novom Sadu. – Filozofski fakultet. – Novi Sad, 2013. – С. 849-858.

6. *Костельник Г.* Граматика бачвансько-рускей бешеди / Г. Костельник; Руске народне просвітне дружтво. – Руски Керестур, 1923.
7. *Олеар Н.* Дайце нам руски школи / Н. Олеар // Руски народни календар Заря 1937 / Културно-национални союз югославянских Русинох. – Нови Сад, 1937. – С. 25-29.
8. *Сакач А.* Вук Стефановић Карцић Русини / А. Сакач // Руски народни календар Заря 1937 / Културно-национални союз югославянских Русинох. – Нови Сад. – С. 83-90.
9. *Олеяров Н.* Рускосц чи «українство»? // Заря. – Нови Сад, 1934. – 27.07. – С. 1.
10. *Олеяров Н.* Нашо націонални принципи // Заря. – Нови Сад, 1934. – 10.06. – С. 2-4.
11. *Михайлов Е.* Понад шицким: русин-словен // Заря. – Нови Сад, 1934. – 01.07. – С. 2-3.
12. *Румянцев О.* Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918-1991) / О. Румянцев. – Мюнхен-Берлін, 2010. – С. 167.
13. *Румянцев О.* Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918-1991) / О. Румянцев. – Мюнхен-Берлін, 2010. – С. 199; *Шарикъ М.* Ширенье украинизма и його проихсхождение // Русска заря. – Нови Сад, 1938. – 17.04. – С. 2-3.
14. *М. С.* Цо ми сцеме? // Русска заря. – Нови Сад, 1936. – 01.11. – С. 1-2.
15. *Румянцев О.* Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918-1991) / О. Румянцев. – Мюнхен-Берлін, 2010. – С. 168.
16. [Анонім]. Коло «штоку» // Руски новини. – Дяково, 1935. – 26.07. – С. 1.
17. [Анонім]. Отворене писмо еп. Денчію Нярадію уніятскому // Православни висник. – Нови Сад, 1936. – 01.03. – С. 7.
18. *Олеяров Н.* Историја руского народа / Н. Олеяров. – Нови Сад, 1934.
19. *Румянцев О.* Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918-1991) / О. Румянцев. – Мюнхен-Берлін, 2010. – С. 168.
20. *Рамач Ј.* Националне оријентације Русина у Краљевини СХС/ Југославији у периоду између два светска рата / Ј. Рамач // Војвођански простор у контексту европске историје. Зборник радова. Филозофски факултет у Новом Саду. – Одсек за историју. – Нови Сад, 2012. – С. 333-348.
21. *Рамач Ј.* Русини/українці Чехословаччини у виданнях Руського народного освітнього товариства в Королівстві сербів, хорватів і словенців (1921-1930) / Я. Рамач // Lemkowie, Wojkowie, Rusini – historia, wspolczesosc, kultura materialna a duchowa. Т. V. Uniwersytet Zielonogorski. – Slupsk-Zielona Gora-Svidnik, 2015. – С. 695-709.
22. *Рамач Ј.* Русинско народно просветно друштво и рецепција о Поткарпатској Русији / Карпатској Украјини и његовим издањима 1938-1939. године / Ј. Рамач // Истраживања. 24. Филозофски факултет Нови Сад. – Одсек за историју. – Нови Сад, 2013. – С. 457-475.

23. *Рамач Я.* Видання Руського народного освітнього товариства в Югославії про українців Галичини (1921-1941) / Я. Рамач // *Ukrainistika – minulost, pritomnost, budoucnost III – Kolektivni monografije, Masarikova univerzita.* – Brno, 2015. – С. 487-496.

24. [Анонім]. Подкарпатска Русь // *Русска заря.* – Нови Сад, 1935. – 15.11. – С. 3-4.

25. *Рамач Ј.* Тарас Шевченко као песник и као национални идол у издањима Русинског народног просветног друштва (1921-1941) / Ј. Рамач // *Славистика / Славистичко друштво Србије.* – Књ. XVII. – Београд, 2013. – С. 224-231; *Рамач Ј.* Тарас Шевченко в национальному відродженні русинів Югославії (1918-1941) / Я. Рамач // *Науковий вісник Ужгородського університету.* – Серія: Філологія. Соціологічні комунікації. – Вип. 1 (31). – Ужгород, 2014. – С. 193-198.

26. *Рамач Ј.* Дела јужнословенских књижевности на страницама издања Русинског народног просветног друштва (1921-1941) / Ј. Рамач // *Славистика / Славистичко друштво Србије.* – Књ. XVIII. – Београд, 2014. – С. 422-427.

27. *Румянцев О.* Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918-1991) / О. Румянцев. – Мюнхен-Берлін, 2010. – С. 204.

28. [Анонім]. Украински вопрос // *Русска заря.* – Нови Сад, 1939. – 07.01. – С. 2-3.

29. [Анонім]. Новости. Чехословацка // *Русска заря.* – Нови Сад, 1939. – 07.01. – С. 7.

30. *Румянцев О.* Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918-1991) / О. Румянцев. – Мюнхен-Берлін, 2010. – С. 228.

31. [Анонім]. Мало вецей роздумованя Просвиташе! // *Русска заря.* – Нови Сад, 1939. – 29.01. – С. 1-2.

32. [Анонім]. Словачка самостойносц // *Русска заря.* – Нови Сад, 1939. – 19.03. – С. 2.

33. Керестурац. Новости. Керестур // *Русска заря.* – Нови Сад, 1939. – 19.04. – С. 4; *Заряшович Швиценко.* Новости. Керестур // *Русска заря.* – Нови Сад, 1939. – 18.06. – С. 9.

34. [Анонім]. Вецей розуму // *Русска заря.* – Нови Сад, 1939. – 12.02. – С. 4.

35. *Рамач Я.* Тижневик «Руски новини» в Югославії про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні / Я. Рамач // *Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції.* – Ч. 2. – Т. 1. – Суми-Курськ, 2014. – С. 42-49.

36. [Анонім]. Мировые рекорды колхозниц // *Русски народни календар Заря 1941.* – Нови Сад, 1941. – С. 125-126; [Анонім]. Женица на производстве // *Русски народни календар Заря 1941.* – Нови Сад, 1941. – С. 126-127.

ВЛАДНІ КОРИДОРИ РОДИНИ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

В початковий період існування Гетьманщини родина Хмельницьких мала особливий статус. На звільнених українських територіях гетьман Б. Хмельницький починає формувати козацьку елітарно-монархічну державу. У власній титулатурі з червня 1648 р. Хмельницький «...іменує себе князем київським і руським...» [1, с. 44], а для зміцнення монархічних принципів приборкує демократично-охлократичні тенденції деяких козацьких ватажків, зокрема, наказного гетьмана М. Кривоноса. Протягом 1648 р. невдоволене козацтво 5 разів скликало чорну раду, але Хмельницький вже відкрито заявляв, що *«не така у нас тепер справа, як це було здавна у Війську Запорозькому, бо я з черню не раджуся і з нею не спілкуюся»* [2]. Гетьман та генеральний уряд перебрали на себе політичні права козацької бідноти, яка за давнім звичаєвим правом вважала себе окремою політичною силою. Традиційна козацька демократія обмежувалася, натомість посилювалася влада козацької старшини і самого гетьмана. А якщо взяти до уваги той факт, що Хмельницький почав формувати власний родовий клан, то і взагалі можна говорити про ідею монархічного правління. Хоча деякі побоювання у гетьмана були, зокрема, у грудні 1649 р. єрусалимський патріарх Паїсій висунув пропозицію коронувати Хмельницького *«королем русів»*, однак Богдан *«не наважився піти на цей крок, мотивуючи відмову сумнівами..., що він не належить до царського чи королівського роду, а відтак не може претендувати на корону»* [3, с. 7]. І все ж ідею династичної влади не відкидав, вибравши згодом гетьманський, а не князівсько-королівський різновид українського династичного легітимізму, не полишаючи планів підняти свій рід до монархічного. Про це свідчать спроби гетьмана породичатися з князівськими родами Молдавії та Московії. Однак невдачі шлюбної дипломатії змусили

Б. Хмельницького до задуму спадкового гетьманства. М. Грушевський вказує, що проголошення нового гетьмана було сприйнято європейськими монархами і першим це засвідчив шведський король Карл-Густав. В офіційному листі до Б. Хмельницького він вітав українського володаря з проголошенням Юрія гетьманом. Спадкоємця визнали Московія, Молдавія, Волощина, Трансільванія, Бранденбург та інші союзники Б. Хмельницького, що вказувало на утворення нової монархічної династії в Європі. Тоді чому ж український монархізм за доби Гетьманщини не задекларував свого існування? Можливо через те, що династизм Хмельницького не набув логічного структурного оформлення в родині.

Відомо, що Богдан одружувався тричі. Першою дружиною була Ганна Сомко, сестра лівобережного наказного гетьмана Якіма Сомка, яка народила трьох синів – Тимоша, Юрія, найменший невідомий, помер малолітнім та чотирьох доньок. Другою дружиною у 1648 р. стала Мотрона Чаплинська, яка не мала дітей. У 1651 р. Богдан одружився втретє з Ганною Золотаренко, сестрою полковників Івана та Василя Золотаренків, яка приєднала до сімейного клану Хмельницьких дітей від свого першого шлюбу.

З усіх дітей найбільше сподівань гетьман покладав на свого старшого сина Тимоша. Шлюб Тимоша у 1652 р. з донькою Молдавського господаря Василя Лупула Розандою був далекоглядною політичною комбінацією. Адже Тиміш міг претендувати на молдавський престол й посвоячився з правителем Литви Янушем Радзивіллою, який у 1645 р. одружився з старшою сестрою Розанди Оленою. Однак смерть Тимоша у 1653 р. розірвала цей напрямок династичних зв'язків, а Розанда зайняла певне місце в клані як мати двох дітей-близнят Тимоша, які народилися у 1653 р. Про їх долю нічого невідомо. Інший нащадок, Юрій Хмельницький, якому помираючий гетьман передав булаву, сподівань батька не виправдав. Він не зміг реалізувати ідею династичності, бо не мав політичного та військового хисту. Особисте життя його теж не склалося. Я. Дашкевич вказує на фізичну неповноцінність, через яку він не міг одружитися і мати дітей [4, с. 53-54]. У 1685 р. Юрій загинув.

Щодо доньок Б. Хмельницького, які могли б продовжити династію, відомостей не так і багато. Одна із старших Олена двічі виходила заміж. Її першим чоловіком був полковник Данило Виговський, брат гетьмана Івана Виговського. В цьому шлюбі було народжено двох синів – Юрія та Василя. Другим її чоловіком у 1660 р. став генеральний писар, а згодом гетьман Павло Тетеря, з яким вона розлучилася, перейшла в уніатство та стала черницею. Щодо інших доньок, то Степанида вийшла заміж за могилівського полковника Івана Нечая, донька Катерина була втягнута в батьківські династичні проекти 1654 р., зокрема, в кінці літа 1654 р. Б. Хмельницький сватав доньку за Мігая, який був претендентом на молдавський престол та водночас сином Волоського господаря Ніколає Петрашку. Коли цей план не вдався, гетьман розробив новий династичний проект – шлюб доньки з племінником Трансільванського князя Юрія II Ракоці. Та цей план також не мав успіху. Далі Катерина згадується вже під час хвороби гетьмана в 1657 р. як його доглядальниця. Я. Дашкевич згадує й інших гетьманських доньок, імена яких невизначені. Одна із них була одружена з Лук'яном Мовчаном і мала сина Федора, який згодом був стародубським та прилуцьким полковником. Інша була дружиною корсунського сотника Блиська, який загинув у 1654 р. Ще один зять Хмельницького на ім'я Павло згадується у 1649 р., але чоловіком якої Богданової доньки він був невідомо [4, с. 54].

Окрім зазначених прямих нащадків були й посвоячені представники роду Хмельницьких. Більшість з них належала до старшинської верхівки та відігравала політичну роль у військово-цивільній адміністрації та дипломатичній службі. Так, Б.Хмельницький мав двох чи трьох братів та сестру. Один брат Богдана невідомого імені був Сосницьким полковником у 1648 р. Інший рідний брат по матері Григорій Ставецький прийняв прізвище Хмельницький і був на службі у Білгороді. Сестра Богдана невідомого імені була одружена з Павлом (прізвище невідоме), на якого 1649 р. вказували як на дорадника гетьмана [5, с. 280, 295-296]. Двоюрідний брат (або племінник) Захарій Хмельницький в 1648 р. був послом до Варшави. Племінники – Павло Яненко (також Янович, Янченко) Хмельницький був київським полковником 1654-1659 рр., а Іван Яненко

Хмельницький – чигиринським полковником 1679 р. [4, с. 55]. Збереглися відомості й про далеких родичів Богдана. Це Марія Хмельницька – дружина прилуцького полковника Івана Стороженка. Пасерб Кіндрат Якимович, який був у складі посольства до Москви 1654 р., інший пасерб, Данило, супроводжував посольство В. Бутурліна 1654 р. від Ніжина до Путивля та племінник Андрій Проскуренко, який був при гетьманському дворі 1653 р. [6, с. 386]. Бачимо, що родичі Б. Хмельницького відігравали власну політичну роль в державі.

Як підсумок: ідея Б. Хмельницького про скріплену шлюбною дипломатією династичну форму правління так і не здійснилася, *«на момент смерті гетьмана весь цей клан охоплював не менше тридцяти осіб, а через десять років, по тому, розрісся до п'ятдесяти»* [6, с. 375-397]. То ж не підлягає сумніву, що тема впливу родини Хмельницьких на важелі влади в Гетьманщині як при житті гетьмана, так і після його смерті є відкритою та потребує подальшого вивчення.

1. Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – К., 1965. – 827 с.

2. Степанков В. Формування української державницької ідеї 1648-1649. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaterra.com.ua/developments/history/cossacks/stepankov.htm>

3. *Потульницький В. А.* Щодо дослідницьких пріоритетів у справі створення нового академічного синтезу української історії в контексті історії світової / В. А. Потульницький // Український історичний журнал. – 2014. – № 1. – С. 4-20.

4. *Дашкевич Я.* Клан Хмельницького: легенда чи дійсність / Я. Дашкевич // Родовід. – Число 4. – 1992. – С. 51-57.

5. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. В 3-х т. – Т. 2. – М., 1953. – 558 с.

6. *Сенютович-Бережний В.* Рід і родина Хмельницьких. Історико-родовідна розвідка. / В. Сенютович-Бережний // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 205. – Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1987. – С. 375-397.

ТВОРЧИЙ АВТОПОРТРЕТ ПЕДАГОГА ЗА СПОГАДАМИ ВЧИТЕЛЯ СУМСЬКОЇ 1-ї ЖІНОЧОЇ ГІМНАЗІЇ П. ЛЯХОВА

В історико-педагогічних дослідженнях вагоме місце посідають мемуари – літературні твори, написані від імені автора про події минулого, в якості їх очевидця або безпосереднього учасника. Особливо велике значення мають спогади провінційних педагогів, оскільки вони малюють саме портрет пересічного працівника Міністерства народної освіти, а, отже, дають більш широке, ніж суха мова ділових документів, уявлення про життя, побут та мораль російського учителя.

Незалежно від суб'єктності оповідача, спогади слід розглядати як невід'ємну частину культури особистості самого мемуариста, проєкцію його душевних та когнітивних якостей. На думку О. Лаппо-Данилевського, вони слугують авторові засобом захисту його честі та гідності, маніфестацією власних заслуг, пояснюють мотиви вчинків, зрештою, *«формують поняття про внутрішній світ людини, її спонукання й мотиви, симпатії та антипатії, думки і доктрини; про її дії і вчинки; про інтимну сторону життя людей даного кола, про їх характери, мораль і звички; про події, що іноді передаються на основі власного чутливого сприйняття чи переданого за чужими показами, оповіданнями чи чутками; про оцінки зображених у них осіб і подій»* [11, с. 116; 12, с. 121, 144, 300, 329-336]. Близьким до цього розуміння природи спогадів є бачення радянського історика С. Житомирської, яка зробила особливий наголос на здатності спогадів відтворювати атмосферу епохи й живі картини минулого, наповнювати його людськими переживаннями, які не дають історії перетворитися на плескату схему епох [7, с. 41-42]. Ці риси особливо відчутні в спогадах Павла Васильовича Ляхова про вчителювання у Сумській 1-й жіночій гімназії протягом 1912-1916 рр. У рукописі він не лише ділиться власними переживаннями в оволодінні педагогічним фахом, здійснює самоаналіз підготовки та проведення занять, але й описує різні сторони життя гімназії. Завдяки цьому ми отримуємо

портретну (манера мовлення, професійно важливі риси характеру, комунікативні здібності) і творчу (аналіз методик педагогічної техніки) характеристики. Сама змістова структура мемуарів відповідає стандарту творчого портрету вчителя (а в даному випадку – автопортрету) як особливій формі методичної роботи: вступ (самопрезентація, основні біографічні дані), основна частина (особливості особистості й творчої індивідуальності педагога), висновок (узагальнення фахово значущої інформації) [8, с. 368].

Оскільки особистісний чинник домінує в споминах П. Ляхова, їх можна віднести до суб'єктного типу, що вирізняється авторською акцентуацією (оповідач і головний герой водночас), прагненням подати епоху та її героїв у світлі власної долі й життєвого досвіду, перевагою ліричних елементів, схильністю до сповідальності, утвердженням самодостатньої цінності суб'єктної концепції матеріалу [3, с. 12]. Цінність конкретних спогадів визначена не лише їхньою оригінальністю (спогади інших педагогів або учнів гімназії відсутні), але й достовірністю багатьох фактів, що встановлюється перевіркою даних: імена колег та учнів, інфраструктура гімназії, організація навчально-виховного процесу [4; 5]. Водночас суб'єктивність мемуарного джерела виступає тут в якості сильної сторони наративу: особистісний погляд на педагогічне середовище й умови праці, конкретність характеристик персоналій виявляє як індивідуальність автора, так і підживлює образи героїв спогадів, відтворює неповторну атмосферу гімназійного життя. Причому даний бік спогадів П. Ляхова не є своєрідним. Зокрема, радянські джерелознавці В. Голубцов і С. Мінц пропонували не поєднувати *«індивідуальне, суб'єктивне сприйняття і опис подій з помилковим, суб'єктивістським»*, а встановлювати цінність мемуарів шляхом критичного аналізу, виокремлення узагальнюючого критерію, що відбиває зв'язок об'єктивних історичних явищ/процесів із суб'єктивним фактором. Причому суб'єктивність у спогадах виступає в якості відображення індивідуальних властивостей автора, його особистих поглядів, життєвого досвіду і переживань, зрештою, персоніфікованим відбиттям стану суспільних відносин [6, с. 371; 13, с. 64].

Мемуари П. Ляхова водночас можна розглядати як наратив, що класифікується в якості літературного жанру творчого портрету педагога. Російська дослідниця С. Керенська визначила його як *«текст змішаного структурно-змістовного типу мовлення з керівною роллю аргументативної моделі»*. Характерними жанровими ознаками творчого портрету є наявність тези (*«для учителя дуже важливим є не старіти душею, крокувати в ногу з молоддю, розуміти її, керувати нею, допомогти кожному зі своїх вихованців знайти своє місце в житті»*) та її аргументів, що можуть бути представлені різними жанрами: розповідь, як-то випадок з життя (піднесення адресів від класів у зв'язку з переходом на інше місце роботи, оцінка відповіді гімназистки К. Медведевої, відвідування уроку попечителем Харківського навчального округу), опис – портретна характеристика (виявляється на основі самоаналізу уроку та самовиховання), похвали (схвальні відгуки про успіхи учениць), а у випадку даних спогадів – ще й епістолярний жанр (включений відгук про нього та його колегу Ф. Горайна з листа колишньої гімназистки О. Коровкіної). Мемуари, як і звичайний творчий портрет учителя, відзначаються художньо-публіцистичним стилем: *«по-перше, творчий портрет учителя – це жанр, що зустрічається в художній літературі та періодиці; по-друге, одна з його специфічних особливостей – єдність інформативної, естетичної та спонукальних функцій; по-третє, він багатостильний; по-четверте, в ньому яскраво проявляється індивідуальність автора, що є причиною створення особливої наочності тексту»* [1, с. 157; 8, с. 369-370].

Змістовно спогади П. Ляхова можна поділити на наступні послідовні блоки: оповідання про робоче середовище, виробку й застосування дидактичних і виховних методів, аналіз результатів педагогічної діяльності. Уривки листів з мемуарним началом О. Коровкіної наведені автором не лише для прикриття пробілів пам'яті, але й для акцентуації важливої, з точки зору мемуариста, інформації. При цьому він навмисно уникнув наведення особистісних даних, обмежившись короткими повідомленнями по тексту про місце народження, навчання в духовному училищі, Харківському

університеті й першу роботу в Бобруйській приватній чоловічій гімназії. Тим самим він підкреслив, що місія його спогадів – не познайомити читача з власним життєписом, а відобразити минуле начального закладу.

У матеріалі першого блоку міститься опис внутрішнього приміщення гімназії. Автор ніби проводить екскурсію по коридорах, класах, кабінетах і рекреаціях, паралельно зупиняючись на порядках, що царювали в цих стінах: провітрювання та обов'язкові прогулянки учениць, забезпечення їх гарячими сніданками, навчальними матеріалами й обладнанням, організація естетичного виховання памолоді тощо.

Значне місце відведене портретам окремих колег та учнів, передусім, тих, з ким мемуарист підтримував особливо приязні стосунки. Ним відзначено як вабливі особисті риси людей, так і їхні професійні/навчальні успіхи: *«дуже гарна, серйозна, вдумлива»* викладач музики Олена Дубянська; організатор гімназійного хору, *«який бувало слухаєш з насолодою»*, Василь Посельський; класна дама Ганна Праведнікова, яка *«вміла об'єднати клас, дати йому потрібний напрямок, влаштовувала читання після уроків, проводила з ученицями цікаві бесіди на виховні та просвітні теми»*; попередник мемуариста на місці вчителя історії Федір Гораїн, який не лише чудово володів своїм предметом, але й був щирим прибічником методів наочного навчання; гімназистка Клавдія Медведєва, яка одну зі своїх відповідей по домашньому завданню перетворила на *«певну симфонію, яка поєднувала в собі слова з красою голосу, спокій, впевненість і міцне знання складного матеріалу»*, та деякі інші особи. Загалом, автор указав на комфортну атмосферу роботи в гімназії, де цінувалися професіоналізм, творчість і винахідливість.

Проте, не оминув П. Ляхов і критичних зауважень до місця своєї роботи – дещо зверхнє ставлення педагогів до учениць, висока плата за навчання, що перешкоджала вступу до навчального закладу дівчат із сімей селян та робітників. Останнє характеризувалося ним як *«гірка дійсність... у великій російській державі»*, що особливо болісно

сприймалася автором – вихідцем із селянства. Тож здобуття університетської освіти селянами він підносив до громадянського вчинку: *«ви здійснили подвиг, показали приклад молодим»*.

Головну частину рукопису займають спогади автора про своє фахове самовиховання. Стратегія успіху була побудована на перейманні досвіду колег (передусім, Ф. Гораїна), ретельному вивченні передової методичної думки (праці М. Покотило), творчому підході до організації уроків, де знаходилося місце для експерименту. Зрештою, ним були розроблені й обґрунтовані власні принципи педагогічної діяльності:

1. Наочність навчання: *«яскравість враження в учнів від уроку, звідси обов'язкова по можливості наочність викладання – без мапи, без знання географії, без вражаючих наочних посібників, картин я не уявляв собі викладання історії... я намагався й до того, щоб вже з 5-го класу привчити учениць до самостійної роботи над книгою, над картиною, над темою для невеликих спочатку рефератів без опонентів, а в старших класах – для великих рефератів з опонентами...»* З метою розвитку наочного мислення учениць П. Ляхов звертався й до використання художньої літератури на уроках та в позашкільному читанні.

2. Інтерактивність навчання. Стимулювання творчості учнів, звісно, повинно було відбуватися зі зміною класичної схеми уроку. Тому педагог впроваджував у навчальний процес елементи інтерактивного спілкування: *«Я не терпів у класі мертвої тиші і спокійного, сонного стану учнів. Я силувався щоб клас був завжди в робочому стані, щоб учні завжди стежили не лише за словами та поясненням учителя, але й за кожним словом учениці, що відповідає. Я працював завжди з усім класом, а не з однією ученицею»*. П. Ляхов ініціював на уроках діалоги та диспути, спільне обговорення проблемних питань.

3. Організація самостійної роботи учнів. Самостійна робота над рефератами з подальшим захистом показувалася педагогом як вища форма навчальної роботи. Подальшими варіаціями її розвитку названі перехресні захисти з учнями

реального училища, чим вносився певний елемент змагальності й творчих начал наукової діяльності. Застосовувалися педагогом і міжпредметні зв'язки – влаштування історичних костюмованих вечорів у супроводі музики.

4. Дотримання ліберального стилю спілкування з учнями. Самодіяльність, у якій були задіяні педагоги та учениці, сприяла зближенню між ними, хоча цьому заважали правила *«толстовської»* школи, які ставили учасників навчального процесу в нерівні умови й захищали претензії учителя на авторитаризм. *«Моїм девізом у відносинах з учнями було – добитися гарних, простих, товариських відносин, а якщо можна, то і дружніх. Я добивався того, щоб мої учениці бачили в мене свого старшого товариша, учителя й друга»*, – так визначав своє кредо вихователя П. Ляхов і навів приклади того, як він цього досягав через порушення гімназійних правил (просто подавав руку юним панночкам, без прелюдій починав розмову, уникав кніксенів у свій бік та інших формальностей).

5. Оптимістичне налаштування на урок: *«Я йшов у клас без різки і лінійки, якими в давнину вбивали науку вчителі учням. Я йшов у клас і без запасу саркастичних слів, глузливих посмішок і кепкувань над невдалими відповідями учениць. Я йшов у клас ніби з пальмовою гілкою похвали, якою хотів нагородити ученицю за кращу відповідь»*.

П. Ляхов у розповіді про своє педагогічне минуле уникнув самокритики (лише в одному місці згадав, що іноді відповіді учениць йому здавалися кращими за слово учителя), акцентуючи саме успіхи на педагогічному поприщі. Критеріями визнання професійних заслуг у спогадах є досягнення висот знань його учениць, схвальний відгук про роботу педагога з боку попечителя Харківського навчального округу, обрання історичного відділення педагогічного класу гімназії (а потім і викладання історії в школі) рядом учениць. Відмічав педагог і свій внесок у формування особистостей підопічних: *«Як приємно усвідомлювати, що посіяне тобою добре, розумне слово впало на благодатний ґрунт і дало такий добрий, приємний і корисний для нашої Батьківщини вихід!»*. Ці слова були підкріплені теплим відгуком про його діяльність з боку

однієї з учениць, що повинно було продемонструвати певну об'єктивність самоаналізу мемуариста [2; 9, с. 17; 10, с. 78-80].

У цілому, матеріал спогадів П. Ляхова дає підстави змалювати творчий портрет учителя. Його особливостями є, по-перше, ретроспекція – спирання на спогади (власні й О. Коровкіної) про події понад 50-річної давнини, поєднання жанру творчого портрету з метажанром мемуарів, по-друге, автором творчого портрету педагога є він сам, що, власне, дає можливість додати до вказаного терміну приставку авто-, по-третє, критичне ставлення до дійсності – як щодо власних дій, так і в аналізі діяльності колег, намагання надати своїм словам характеру об'єктивної розповіді – звідси цитування листів О. Коровкіної, демонстрація якості яскравої пам'яті (перерахування імен гімназисток та вчителів, намагання точно відобразити розташування гімназійних приміщень), по-четверте, логіко-емоційна структура твору, якому окрім раціонального підходу до викладу матеріалу, також властива експресивність – твір рясніє вигуками, емоційними оборотами, що насичують його живими почуттями й переживаннями; нарешті, автор спогадів розмежовує себе в минулому, як учителя гімназії, який переймався лише професійними справами, та в нинішньому часі в якості мемуариста, який засуджує дискримінаційну щодо трудових станів систему тогочасної освіти, солідаризуючись, таким чином, з пануючою ідеологією.

Творчий автопортрет учителя виконаний у позитивній тональності. На основі самоаналізу П. Ляхова можна говорити про нього як про творчу натуру, людину, яка із захопленням ставилася до свого предмету, домагалася досягти фахової досконалості (певним свідченням оцінки заслуг П. Ляхова стала пропозиція перейти на більш оплачувану роботу в Сумське реальне училище), беззаперечно людяну, налаштовану на співпрацю та налагодження приязних стосунків, з великим естетичним смаком. Опис інших педагогів засвідчив делікатне ставлення автора до колег, акцентування тих персоналій, які були ідейно близькими до нього, вагомість для мемуариста дружніх, колективістських начал в педагогічному колективі.

Перспективним шляхом уточнення і розширення творчого портрету П. Ляхова стане застосування біографічного методу психології, що відкриє окремі індивідуальні риси педагога, наповнить образ провінційного педагога цікавими з точки зору порівняльної педагогіки та історії освіти деталями.

1. *Бородина И. В.* Реализация речевого жанра воспоминания во время юбилеев работников образования / И. В. Бородина // Педагогическое образование в России. – 2015. – № 1. – С. 155-158.

2. Воспоминания бывшего учителя истории о работе в Сумской 1-й женской гимназии (ныне школе № 2) в 1912-1916 гг. Ляхова Павла Васильевича: рукопись. – Челябинск, 1966. – 66 с.

3. *Гажа Т. П.* Українська літературна мемуаристика другої половини ХХ століття: становлення об'єктного і суб'єктного типів: Автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.01.01 / Т. П. Гажа. – Харків, 2006. – 19 с.

4. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), ф. 347: Сумська 1-ша жіноча гімназія, оп. 1, спр. 3: Журнал обліку уроків, 1915-1916 гг., 15 арк.

5. ДАСО, ф. 347: Сумська 1-ша жіноча гімназія, оп. 1, спр. 5: Списки учителів Сумської 1-ї жіночої гімназії, що мають право отримувати надбавку за вислугу років, 1918 р., 10 арк.

6. *Голубцов В. С.* К вопросу о научных принципах переиздания мемуарной литературы / В. С. Голубцов // Источниковедение истории Советского общества: Сборник / Отв. ред. Д. Чугаева. – М.: Наука, 1968. – Вып. 2. – 1968. – С. 367-388.

7. *Житомирская С. В.* Вопросы научного описания рукописных мемуарных источников / С. В. Житомирская // Археографический ежегодник за 1976 год. – М.: Наука, 1977. – С. 41-59.

8. *Керенская С. А.* Методика создания творческого портрета учителя как педагогического речевого жанра / С. А. Керенская // Сибирский педагогический журнал. – 2010. – № 6. – С. 367-372.

9. *Кудинов Д.* «Душа учителя должна всегда оставаться молодой»: из воспоминаний педагога Павла Ляхова о работе в Сумской 1-й женской гимназии / Д. Кудинов // Ваш шанс. – 2016. – № 13. – С. 16а-17а.

10. *Кудинов Д.* Історичні дисципліни у навчальному процесі середніх шкіл Російської імперії пореформеного періоду / Д. Кудинов // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: зб. наук. праць. – Сер. Педагогіка та психологія. – 2012. – Вип. 617. – С. 72-83.

11. *Лаппо-Данилевский А. С.* Методология истории: в 2-х т. – Т. 1 / А. С. Лаппо-Данилевский. – М.: РОССПЭН, 2010. – 408 с.

12. *Лаппо-Данилевский А. С.* Методология истории: в 2-х т. – Т. 2 / А. С. Лаппо-Данилевский. – М.: РОССПЭН, 2010. – 632 с.

13. *Миц С. С.* Об особенностях эволюции источников мемуарного характера (К постановке проблемы) / С. С. Миц // История СССР. – 1979. – № 6. – С. 55-69.

Л. Є. КЕНІГ – ПІДПРИЄМЕЦЬ І МЕЦЕНАТ (1874-1903 рр.)

У пореформений період історії Харківської губернії важливе місце займає становлення нового суспільства і прогресивного типу господарства. Серед землевласників і підприємців регіону вигідно відрізнявся Л. Є. Кеніг. Це була людина свого часу, німець за походженням, лютеранин за віросповіданням. Для нього як підприємця були характерні такі особливості: чітке розуміння перспективних напрямів діяльності, швидке реагування на економічну кон'юнктуру і віра у технічний прогрес.

Леопольд Кеніг народився у 1821 р. у Петербурзі. Він отримав добру освіту: навчався у престижному англійському пансіоні Гірста. 15-річний випускник мріяв стати архітектором. Однак судилося інше. Леопольд став відомим російським підприємцем.

У той час у цукроварінні намітилася нова тенденція – перехід від використання тростинного цукру до бурякового. Ідеальні кліматичні умови для вирощування цукрових буряків були в Україні. У 1874 р. Л. Є. Кеніг почав купувати землі у Харківській губернії. Спочатку він придбав землі в Охтирському та Лебединському повітах. Пізніше загальна площа його українських володінь досягла 40 тис. десятин [1, с. 12].

Фактично справи велись власником латифундії разом з його синами, а адміністрацію очолював Л. Є. Вебер. Цікаво, що серед управлінців маєтків було багато німців. Кожний з двох великих маєтків мав головного управляючого. У Тростянецькому маєтку це був Л. Г. Шульц, а у Гутнянському – В. І. Кашин (учень І. О. Стебута, агроном із багаторічним досвідом). Кожна із 20 економік теж мала свого управляючого. Лісове господарство, що займало значну площу в обох маєтках, було виділене в окрему господарчу одиницю. Його очолювали спеціалісти з лісівництва (М. Ф. Кренкель у Тростянецькому маєтку та Г. А. Грунау у Гутнянському).

Керівництво цукрових заводів знаходилося під контролем спеціальних директорів, а гуральні були підпорядковані головному управляючому. До речі, В. І. Кашин був добрим фахівцем з винокуріння. У 1880-ті рр. Леопольд Кеніг вже був впливовою фігурою у галузі і фактично диктував ціни на цукор. Його капітал перевищував 21 млн. рублів [2, с. 34].

Підприємець став відомим меценатом. Коштом Л. Є. Кеніга утримувалась двокласна школа у селі Гути. Школа на 350 учнів розташовувалась у просторому кам'яному помешканні з електричним освітленням. Педагогічний персонал складався із п'яти вчителів. Крім цієї двокласної школи коштом маєтку утримувались ще дві однокласні школи: Шарівська і Кленовська (по одному вчителю). У останніх двох школах навчалось більше 100 учнів. Керівництво латифундії також допомагало двом церковно-приходським школам і трьом земським (опалення, освітлення, охорона).

У маєтку існувало дві лікарні. В них крім фельдшерського персоналу працювали два лікарі. У середньому за рік на амбулаторних прийомах обслуговувалось декілька тисяч хворих, що отримували безкоштовні ліки. Ветеринарна допомога була організована одним ветеринарним лікарем, трьома фельдшерами у трьох ветеринарних лікарнях, що надавали послуги місцевому населенню [3, с. 120].

Благодійна допомога розповсюджувалась як на «своїх» службовців та робітників, так і на місцевих селян. Службовці маєтку отримували пенсію. Так, дрібні службовці, які втратили працездатність (за хворобою або старістю) часто отримували довічну пенсію у розмірі заробітної плати. Висококваліфіковані службовці, які втратили працездатність, одержували одноразово при звільненні із посади від 5 тис. до 6 тис. руб. і щомісячно пенсію 75 руб. [4, с. 18].

У маєтку була традиція надавати грошові виплати дітям службовців, що відвідували сільську школу (по 5 руб. на місяць) на наймання квартири при школі. Сини службовців, які вчилися у гімназіях або реальних училищах, отримували таку

допомогу у розмірі 100 руб. На початку ХХ ст. у цю систему благодійної допомоги були внесені певні зміни. Вона надавалася передусім тим дітям, які отримували професійну технічну освіту і у майбутньому могли замінити своїх батьків на виробництві. Священики приходів Гутнянського маєтку крім заробітної плати (яку вони отримували як законовчителі шкіл) користувалися безкоштовним опаленням.

Благодійність власника маєтку була організована наступним чином. Кожна із економій Гутнянського маєтку, очолювана управляючим, була одиницею благодійного управління. У своїй діяльності вони співпрацювали із особливими комітетами, що існували у кожному селі. Керівництво комітетів складалося із управляючого економією, місцевого священика, старости і двох селян. Спочатку місцеві комітети діяли окремо. Пізніше за ініціативою управляючого Гутнянського маєтку їх об'єднали. Діяльність комітетів координувалась, навіть скликались «*наради*» представників. Об'єктом піклування комітетів були переважно вдови і сироти, але іноді допомога надавалась селянам. Наприклад, на покупку коня. Допомогу одержували і натуральну. Витрати на добродійність у Гутнянській економії досягали 10 тис. руб. на рік [5, арк. 7].

Так само здійснювалась добродійність у Тростянецькому маєтку (особливо щодо медичної допомоги). У долі Тростянця Леопольд Кеніг відіграв визначну роль. Йому належали не тільки три цукрових заводи, а і парова паркетна фабрика, яка виробляла масивний паркет – дубовий, ясеневий, кленовий – різних кольорів і малюнків. У Тростянці підприємець відкрив також гуральню і фабрику з виробництва пакувального паперу. Побудував дизельну станцію і обладнав телефонну, провів електрику, а також залізницю. Станція Смородине працює досі.

Леопольд Єгорович Кеніг помер у 1903 р. Він залишив п'ятьох синів: Карла, Леопольда, Олександра, Фрідріха і Юлія. Сини цукрозаводчика заснували торговий дім у вигляді повного товариства «*Л. Є. Кеніг та спадкоємці*».

У цей торговий дім увійшли більше десяти підприємств (цукробурякові, рафінадні, гуральні, деревообробні, млини та інші). У 1913 р. кількість робітників на підприємствах Кенігів перевищувала 20 тис. чол. [6, с. 214]. На той час фактичним керівником сімейної справи став молодший син Юлій (1869-1927 рр.). При ньому у 1918 р. підприємства були націоналізовані. Усі брати Кеніги емігрували до Німеччини.

Таким чином, Леопольд Кеніг був непересічною особистістю. Передусім він залишиться у пам'яті як підприємець та меценат.

1. *Левитский В. Ф.* К вопросу об экономическом значении крупных и мелких заводско-земледельческих хозяйств / В. Ф. Левитский. – Х.: Тип. А. Дарре, 1907. – 37с.

2. Харьковская губерния: стат. справочник. – СПб.: Тип. стат. комитета, 1903. – 499 с.

3. Описание Гутянского имения Л. Е. Кенига. Часть 1. Сельское хозяйство и лесоводство. – Х.: Тип. А. Дарре, 1897. – 332 с.

4. Описание Гутянского имения Л. Е. Кенига. Часть 2. Технические производства. – Х.: Тип. А. Дарре, 1897. – 178с.

5. Державний архів Харківської області, ф. 304, оп. 1, спр. 259: Річний звіт Харківського губернського земства, 240 арк.

6. *Иванова Н. И.* «Сахарный король» Леопольд Кениг и его потомки / Н. И. Иванова // Немцы в Санкт-Петербурге (XVIII-XX века): биографический аспект. – СПб.: МАЭ РАН, 2005. – Вып. 3. – С. 211-216.

ПОГЛЯДИ КАН ЮВЕЯ ЩОДО МОДЕРНІЗАЦІЇ КИТАЮ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХІХ ст.

У 70-80-х роках ХІХ ст. Китай постійно зазнавав домагань західних держав. Такі претензії призводили до військових протистоянь, прикладом яких є китайсько-французька війна 1884-1885 рр., що закінчилася не на користь Китаю. Через десять років війну проти Китаю почала Японія. І в цій війні Китай знову зазнав ряд поразок, що в свою чергу, призвело до нового натиску імперіалістичних держав на імперію Цинь. Циньський уряд був змушений укладати кабальні договори, надавати іноземним капіталістам залізничні концесії, давати згоду на створення в країні так званих «сфер впливу». Загарбання іноземців та капітуляційна політика династії Цинь викликали в країні хвилю обурення і стимулювали боротьбу проти феодально-монархічного режиму, в якій брали участь найрізноманітніші верстви китайського суспільства.

Одним з видатних керівників реформаторського руху в Китаї кінця ХІХ ст. був виходець з Гуаньдуну, шеньши Кан Ювей, який залишив глибокий слід в історії боротьби за реформи в Китаї. Так, зокрема Мао Цзедун наголошував, що Кан Ювей представив зразок майбутнього світового комунізму [3, с. 155].

У 1887 р. він завершив свою книгу «*Да тун шу*» (Книга про велике єднання), яка з міркувань цензури так і не побачила світ до повалення Циньської монархії в 1911 р. У праці викладалася його утопічна теорія майбутнього суспільства. Кан Ювей намагався вказати шлях до позбавлення людства від смутку і страждань, зумовлених бідністю і громадською нерівністю, шляхом створення ідеального суспільного ладу «*Великого Єднання*», про який нібито пророчо говорив Конфуцій в бесіді з одним зі своїх учнів. У книзі містилася викриваюча критика сучасного китайського суспільства, а також наочно показувалася недосконалість суспільного устрою капіталістичних країн Заходу.

Для досягнення «*Великого Єднання*» Кан Ювей пропонував у всьому Світі скасувати приватну власність і об'єднати людей у великі виробничі колективи – сільськогосподарські і промислові «*майданчики*», які повинні були стати основними суспільними осередками. У суспільстві майбутнього Кан Ювей передбачав гармонійний розвиток людей, відсутність будь-якого примусу, ліквідацію держав, кордонів і армій, введення міжнародної мови (без різкого скасування національних мов, які в перспективі відінуть і стануть мертвими на зразок латини), всебічний розвиток громадського самоврядування, заохочення винаходів та відкриттів і навіть проект соціального забезпечення за розрядами в залежності від заслуг перед суспільством. Інститут сім'ї передбачалося замінити тимчасовими шлюбними угодами, щоб нерухоме майно успадковувалося лише суспільством.

З кожною з епох в еволюційній послідовності співвідносився і певний суспільний лад: самодержавство, конституційна монархія, демократична республіка [3, с. 158].

Кан Ювей інтерпретував текст «*Лі юнь*» як опис потрійного циклу інволюції від епохи Великої рівноваги до «*золотого віку*» давнини, коли діяло Велике дао, тобто здійснювався «*Шлях*» Великої єднання, до епохи Підйому до рівноваги в період трьох перших династій, коли зацарював «*Шлях*» Малого процвітання, і, нарешті, до епохи Перебування в хаосі за життя Конфуція, коли також мало місце Мале процвітання [1, с. 169].

Кан Ювей вважав релігію важливим суспільним інститутом, а головним об'єктом поклоніння Шанди - «*Верховного владика*», Бога.

У релігійній області передбачалася перемога буддизму при поступовому відмиранні усіх інших релігій, що нехтують тілесністю, погорджують жінок або освячують соціально-економічні відмінності між людьми [1, с. 172].

Однак на зміни у комуністичних ідеях Кан Ювея досить сильно вплинуло знайомство з майбутнім імператором Китаю Гуансюем. Гуансюй був прогресивно налаштованим

імператором, й відкликався на реформи які пропонував Кан. У подальшому він ухилився від курсу на комунізм, а почне пропонувати прогресивні буржуазні реформи.

У 1888 р. Кан Ювей відправив в імператорський палац свій перший меморандум з пропозиціями про перебудову суспільства. Відстоюючи філософську тезу «*Зміни – це шлях Неба*», Кан Ювей в доповідях імператору Гуансюю рекомендував повторити досвід «*революції Мейдзі*» в Японії і реформ Петра I в Росії. Кан Ювей підготував спеціальну працю «*Записки про реформи російського імператора Петра Великого*» з метою ознайомлення з російськими реформами імператора.

Сутність політичної програми Кан Ювея полягала у запровадженні в Китаї конституційної монархії і здійсненні помірних капіталістичних реформ. Він виступав проти революційного перетворення китайського суспільства, стверджував, що маньчжури і китайці об'єднані спільною релігією і культурою.

Кан Ювей висунув гасло: «*Єдність маньчжурів і китайців, монарха і народу*». Реформатор не закликав до повалення монархічного ладу, а лише мріяв про конституційну монархію, щоб влада імператора була обмежена законом. Його реформи істотно не зачіпали економічного і політичного ладу, а стосувалися створення сильної армії, поширення освіти, залучення талановитих людей до управління державою, захисту приватних підприємств від свавілля чиновників-казнокрадів, розвитку національної промисловості, товарного сільського господарства, транспорту, торгівлі, прикладних наук. Кан Ювей домагався проведення реформ зусиллями самого молодого імператора, якого він підтримував. Поступово, взаєморозуміння між імператором і Кан Ювеем зростало і незабаром вони стали друзями-однодумцями.

Плани реформ, які розробляли молодий імператор і Кан Ювей, певний час зберігалися в глибокій таємниці: вони не знали, що численні шпигуни в особі євнухів імператриці Ци Сі нишпорили по палацу і про все доповідали їй.

Перебуваючи під сильним впливом непересічної особистості Кан Ювєя і його реформаторських поглядів і діяльності, імператор Гуансью намагався обмежити владу призначених Ци Сі намісників, губернаторів і інших начальників столичних і провінційних установ шляхом висунення на відповідальні посади в центрі і на периферії молодих чиновників і вчених – прихильників реформ. Його підтримували передові демократичні представники інтелігенції Китаю, які наполегливо виступали за скасування конфуціанської системи освіти і виховання, за використання іноземної науки в інтересах країни, проти засилля консервативних елементів в маньчжурському уряді.

З 11 червня до 21 вересня 1898 р. тобто протягом 103 днів, імператор Гуансью видав велику кількість указів, які склалися учасниками руху за реформи. Період часу, коли були видані ці укази, в китайській історії отримав найменування і відомий як *«сто днів реформ»*.

1. Агеева Н. Ю. Осмысление эволюционизма в раннем творчестве Кан Ювэя и Лян Цичао // XXXIII науч. конф. «Общество и государство в Китае» / Н. Ю. Агеева. – М.: Вост. лит., 2003. – 173 с.

2. Борох Л. Н. Влияние буддийской философии на утопию Кан Ювэя // XXXIV науч. конф. «Общество и государство в Китае» / Л. Н. Борох. – М.: Вост. лит., 2004. – 160 с.

3. Мартынов Д. Е. Утопия Кан Ю-вэя и конфуцианское канонведение (проблема субстрата и соотношения) / Д. Е. Мартынов // Asiatica: Тр. по философии и культурам Востока / Отв. ред. С. В. Пахомов. – СПб.: Санкт-Петербургский ун-т, 2009. – 118 с.

ПЕРЕБУВАННЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У КОСІВЩИНІ

Село Косівщина – передмістя міста Суми. Ще на початку 1864 р. воно складалося з 15 хуторів і тільки однієї вулиці. Розташоване за 2 км від міста Суми. Зараз Косівщина розрослася і вже має багато будинків і вулиць. В селі є Косівщинська ЗОШ I-III ступенів імені Лесі Українки. В цьому селі, хоча й не довго, жила і лікувалася Леся Українка у народної цілительки Парасковії Богуш.

Леся Українка – українська письменниця, перекладач, громадський діяч. Справжнє ім'я – Лариса Петрівна Косач-Квітка. Вона народилася 13 лютого 1871 р. в Новоград-Волинському. Ще з дитинства була тісно пов'язана з мистецтвом, адже в будинку Косачів часто збиралися люди, які працювали у різних сферах мистецтва. Її дядько Михайло Драгоманов був відомим вченим. Свої твори Леся почала писати ще з дитинства. Згодом вона працювала у жанрах поезії, публіцистики, лірики, епосу, драми та прози. Брала участь в українському національному русі. За своє життя Леся зробила великий внесок у розвиток української літератури. Але її доля виявилася дуже складною: ще в дитинстві під час водохреща Леся провалилася під лід і дуже застудилася. Пізніше ця хвороба переросла в невиліковну хворобу – туберкульоз кісток [4].

В кінці XIX ст. в Україні поширюється слава про невеличку садибу яку люди називали «народним санаторієм». В цій садибі лікаркою була Парасковія Назарівна Богуш. На лікування сюди приїжджали люди звідусіль. В той час Косівщина була ще маленьким хутірцем, а навкруги були тільки заплавні луки і поля. На світанку чоловіки косили траву і приносили її до «народного санаторію». Цю траву називали живокосом. Із цієї трави Парасковія Назарівна відбирала тільки потрібні їй трави, з яких готувала ліки, настої і ванни.

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

У 1889 р. Леся Українка знову вирушила у дорогу зі своєю матір'ю Оленою Пчілкою. Дорога вела у Харків на консультацію до лікаря професора Груббса. Те, чого більше всього боялася Леся підтвердилося, а саме їй остаточно поставили діагноз туберкульоз кісток. Після цього зажурена матір з донькою вирушили на Полтавщину. На хуторі Зелений Гай старенька матір Панаса Мирного Тетяна Іванівна Рудченко розповіла їм про «народний санаторій» і народну цілительку. Звідти Олена Пчілка з Лесею вирушили до Косівщини. Там вони дізналися, що зовсім недавно з Харкова до Косівщини приїжджали медики і спостерігали за методами лікування у «народному санаторії». Медики зробили висновок, що методи Параскові Богущ ефективні.

Парасковія Назарівна зрозуміла, що хвороба Лесі дуже тяжка і вже невиліковна, але вголос сказала тільки, що вона не може гарантувати абсолютного одужання, але і гірше їй не зробить [4]. Так почалося лікування Лесі Українки у Косівщині. В своїх листах до знайомих вона описувала своє лікування як скуку смертну, але розуміла, що це їй потрібно. Також вона писала: «...можу ручатися, що ся баба не мошенниця...», а отже, довіряла бабі Парасці. Леся Українка порівнювала лікування в «народному санаторії» з лікуванням грязьовими ваннами в Криму і писала, що в Криму ванни гріє сонце, а у баби Параски сонцем служить піч. Баба Параска лікувала тільки влітку. Поетесі лікування допомогло, біль у нозі дещо вщух і сама вона стала почуватися краще [5].

Один із довгожителів Косівщини Яків Євдокимович Богущ, син баби Параски, застав перебування Лесі, хоча й було йому тоді лише дев'ять років. Баба Параска поселила Лесю в хату, де жив Яків. Він згадував, що серед усіх хворих, які тут лікувалися, була одна вродлива, тендітна дівчина, яка ходила опираючись на палицю, носила просте вбрання і кошик в руках, завжди була привітною, розмовляла з селянами тільки українською мовою та все записувала пісні. Старші жителі села говорили, що була вона не з їхніх місць [3].

Через деякий час свої записи і спостереження Леся використала при написанні нарисів про Косівщину «Весняні

співи». Поетеса змогла дуже точно відтворити сумний побут маленького села. Знайомство з ним було не зовсім звичайним. Сидячи біля відчиненого вікна своєї сільської квартири, хвора письменниця, не обминаючи й щонайменшої дрібниці, пильно приглядалась до всього, що можна було побачити, й чуйно ловила кожне слово, відгукуючись на нього власними думками. Щовечора неподалік від вікна Лесі жителі села збирались порозмовляти *«на колодках»*. Болючою темою для селян була платня за землі, бо вона була за найвищою розцінкою. Чоловіки скаржилися на те, що землі належать косівщинській пані або панам-неробам, хоча вони *«поливають ґрунти своїм потом»* і їм немає звідки брати в цьому році гроші для сплати оренди, бо на полях від посухи гине весь хліб, а навколо села вже починає жовтіти завмерлий спечений степ. Письменниця тут не вигадувала й ніскілечки не перебільшувала бідування селян, стурбованих жахливою перспективою неврожаю. Це ж саме, коли Леся Українка слухала розмови про спечений степ, А. П. Чехов 22 травня писав із Сум своєму знайомому М. О. Лейкіну *«Дощів нема, земля пересохла, лист на дереві в'ялий, редиска червива, взагалі черви, молі й попелиці сила; з'явилась вся оця гидота рано, і треба думати, судячи з усього, що врожаю не буде»* [6].

У 1971 р. здійснилася мрія багатьох краєзнавців, письменників та шанувальників творчості Лесі Українки: у Косівщині відкрили пам'ятник величній поетесі. Згодом у косівщинській школі імені Лесі Українки відкрили кімнату-музей. Першим директором у ньому була Галина Петрівна Лебідь. Вона багато зробила для розвитку музею: збирала всю інформацію про перебування Лесі Українки у Косівщині, залучала учнів до глибокого опанування творчості поетеси. У 2004 р. кімната-музей отримала почесне звання *«Народний музей»*. Наступним директором у цьому музеї була Ніна Михайлівна Тищенко. Завдяки її праці музей постійно поповнювався новими експонатами. До неї на екскурсії приїжджали гості як з України, так й із закордону, наприклад, делегації Росії, Канади, Австрії. Ніна Михайлівна підготувала не одне покоління учнів-екскурсоводів. Цей музей також

працює як літературний. Музей Лесі Українки у Косівщині – це одна кімната оформлена в стилі XIX ст. Тут є експозиція дому баби Параски, а також речі з її хати, якими вона лікувала хвору поетесу. На стінах висять рушники, вишиті Анною Любченко, яким вже понад за 100 років [2].

Тепер у Косівщині у травні проводиться фестиваль «Весняні співи», який вже встиг стати традиційним. Фестиваль починається в Лесиному парку – це невеличкий парк поблизу місцевої школи. Тут пам'ятник Лесі Українці, до якого веде алея з каштанів. На фестиваль з'їжджаються літератори, письменники, поети та просто шанувальники творчості Лесі Українки звідусіль. Спочатку звучать слова привітання гостям свята від директора школи та директора кімнати-музею Н. М. Тищенко, потім школярі співають пісні та читають вірші видатної поетеси, покладають квіти до її пам'ятника. Особливо у Косівщині полюбляють пісню «Стояла я і слухала весну» [1].

Перебування Лесі Українки відіграло важливу роль у розвитку села. Завдяки тому, що вона лікувалася у Парасковії Богуш, до Косівщини почали приїздити люди на лікування. Головну вулицю села назвали на честь Лесі Українки, поставили пам'ятник, до якого веде алея з каштанів. Також у Косівщинській ЗОШ I-III ст. ім. Лесі Українки відкрили кімнату-музей. У Косівщині став традиційним фестиваль «Весняні співи».

1. Білоус В. Традиційні «Весняні співи» у Косівщині / В. Білоус // Вперед. – 2008. – № 43-44. – С. 5.

2. Білоус В. І нехай завжди Леся буде попереду нас... / В. Білоус // Вперед. – 2011. – № 9. – С. 3.

3. Голубченко В. Леся Українка на Сумщині / В. Голубченко // Червоний промінь. – 1971. – 2 лютого. – С. 3.

4. Зі слів Тищенко Н. М.

5. Пам'ятає Леся Сумщина: до 140-річчя від дня народження Лесі Українки і 40-річчя заснування народного літературно-меморіального музею поетеси / Центральна міська бібліотека ім. Т. Г. Шевченка; уклад. Л. Д. Клімачова. – Суми, 2011. – С. 2-6.

6. Тищенко Н. Експонати, експонати... / Н. Тищенко // Вперед. – 2009. – № 29. – С. 7.

**ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ФАШИСТСЬКОГО ЗДВИГУ
В ЮГОСЛАВІЇ**

Коли йдеться про українські право-радикальні націоналістичні організації, що діяли у міжвоєнний період в Югославії, то зазвичай згадують Організацію українських націоналістів (ОУН) і лише іноді – Український фашистський здви́г (УФЗ). Це пояснюється тим, що і нині існує обмаль джерел з історії УФЗ. Наша мета – подати деякі дані щодо структури та діяльності цієї політичної організації.

Появу Українського фашистського здви́гу датують серединою 1930-х рр. За даними відділу державної безпеки Міністерства внутрішніх справ Югославії, це була нелегальна політична організація [1, л. 1], хоча де-факто вона мала легальне приміщення під виглядом крамниці, де відбувалися засідання її керівного складу. Тому іноді в науковій літературі її називають напівлегальною [2, с. 67]. Кількісний склад УФЗ визначити важко, але відомо, що більшість складала емігранти із Наддніпрянської України, які прибули до Югославії у складі армії П. Врангеля. Імовірно, частина з них у 1918 р. перебувала у військових формуваннях Української Держави (П. Скоропадського).

Спочатку УФЗ співпрацював з ОУН. Мав тотожне з нею гасло «*Один до одного*» та схожу емблему – тризуб (автор – Роберт Лісовський). У 1936 р. суперечка між двома організаціями щодо емблеми була врегульована. Емблемою ОУН був стилізований золотий тризуб із середнім елементом у формі двосічного меча спочатку на білому, а потім на синьому щиті із золотою смужкою. Часто використовувався лише тризуб з мечем без щита, наприклад, на титулі журналу «*Розбудова нації*». Зауважимо, що після II Великого Збору ОУН(б), що відбувся 1-4 квітня 1941 р. у Кракові, символіка

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

цієї гілки ОУН змінилася. Емблемою УФЗ був подібної форми тризуб на фоні хреста темного кольору.

Інформації про склад, структуру та діяльність УФЗ небагато. Так, на сторінках друкованого органу уряду УНР в еміграції паризького тижневика *«Тризуб»* матеріал про УФЗ вперше був опублікований у листопаді 1936 р. Це була реакція на появу універсалу від 19 серпня 1936 р. нової політичної організації. Програмний документ УФЗ розглядався уенерівцями як провокація, оскільки у додатку до нього йшлося про організатора Запорозького корпусу Армії УНР Петра Болбочана, який *«в тяжкий час наїзду червоних і білих катів на наш рідний край... був злочинно забитий агентами республіканської влади УНР»*. Уенерівці припускали, що це була чергова завуальована спроба *«совітів»* випробувати єдність української еміграції з використанням УФЗ [3, с. 9-10].

Вдруге тижневик *«Тризуб»* звернувся до теми УФЗ в лютому наступного року. Це був розлогий матеріал голови управи Союзу українських організацій в Югославії (СУОЮ) Пилипа Чорного про програмні документи та керівництво нещодавно посталої політичної організації. Головою УФЗ був торговець Левко Богунець. У першій половині 1930-х рр. він мав дещо інші ім'я та прізвище – Леонід Лебідь-Баганець, а у 1920-х рр. у російського військового агента в Белграді був зареєстрований як Леонид Баганцов. На думку П. Чорного, змінюючи прізвище Баганець на Богунець, імовірно, *«підбирався він до історичної постаті Богуна»* – сподвижника гетьмана Богдана Хмельницького. В універсалах УФЗ Л. Богунець іменувався *«головою самостійної суверенної Української Держави фашистського здвигу»* (ССУДФЗ). Керівним органом організації була Головна Рада УФЗ або Головна Рада ССУДФЗ. При ній діяли політичний, адміністративний, військовий та інші відділи. Мета і головні завдання УФЗ були викладені в універсалі Головної Ради УФЗ від 19 серпня 1936 р. та відозві політичного відділу від 26 серпня того ж року [4, с. 14-15].

Штаб УФЗ, як впливало з оголошення в белградській газеті *«Политика»*, знаходився за адресою: Београд, ул. Краља Александра, 112 [5, с. 27]. В цьому будинку було декілька

крамниць, в тому числі з продажу одягу під назвою «Україна» (належала Л. Богунцю). Саме там і відбувалися засідання керівників УФЗ, серед яких були «міністр закордонних і внутрішніх справ» та «військовий міністр» [4, с. 16-17].

Уривчасті дані про УФЗ наводять російські емігранти в Югославії, наголошуючи на тому, що організація була виключно німецької орієнтації і беззастережно критикувала як полонофільські організації, тобто ті, які підтримували уряд УНР в еміграції, так і ОУН, яка нібито скомпрометувала себе перед німцями. Стверджувалося, що Л. Богунець мав зв'язки з німецькими політиками, а можливо і з розвідувальною службою Німеччини [6, с. 460].

У січні 1939 р. УФЗ започаткував видання друкованого органу – щомісячника «За Україну». Його власником був Л. Богунець, головним редактором – Петро Полубинський, редагувала журналу редакційна колегія. Друкувалися статті В. Кривоноса, Я. Кравченка, В. Млинара, А. Смілого, С. Вовка та інших. Імовірно, частина статей підписана псевдонімами, а деякі статті – криптонімами (Б., В. Б., В. М., В. С., М. С., О. Го, С. Ст. та інші). Адреса редакції: *Београд, ул. Краља Александра, 112*. У першому номері журналу була викладена програма УФЗ, що складалася із 17 пунктів, а саме:

1. Україна – українцям.
2. Знищення більшовицької влади III інтернаціоналу.
3. Визволення з-під чужих окупацій всіх частин Українські Землі.
4. Самостійна, не від кого незалежна, Соборна Українська держава.
5. Сильна національна влада з участю в кермі всіх представників українського суспільства.
6. Автокефалія Української Православної Церкви. Свобода для всіх інших християнських віросповідань в границях державних законів, одначе без права підпорядкування чужоземним церковним зверхникам. Українська Православна Автокефальна Церква та інші, признані державними законами християнські віросповідання, стоять на службі Державі і Народу.
7. Знищення всіх політичних партій.

8. Виховання українського суспільства в дусі жертвенного патріотизму та громадської дисципліни.

9. Розвиток національної культури.

10. Примусова загальна і фахова освіта.

11. Знищення ворожої і взагалі чужоземної колонізації.

12. Вивласнення без скупку панських земельних маєтків.

13. Вся земля працюючим селянам на основі приватної і громадської трудової власності.

14. Націоналізація вирішальних галузей промислу в цілях незалежного народного господарства. Всякі концесії чужинцям в промислі, рільництві та інших галузях державно-господарчого життя абсолютно виключені.

15. Приватний почин у тих ділянках промислового виробництва й торгівлі, де він виправдовується інтересами Держави і суспільства.

16. Організація робітництва в корпорації в цілях захисту його інтересів.

17. Усіх громадян неукраїнської народності на основі окремих державних законів унормувати під взглядом державної приналежності. З того правила безумовно виключені жиди й ті, що коли будь в тих чи інших формах працювали на шкоду Українського Народу й Української Державности [7, арк. 4-4зв].

На сторінках журналу піддавалася критиці політичні опоненти УФЗ – уряд УНР в еміграції за орієнтацію на Польщу, ОУН щодо подій у листопаді 1938 р. – березні 1939 р. на Закарпатті [8], гетьманський рух щодо подій 1918 р. в Україні [9], російська радянська влада [10]. Публікувалися статті про фашизм взагалі та український фашизм зокрема – «*Наші завдання*» С. Вовка, «*Проблеми українського фашизму*» М. С. [7, арк. 7-10], «*Фашизм переможе*» В. Б. [11, арк. 2-5зв], а також численні статті з історії гетьманщини XVII-XVIII ст. та періоду Української революції 1917-1921 рр.

На початку німецької окупації Югославії УФЗ була розпущена і припинила своє існування. Відірваний, за словами К. Бондаренка, від українських реалій, УФЗ не зміг перетворитися на потужну політичну силу. В Україні була

знищена більшовиками соціальна база (середній клас) фашистського руху та встановлено жорсткий репресивний режим [12, с. 79].

Перспективними, на наш погляд, дослідження усіх чисел журналу «*За Україну*», документів і матеріалів Архіву Югославії, що стосуються структури, складу та діяльності Українського фашистського здвигу.

1. Hrvatski drzavni archiv, f. 1357, kut. 2, br. 46387: Banska vlast Banovine Hrvatske, odjeljak za drzavnu zastitu. Ruska emigracija, njezin politicki rad i raspolozenje. Zagreb, 02.11.1939, 4 list.

2. *Козлітін В.* Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр. ХХ ст.) / В. Козлітін // Українська діаспора / Ін-т соціології НАН України, Редакція Енциклопедії укр. діаспори; ред.: В. Євтух. В. Маркусь. – К.-Чикаго, 1996. – Ч. 9. – С. 52-69.

3. З преси // Тризуб. – Париж, 1936. – Ч. 39. – С. 8-10.

4. *Чорний П.* «Пошилися в дурні» / П. Чорний // Тризуб. – Париж, 1937. – Ч. 7-8. – С. 13-18.

5. Друштва и установе // Политика. – Београд, 1936. - Бр. 10224 (8 новембар). – С. 27.

6. Белоемиграција у Југославији: 1918-1941. - Т. 1 / Приредили Т. Миленковић, М. Павловић; Институт за савремену историју; 1. изд. – Београд: Фото Фугура, 2006. – 506 с. – (Библиотека «Скривана историја», коло 2).

7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф. 4465, оп. 1, спр. 196: Журнал «За Україну» – орган Українського фашистського здвигу, за січень 1939 р., січень 1939, 27 арк.

8. *Кривоніс В.* Відповідь брехачам / В. Кривоніс // За Україну. – Белград, 1939. – Ч. 5. – С. 3-11.

9. *Кравченко Я.* Скоропадщина / Я. Кравченко // За Україну. – Белград, 1939. – Ч. 5. – С. 12-20.

10. *Кривоніс В.* Московський імперіялізм й український фашизм / В. Кривоніс // За Україну. – Белград, 1939. – Ч. 6. – С. 1-9.

11. ЦДАВО, ф. 4465, оп. 1, спр. 197: Журнал «За Україну», № 2 за лютий 1939 р., лютий 1939, 26 арк.

12. *Бондаренко К.* Фашизм в Україні. До історії проблеми / К. Бондаренко // Українські варіанти [електронна версія]. – 1997. – № 2. – С. 74-83 / Режим доступу: <http://joanerges.livejournal.com/348951.html?thread=2895639>.

**THE PARTICIPATION OF DONOR COUNTRIES IN PROVIDING
INTERNATIONAL TECHNICAL ASSISTANCE TO UKRAINE UNDER
CROSS-BORDER COOPERATION
(case study Transcarpathian region)**

Transcarpathian region is a permanent participant of all European Neighbourhood Policy programs are on the Eastern border of the European Union, for many years.

In the development of Transcarpathia involving international technical assistance programs under the European Neighbourhood and Partnership, namely: CADSES 2002-2004 – 300 thousand Euro, TACIS 2004-2006 – € 10.5 million EUR ENPI (ENPI) 2007-2013 – € 41 million [1, p. 8].

There were implemented large-scale technical assistance projects submitted by the cross-border cooperation program of the European Neighbourhood and Partnership Instrument “Ukraine – Hungary – Slovakia – Romania 2007-2013” (PPP ENPI) and “Poland – Belarus – Ukraine 2007-2013”.

Transcarpathian region takes an active role in the preparation of new European Commission Neighbourhood programs “Ukraine – Hungary – Slovakia – Romania 2014 – 2020” and “Ukraine – Poland – Belarus, 2014 – 2020”.

There was a realization of the project “Carpathian Horizon 2013 – discussion of prospects of the EU operational program for the Carpathian region” and the development of a single operational program for the region of the Carpathians on the financial perspective 2014-2020 [2].

Thus, the international technical assistance is an important policy mechanism for sustainable economic and social development of Transcarpathian region and Ukraine in general.

1. *Nuser E.* Cross-border cooperation. An additional instrument to attract international financial flows in the economy and infrastructure of the Transcarpathian region / E. Nuser // Transcarpathia. – 2012. – № 5. – pp. 8-9.

2. «Carpathian Horizon 2013 – discussion of prospects of the EU operational program for the Carpathian region». [Electronic resource]. – Access mode: <http://euroregionkarpaty.com.ua/2010-03-21-01-23-17.html>.

ДОСВІД ПОЛЬЩІ ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РЕФОРМУВАННЯ (1990-1999 рр.)

Більшість західних демократій з 80-х рр. ХХ ст. у різних формах вдалися до спроб реформування адміністративно-територіальних систем. Експерти Ради Європи визнали, що Польща є взірцем таких перетворень у Центрально-Східній Європі. Проведена нею трансформація, створила державу нового типу, що служить громадянам і дає можливість власному суспільству формувати і контролювати органи публічної влади.

Реформа місцевого самоврядування стала одним з пріоритетів першого посткомуністичного уряду Польщі, створеного у вересні 1989 р. Її реалізацію можна умовно поділити на декілька етапів. Початковим кроком слід вважати перегляд Конституції 1975 р., який відбувся на засіданні Сейму 29 грудня 1989 р. Польська влада відмовлялася від існуючої моделі комуністичного режиму, основними засадами своєї діяльності проголошувала демократію, верховенство права, громадянські свободи, а найголовніше – встановлювала принцип широкого територіального самоуправління. Вказані зміни лише законодавчо дозволяли провести вибори до місцевих і муніципальних рад [1].

8 березня 1990 р. був прийнятий Закон «*Про територіальне самоврядування*» (з 1999 р. мав назву «*Про самоврядування у гміні*»), який фактично дозволяв, на виборній основі, громадам – гмінам (початкова і найважливіша одиниця адміністративної влади) формувати власні місцеві уряди. Тоді як вищі рівні територіального устрою (повіти, воєводства) залишалися під безпосереднім управлінням державної адміністрації [2, с. 20].

Протягом 1991-1993 рр. тривав підготовчий етап подальшої територіальної реформи. Були опрацьовані і направлені до Сейму проекти повітових реформ

(сформовано нову повітову мапу та нові варіанти воєводської мапи, а також понад 150 законодавчих проєктів щодо місцевого самоврядування). Однак потім, цілих чотири роки тривав застій.

І лише з 1995 р. роботу в цьому напрямку було, певною мірою, відновлено. Зокрема, прийнятий цього ж року *«Міський закон»* надавав 40 найбільшим містам ширші повноваження. До 1997 р. було прийнято ряд законодавчих змін, що торкалися центральної влади: зміцнено повноваження прем'єр-міністра, створено адміністративні відділення, розподілено функції між державними відомствами. Однак, на практиці, окрім гмінної реформи 1990 р. серйозних перетворень не відбулося [3].

У 1997 р. кроки, спрямовані у бік децентралізації місцевої влади Польщі були закріплені Конституцією. Зокрема, ст. 16 визначала місцеве самоврядування, як суб'єкт здійснення публічної влади. Крім того, вона встановила баланс між централізацією та децентралізацією в системі управління державою. Зазначений документ закріпив існування моделі, яка базується на двох підсистемах: урядова адміністрація, що має функції нагляду за законністю (ст. 171), і місцеве самоврядування, в основу функціонування якого покладений принцип децентралізації (ст. 15) [4].

Конституція трансформувала адміністративний устрій шляхом гарантування громаді державою прав на здійснення влади (вибори, місцевий референдум), проголосивши місцеве самоврядування основною формою організації суспільного життя на місцях [1].

Завершеного вигляду реформа місцевої влади набула тоді, коли набрали чинності три закони *«Про самоврядування повіту»*, *«Про самоврядування воєводства»* та *«Про державну адміністрацію у воєводстві»*, прийняті 5 червня 1998 р. Відповідно до цих законодавчих актів у Польщі було сформовано новий адміністративно-територіальний устрій, що складається з трьох рівнів публічної влади:

- локальний рівень, який охоплює самоврядування гмін, міст і повітів;
- регіональний рівень – самоврядування воєводств;
- урядовий рівень, що включає уряд, центральну адміністрацію та урядову адміністрацію у воєводствах [5, с. 21].

Таким чином, можна зробити висновок, що адміністративно-територіальна реформа в Польщі мала позитивні наслідки. По-перше, було сформовано органи місцевої влади, що здатні були забезпечити потреби громад. По-друге, було реорганізовано державну службу шляхом підвищення рівня професійності та відповідальності місцевих органів перед громадянами. По-третє, регіони отримали можливість здійснювати міжнародну співпрацю зі своїми партнерами з європейських країн.

1. *Байрак С. О.* Еволюція місцевого самоврядування республіки Польща у процесі демократичної трансформації / С. О. Байрак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2012_8_24 (дата звернення 09.10.2015).

2. *Фролов О.* Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Польщі / О. Фролов // Віче. – 2011. – № 4. – С. 19-23.

3. *Кулеша М.* Реформа публічної адміністрації в Польщі: введення повітів / М. Кулеша [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.civicportal.org/biblioteka1/2_Administracja/publiczna_8/Kulesza_adm.pdf (дата звернення 09.10.2015).

4. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.wos.net.pl/konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej.html> (дата звернення 09.10.2015).

5. *Павліха Н. В.* Європейська інтеграція: досвід Польщі та України: кол. монограф. / Н. В. Павліха. – Луцьк-Люблін: «Drukarnia Kolor Lublin», 2013. – 700 с.

СТАНОВЛЕННЯ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В КРАЇНАХ БАЛКАНСЬКОГО ПІВНОСТРОВА

Для сучасної Європи характерні інтенсивні інтеграційні процеси. Найбільш поширеним напрямом стає прикордонне (з другої половини 70-х років ХХ ст. – транскордонне) співробітництво, а організаційною формою – єврорегіон. В умовах світової глобалізації регіон використовується як засіб, гарантія збереження сталих традицій на національному та загальноєвропейському рівнях.

Ідея прикордонного (транскордонного) співробітництва зародилася у Західній Європі. Співпраця між прикордонними територіями країн цієї частини Європи почала розвиватися ще у 50-ті роки ХХ ст., коли існуючі кордони зовсім не відповідали історично усталеним лінгвістичним, етнічним, культурним і економічним спільнотам. З самого початку це був стихійний рух «знизу», на рівні окремих зв'язків між локальними спільнотами. Наприклад, у 1950 р. на німецько-французькому кордоні першими були зроблені кроки в економічній сфері щодо розширення комунікативної інфраструктури, хоча цьому, звісно, передувало створення інформаційних і консультативних центрів [1, с. 53-54]. Згодом співробітництво стало розвиватися і в польсько-німецькому прикордонні [2].

В наступний період відбувається становлення інституційної та нормативно-правової бази прикордонного (транскордонного) співробітництва. У 1971 р. було створено Асоціацію європейських прикордонних регіонів (*Association of European Border Regions, AEBR*). З червня 1985 р. почала діяти Асамблея європейських регіонів (*Assembly of European Regions, AER*), в якій об'єдналися регіони з усієї Європи, включаючи і країни СНД.

В 1980 р. у м. Мадрид було підписано Європейську рамкову конвенцію (далі – ЄРК) про транскордонне співробітництво територіальних громад і влади. Важливим доповненням стали три додаткові протоколи до ЄРК. Додатковий протокол (м. Страсбург, 1995 р.) надавав місцевим колективам можливість формувати органи співпраці, а підписані домовленості набирали юридичної сили. Протокол № 2 (м. Страсбург, 1998 р.) засвідчував те, що європейські держави фактично визнавали за територіальними громадами і владою право здійснювати як прикордонну, так і міжтериторіальну співпрацю у разі наявності спільних інтересів з неприлеглими закордонними громадами і владою. Третій додатковий протокол (м. Утрехт, 2009 р.) визначав процедуру створення структури транскордонного співробітництва – «Об'єднання єврорегіонального співробітництва» (далі – ОЕС) [3]. Доволі широко можливості співпраці місцевих органів влади сусідніх країн закріплені у Європейській Хартії Місцевого Самоврядування, укладеній 15 листопада 1985 р. у Страсбурзі [4].

Для зміцнення міжрегіональної співпраці Європейський Союз (далі – ЄС) запроваджує різноманітні програми та проекти, зокрема INTERREG, PHARECBC, TACISCBC, MEDA, CARDS, LACE та ін. Кожна програма має одну або кілька галузей реалізації і затверджений бюджет [5].

Внаслідок співпраці між країнами Західної Європи, які мають сталий економічний розвиток і правові традиції, сформувалась нормативно-правова база і механізми здійснення прикордонного (транскордонного) співробітництва у формі єврорегіону. Це може слугувати відправною точкою для інших регіонів Європи.

Досвід налагодження партнерських відносин в різних царинах життєдіяльності прикордонних територій спробували використати балканські країни: Албанія,

Болгарія, Румунія, Словенія, Сербія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Хорватія та Чорногорія. Політичні та економічні зміни у Південно-Східній Європі, починаючи з 1989 р., сприяли виникненню нових, змінюваних умов для розвитку прикордонного і транскордонного співробітництва.

На Балканах єврорегіони виникають у 90-х роках ХХ ст. і стають доволі розповсюдженою формою транскордонного співробітництва. Метою їх створення є співпраця прикордонних регіонів шляхом прямого діалогу в економічній сфері, покращення транспортного сполучення, захисту навколишнього середовища, активізації і розширення культурних заходів, обміну інноваційними технологіями в освіті, співпраці між органами місцевого самоврядування, територіального планування і будівництва, співпраці у складних ситуаціях стихійних лих і катастроф, в охороні здоров'я тощо [6].

Членами єврорегіонів виступають в основному регіональні і муніципальні утворення чи їх об'єднання. Наприклад, першим у Південно-Східній Європі у 1997 р. був зареєстрований болгарсько-грецький єврорегіон «*Места-Нестос*». Створення цієї територіальної спільноти було ініційоване ще в 1990 р. болгарською Прикордонною асоціацією Места і грецькою Прикордонною асоціацією Нестос, створеними у кооперації жителями міста Драма в Греції і жителями міст Благоєвградського району Південної Болгарії. У 1998 р. це територіальне співтовариство вступило до *АЕВР* і отримало статус єврорегіона. І на болгарській, і на грецькій територіях до складу цього єврорегіону входять по 8 муніципалітетів [7]. Цікавим є приклад становлення єврорегіонів Адріатика, Нешава, Данубіус та ін. [8].

Загалом за даними *АЕВР* у зазначеному секторі нараховується близько тридцяти єврорегіонів та подібних до них структур [8]. Активність у напрямку налагодження транскордонного співробітництва найбільше проявляє

Болгарія та Румунія, менше – Сербія, Македонія, Албанія та ін. Результати реалізації програм ЄС на Балканах відносно скромні у порівнянні із Західною Європою, однак вони достатньо наочні [9, с. 122, 131, 138, 148-149].

Таким чином, з кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. країни Балканського півострова також активно включаються в процес транскордонного співробітництва.

1. Мікула Н. А. Теоретико-методологічні та практичні аспекти функціонування єврорегіонів / Н. А. Мікула // Регіональна економіка. – 2004. – № 4.

2. Лизанець О. В. Становлення і розвиток прикордонного співробітництва регіону [Електрон. ресурс]. / О. В. Лизанець. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/natural/Nvuuv/Ekon/2010_30/statti/2_8.htm.

3. Протокол № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва (ОЄС), Утрехт, 16 листопада 2009 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=994_947.

4. Європейська Хартія Місцевого Самоврядування [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036.

5. LACE-PHARE: Praktikal Manual. June 2000 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.aebr.eu/files/publications/practical_manual.en.pdf.

6. The Statute of the Adriatic Euroregion [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.regione.veneto.it/static/www/relazioni-internazionali/Document/STATUTE_AdriaticEuroregion.pdf.

7. Бородин Т. Л. Еврорегионы как инструмент региональной политики: сравнение опыта ЕС и стран СНГ / Т. Л. Бородин [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71268/04-Borodina.pdf?sequence=1>.

8. Сайт Асоціації європейських прикордонних регіонів [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.aebr.eu/en/members/list_of_regions.php.

9. Strategies and Euroregions for Cross-Border Co-operation in Balkan and Danube European Countries. – Gorizia, 2011. – 264 p.

ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ИМПЕРАТИВ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УКРАИНЫ

Проблема толерантности – одна из центральных для политической науки и практики не только нашей страны, но учитывая глобальные вызовы – сверхактуальна для всего мира. Решить ее – значит создать условия, при которых многообразие взглядов, позиций, установок, способов действия различных субъектов политического процесса, не перерастая в силовую конфронтацию, остаются в рамках дискурса, позволяющего искать и находить оптимальные решения, приемлемые для всех его участников. Особо важно такое решение для современного украинского общества, поскольку формирование культуры толерантности – необходимая предпосылка становления переживающей глубокий кризис украинской демократии, и, перефразируя И. Канта, толерантность сегодня в Украине выступает категорическим императивом.

Вопрос о толерантности – это, прежде всего, вопрос о том, как при глубоких различиях в положении, интересах, воззрениях люди могут наладить совместную жизнь. Толерантность служит своего рода мостом, соединяющим частное и общее, различия и единство.

Новое качество и остроту проблема толерантности приобрела под воздействием «вызова регионализма» в нашей стране. Современная реальность преумножает и углубляет дифференциацию региональных интересов. Найти их общий знаменатель становится все труднее. На смену холистическим представлениям, позволявшим определить объективные критерии для понимания того, что является общим благом, общим интересом и общей целью, ради которых различия могут быть преодолены или «сняты», приходят релятивизированные представления о безграничном многообразии, подчеркивающие значимость и «самоценность» различий, образующих самостоятельные звенья в сети «мира миров». Эти представления дают основания считать, что происходит смена парадигмы в оценке

соотношения индивидуального и общего, частного и публичного, различий и единства, регионального и центрального. Вопрос ставится теперь уже не просто о том, как жить вместе, а о том, как жить вместе, не утрачивая идентичности различий. Для нашего общества сегодня это архиактуально.

Краеугольным камнем толерантного отношения к частным интересам и мнениям, к группам и индивидам их выражающим, становится признание естественности и неустрашимости из общественной жизни *«инаковости»*.

Политическая система Украины не может освободиться от различий, не опустошая себя. Она априори – непрерывный дискурс различных интересов и мнений в поиске сопряжений и синтезов, связывающих социум в общее дело. Поэтому публичная политика должна не отстраняться от *«инаковости»* в надежде, что время устраним различие (хотя в практической политике у нас это часто делается), а идти ей навстречу. Охватывая максимум различий, толерантность обеспечивает более широкие возможности для артикуляции реального содержания *«инаковости»* и более полного ее восприятия обществом и властью.

Вместе с тем меняются и параметры толерантности. Раньше публичная сфера была ареной дискурса больших четко структурированных групп интересов, партий, она была идеологизирована. В условиях информационного общества граждане, по крайней мере, их активная часть, приобретают новые качества – высокую образованность, возросшую социальную ответственность, плюрализм взглядов и позиций. Это создает возможность и потребность в персональной политической идентификации каждого человека, власть это не может не учитывать. Очевидно, что автономный выбор политической позиции каждым гражданином может быть осуществлен только в том случае, если в его приватном пространстве будет зона самостоятельного осмысления политических реалий, обеспечивающего свободу для индивида *«во всех случаях публично пользоваться собственным разумом»*. А это размывает устои идеологической нетерпимости и расширяет толерантность по отношению к позициям и взглядам других участников общественной практики.

ПРОНИКНЕННЯ РОСІЙСЬКОГО КАПІТАЛУ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ

Україна серед усіх пострадянських республік є одним з пріоритетних напрямків експансії російського капіталу. Це обумовлено політичними та економічними інтересами російського бізнесу. У стратегічній перспективі Москву насамперед цікавлять транзитні можливості України (газо- і нафтотранспортні та електроенергетичні), а як завдання-максимум – її інтеграція в російський економіко-політичний простір. Це сильно впливає на внутрішню та зовнішню ситуацію в Україні, гальмує її розвиток.

Мета роботи полягає в аналізі етапів проникнення російського капіталу в Україну, визначенні позитивних та негативних аспектів цієї присутності.

Розпад Радянського Союзу мав величезні наслідки для національних економік. Колись єдина економічна система перестала існувати. Опинившись в нових умовах існування, країни почали активно розбудовувати новий формат співпраці, головну роль в якому відводилася збереженню кооперації. Зіткнувшись з аналогічними проблемами, Росія намагається не лише продовжити виробничу кооперацію, але й проникнути на ринки пострадянських республік шляхом отримання контролю над стратегічними промисловими об'єктами. Це давало змогу не лише повністю контролювати виробничий цикл, але й впливати на політику новопроголошених республік. Першочергову увагу до себе привернула енергетика, оборонний комплекс та машинобудування. Рівні проникнення визначалися як державними корпораціями, так і приватними фірмами.

Умовно можна виділити три періоди проникнення:

1. 1995-2002 рр. – активне проникнення в паливно-енергетичний комплекс та ЗМІ;
2. 2002-2004 рр. – розширення присутності в машинобудуванні, електроенергетиці та ЗМІ;

3. 2005-2009 рр. – інтерес до чорної металургії та фінансової сфери.

Їх поетапність закономірна. Росія починає фінансове проникнення з сфер, що є традиційними для її економіки. Маючи величезні енергетичні ресурси, вона активно поширює свої представництва на території України, що поступово починають брати під свій контроль інші важливі галузі промисловості. Закріпившись в енергетичній сфері вона переорієнтовує свій капітал на чорну металургію та машинобудування. Паралельно цьому відбувається розбудова власних чи взяття під контроль вже існуючих засобів масової інформації. Завершенням цих процесів стало формування фінансових установ, що замикали на собі контроль значного сектору української промисловості.

Сьогодні наміри таких дій очевидні. Євроатлантичний вектор зовнішньої політики України – головна причина підвищеної уваги Росії до окремих галузей економіки України. Закріпившись у цих секторах, Росія отримала відчутні важелі для економічного контролю України. Ми можемо багато говорити про глобалізацію міжнародної економіки, проте політична складова міжнародної політики вносить свої корективи. Економічне співробітництво України та Російської Федерації не є виключно економічним та не може сьогодні розглядатися окремо від політики. Як приклад, проникнення українського капіталу в економіку Росії менше та не є паритетним. Хоч за міжнародною практикою країни партнери завжди прагнуть дотримуватися паритетної присутності. Україна представлена лише в сферах переробної промисловості, трохи машинобудування (пов'язане з виробництвом літаків АН).

Усі ключові галузі Російської Федерації перебувають виключно під державним контролем. Москва активно використовувала фактор своєї фінансової присутності і в цілях витіснення українських виробників зі світових ринків. Купуючи українські конкурентні підприємства, вона часто зупиняла їх роботу, а поставки товарів на ринки

організувала за рахунок продажу своїх виробів. Причини цього сьогодні нам зрозумілі – поступова дестабілізація ситуації в Україні з метою досягнення власних інтересів.

Отже, стратегія активізації інвестиційного та інноваційного співробітництва суб'єктів господарювання України і Росії має будуватися з урахуванням інтересів економічного розвитку обох країн та спиратися на принципи законності, економічної доцільності і відповідності проголошеним пріоритетам. Цю роботу необхідно будувати в умовах широкого політичного консенсусу еліт, а також з урахуванням викликів, породжених загостренням економічної кризи. Слід забезпечити стабільність правового регулювання міжнародного інвестування, трансферу технологій та інвестицій, порядку досудового врегулювання спорів. Необхідно узгодити механізми та оцінки визначення пріоритетних інвестиційних та інноваційних проектів промисловців обох країн з метою надання взаємної підтримки.

1. *Богомолов О.* Сложный путь интеграции России в мировую экономику / *О. Богомолов* // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 9. – С. 12.

2. *Евзеров Р.* Украина с Россией: вместе или врозь? / *Р. Евзеров.* – М.: Весь мир, 2000. – 243 с.

3. *Зиядуллаев Н.* Экономика стран Содружества в условиях глобализации / *Н. Зиядуллаев* // Вопросы экономики. – 2002. – № 3. – С. 21.

4. *Зиядуллаев Н.* Россия – Украина: стратегическое соперничество или партнерство / *Н. Зиядуллаев* // Экономист. – 2002. – № 5. – С. 9.

5. *Макогон Ю.* Внешнеэкономические связи Украины и России: инвестиционный аспект / *Ю. Макогон* // Экономика Украины. – 2003. – № 5. – С. 32.

6. *Хахлюк А.* Украина – транзитное государство / *А. Хахлюк* // Экономика Украины. – 2003. – № 1. – С. 19.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Історія міжрегіонального співробітництва в Європі сягає своїм корінням у ХІХ ст., коли розвивалося співробітництво муніципалітетів на німецько-голландському кордоні. У 1875 р. Франція та Іспанія створили так звану двосторонню комісію зі співробітництва в районі Піренеїв.

Згодом відомий економіко-географ, засновник французької геополітичної школи Поль Відаль де ла Блаш, у 1917 р. у фундаментальній праці *«Східна Франція»* висунув ідею про створення зони взаємного співробітництва на спірній тоді території Франції та Німеччини – Ельзас і Лотарингія. Він пропонував перетворити ці багаті провінції не на бар'єр, що відмежовує одну країну від іншої, а зробити їх якомога проникними. Однак ця ідея не була втілена в життя [1, с. 133].

Після Другої світової війни представники багатьох прикордонних регіонів країн Європи почали зустрічатися для обговорення можливості ліквідації кордонних бар'єрів, покращення життєвого рівня населення, збереження стабільного миру, усунення непотрібних обмежень.

Так, у 1949 р. між Італією та Австрією був підписаний двосторонній договір, метою якого було полегшити взаємну торгівлю продуктами й товарами місцевого виробництва між італійськими провінціями Альто й Адідже та австрійськими землями Тіроль і Форарльберг [2, с. 157].

У 1950 р. на німецько-французькому кордоні, починаючи з культурних обмінів, створення інформаційних центрів та правничих консультацій, активізувалася співпраця в економічній сфері, у розбудові комунікаційної інфраструктури [3, с. 53-54].

Через два роки, у 1952 р., підписано угоду між польським воєводством Зелена Гура й німецьким округом Франкфурт-на-Одері про економічну співпрацю у вирішенні

проблем водного господарства суміжних територій. У цьому ж році між тим же польським воєводством і німецьким округом Коттбус, а також між воєводством Щецин і німецькими округами Найбранденбург і Росток були укладені угоди про початок розвитку товарообмінних операцій.

У 1956 р. розробляється перший комплексний план прикордонної співпраці між німецькими округами Дрезден, Коттбус, Франкфурт-на-Одері, Найбранденбург і Росток та польськими воєводствами: Вроцлавським, Познанським, Зеленогурським, а також Щецинським і Кашмінським [4].

А з другої половини 50-х рр. ХХ ст. суміжні прикордонні регіони європейських країн обирають для побудови стосунків таку форму міжрегіональної співпраці як єврорегіональне співробітництво.

У 1958 р. на німецько-голландському кордоні в районі міст Гронау (ФРН) та Енсхеде (Нідерланди) ці країни створили перший єврорегіон «Гронау» (офіційна назва *Euregio*, яку можна перекласти як «*регіон ЄС*»), що об'єднав 105 міст, спільнот і селищ з населенням 1,9 млн. чол. Його засновниками виступили 3 асоціації праці – дві нідерландські та одна німецька. Цей єврорегіон існує і зараз, включаючи більше 100 прикордонних округів та комун Німеччини й Голландії з населенням приблизно 2 млн. чол. та загальною площею 8 351,2 кв. км, і є прикладом класичного єврорегіоналізму. Його існування виявилось настільки ефективним, що в 1991 р. було укладено німецько-голландську угоду про регіональне співробітництво, що визнавала перший єврорегіон зразковою моделлю, а його організаційна структура стала прикладом для всіх наступних [5, с. 74].

Серед основних досягнень діяльності «Гронау» – розробка та впровадження нових технологій, завдяки яким здійснено реструктуризацію промисловості цього регіону (традиційні підприємства текстильної промисловості поступилися високоточним технологіям та електроніці), а також успішне розв'язання міжнаціональних конфліктів на німецько-голландському кордоні [6, с. 45].

Після «Гронау» був створений єврорегіон «Регіо-Базелієнсіс» у 1963 р. за участю сусідніх прикордонних районів Німеччини, Франції та Швейцарії (до його складу увійшли відповідно Баден, Ельзас і територія навколо Базеля, Леррах та Мюлуз). На сьогоднішній день він розширив свої кордони до Страсбурга, Карлсруе та Південного Пфальца і має репутацію єврорегіону з найпродвинутішим і найефективнішим механізмом транскордонного співробітництва на рівні регіональних і місцевих влад. Загальна кількість населення в регіоні становить близько 4,6 млн. осіб [7, с. 66-67].

На сучасному етапі дослідники проблем єврорегіоналізму налічують більше 120 єврорегіонів та подібних до них міжрегіональних прикордонних і транскордонних структур. Більше всього їх на території Німеччини, яка межує з Нідерландами, Бельгією, Швейцарією, Австрією, Польщею, Чехією, Францією та Данією. Територіальні суб'єкти регіональної, районної і комунальної ланки Німеччини беруть участь у майже 30 транскордонних об'єднаннях, мережа яких охоплює весь периметр державного кордону країни [5, с. 75].

Також існують єврорегіони на бельгійсько-голландському, бельгійсько-французькому, іспано-французькому, франко-італійському, італійсько-австрійському та інших західноєвропейських кордонах.

З 1990-х рр. поступово зростає кількість єврорегіонів і аналогічних їм структур у Центральній та Східній Європі (Польща, Чехія, Угорщина та Словаччина).

Так, наприклад, з 1991 р. по всьому прикордонню Польщі було створено 16 єврорегіонів, до яких залучено більше 800 міст і муніципальних об'єднань. На територіях, охоплених єврорегіональним співробітництвом, зараз проживає кожен третій поляк.

Співпраця єврорегіонів, учасниками яких є польські територіальні одиниці, має різне спрямування, серед яких важливе місце займає регіональний розвиток, вирішення транскордонних проблем, співпраця в галузі економіки,

освіти, науки, культури, туризму, екології; проведення рятувальних робіт у горах; допомога в розробці конкретних проектів співробітництва; стимулювання добросусідських відносин; сприяння співпраці членів єврорегіонів із міжнародними організаціями [8].

Тож, слід зробити висновок, що набуття досвіду міжрегіонального прикордонного співробітництва європейськими країнами здійснювалося поступово. Від побудови стосунків у межах двосторонніх договорів та угод вони переходять до найвищої форми міжрегіональної співпраці – єврорегіонального співробітництва.

1. *Моро-Дефарж Ф.* Введение в геополитику / Ф. Моро-Дефарж. – М.: Конкорд, 1996. – 147 с.

2. *Зонова Т. В.* От Европы государств к Европе регионов? / Т. В. Зонова // Полис. – 1999. – № 5. – С.155-164.

3. *Мікула Н. А.* Теоретико-методологічні та практичні аспекти функціонування єврорегіонів / Н. А. Мікула // Регіональна економіка. – 2004. – № 4. – С. 53-63.

4. *Лизанець О. В.* Становлення і розвиток прикордонного співробітництва регіону / О. В. Лизанець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2010_30/statti/2_8.htm (дата звернення 09.02.2012).

5. *Зверев Ю.* Еврорегионы как форма приграничного сотрудничества / Ю. Зверев // Космополис. – 2005. – № 3(13). – С. 74-81.

6. *Мікула Н.* Єврорегіони: Досвід та перспективи / Н. Мікула. – Л.: ІРД НАН України, 2003. – 222 с.

7. *Петренко З.* Прикордонні регіони як нова форма міжнародної інтеграції / З. Петренко // Економіка України. – 1999. – № 12 (грудень). – С. 66-72.

8. *Романов С.* Еврорегиональное сотрудничество государств Центральной и Восточной Европы / С. Романов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.nasledie.ru/oboz/N08_00/08_07 (дата обращения 09.02.2012).

МОРАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Одним з актуальних завдань державного будівництва сьогодні є розвиток і вдосконалення судової влади. Критика, що висловлюється у бік судової системи від громадськості, політичних, правоохоронних інститутів, громадських організацій, містить у собі незадоволеність і конкретними судовими рішеннями, і корумпованістю судового корпусу, і небажанням очищувати свій склад від некомпетентних суддів тощо.

Авторитет судової системи у суспільстві швидко падає. Соціологічне опитування фонду «Демократичні ініціативи», що було проведено наприкінці 2014 р., виявило, що більше 90 % українців не довіряють судам. Переважна більшість з них назвали корумпованість як основну причину такої недовіри. Отже, реорганізація судових інститутів стала одним із нагальних завдань реформування сучасної правоохоронної системи.

У 2015 р. набув чинності Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», який став початком проведення нової судової реформи у країні. У травні того ж року Указом Президента держави була затверджена Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки. Ці документи були покликані для створення умов у короткий термін здійснити зміни у цій сфері, зокрема: створити систему автономного функціонування суддів, вжити антикорупційні заходи у судових органах, налагодити публічний контроль за призначенням і діяльністю суддів тощо.

Проте суттєвих зрушень у судових органах не відбулося. Експерти зазначають, що швидких темпів реформування системи не може бути, адже існує багато проблем, що накопичувалися тривалий час, і перешкод, пов'язаних із подоланням застарілого механізму системи. Значних зусиль і часу потребує подолання такої вади, як корупція, яка охопила не тільки судову систему.

Виходячи з вищенаведеного та аналізуючи стан правової системи в цілому, доводиться констатувати докорінну проблему, що склалася в цій сфері: це втрата працівниками судової галузі морально-ціннісних орієнтирів, відсутність усвідомленого етичного знання, відокремленість системи від суспільних потреб і моральних ідеалів.

Проблема моральності суддівського корпусу є саме докорінною. Це обумовлено, по-перше, цільовим призначенням моралі і права у суспільстві, по-друге, – забезпеченістю моральних умов ефективності права.

Функціонування суспільства можливе, насамперед, за умов підтримки громадського порядку, узгодження інтересів окремих індивідів і суспільства в цілому. Саме такі завдання покликані виконувати і мораль, і право. Закони моралі, маючи загальний і більш абстрактний зміст, встановлюють стратегічний напрямок поведінки і взаємодії людей і надають простір для самовизначення та індивідуального вибору варіанту дії. Право ж суворо обмежує свободу вчинення певних дій, його норми містять точний і конкретний зміст дозволеної поведінки. Норми моралі і норми права мають однакові за суттю, але різні за походженням і змістом механізми регуляції суспільних відносин, але разом забезпечують оптимальний варіант організації суспільного устрою людського існування. Ці форми суспільної регуляції тісно пов'язані між собою, обумовлюють одна одну. Непрацездатність однієї тягне за собою порушення дієвості іншої.

Суттєвою ознакою правового регулювання є обумовленість і пронизаність права мораллю, що є однією з основних умов такої регуляції. Усі суспільні відносини регулюються моральними нормами. Мораль забезпечує право ціннісними орієнтирами та ідеалами, які є вихідною основою і смисловою позицією права. Сфера обслуговування права обмежена. Воно, регулюючи чітко визначені суспільні відносини, сприяє укріпленню моральних засад суспільного життя. Заборони і санкції права набирають сили у межах тих виявів людської волі, де недостатніми є імперативи моралі.

Тільки взаємодією права і моралі встановлюються загальні стандарти поведінки і здійснюється нормативна регуляція суспільних форм життя.

Разом із тим, ці форми суспільного життя знаходяться у прямій залежності від базисних матеріальних складових життя. Деформації в економіці, зокрема, що відбуваються останнім часом в нашому суспільстві, спричинили суттєві зміни в моральній свідомості людей. Для значної кількості українців знецінилися традиційні моральні норми і цінності. Духовна розгубленість, беспорядність, озлобленість стають приводом для непорозумінь, конфліктів, кількість яких зростає і врегулювання яких часто виявляється неможливим моральними засобами і санкціями. Моральна дезорганізація та зневіра є характерною ознакою сучасного українського суспільства.

За таких умов претензії права на превалювання над мораллю здаються на перший погляд виправданими. Постаючи як зовні більш сувора сила, що стримує законом і наглядом суперечки різних суспільних та індивідуальних інтересів, право забезпечує наочне і дієве їхнє примирення.

Саме наочна впорядкованість, точність і сувора дієвість стають спонукальною причиною відокремлення права від моралі, особливо в системі практичного застосування права, зокрема в судовій системі. Судді своїми рішеннями все частіше демонструють зневажливе ставлення до моральних цінностей суспільства, недостатнє усвідомлення моральних настанов та ідеалів, а свої несправедливі рішення приховують за гаслами *«утвердження панування закону»* та *«неухильного дотримання правопорядку»*. Проте, коли, наприклад, злочини одного порядку отримують протилежно різну морально-правову оцінку, каральна влада тим самим стверджує протиставлення законності і справедливості.

Вадою нашої судової системи є незасвоєність судьями загально визнаних моральних ідеалів свого суспільства. Судді частіше буквально розуміють твердження закону про те, що судові вироки постановляються на власний розсуд судді, за його *«внутрішнім моральним переконанням»*. Однак, доля підсудного не може залежати від моральних переконань,

почуттів чи настроїв окремої відповідальної особи. Це не може бути нормою правової держави. Законодавець, встановлюючи такі умови прийняття рішення суддею, передбачає знання ним загально визнаних моральних норм та ідеалів свого суспільства й орієнтацію на внутрішнє переконання судді у їх правильності та справедливості. Отже, керівними мотивами судді мають бути не власні моральні почуття і переживання, пов'язані з особистими життєвими колізіями, а спільні із суспільством моральні ідеали справедливого, впевненість і переконаність в яких позбавляє судові рішення аморальності та свавілля судді. На жаль, судді часто вважають себе володарями людськими долями, не переймаючись вдосконаленням власного морального світогляду, цілеспрямованим формуванням своєї моральної позиції як судді.

Таке ставлення до постановлення судових вироків пов'язане також і з недоліками вищої правової освіти, яка характеризується недостатньою увагою до етичної освіти і виховання майбутніх юристів. Парадоксальним і політично небезпечним є вилучення етичного знання з програми навчання юристів. Парадокс полягає в тому, що юристи, покликані захищати законність, підґрунтям якої є мораль, самі позбавлені знання етичної методології та моральної рефлексії. Такі кроки матимуть суттєві негативні наслідки, адже формування моральної професійної свідомості юристів не є стихійним процесом, а має бути відповідальним і цілеспрямованим, таким, що відповідає завданням права, суспільства і цивілізованої держави.

Отже, реформування судової системи має базуватися на етичних засадах, включати моральні критерії оцінки суддів і їх діяльності, атестувати служителів Феміди не тільки з приводу фахової, а й моральної компетентності.

1. *Нестерук Л. П.* Етичні основи в діяльності суддів України / Л. П. Нестерук // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 47. – С. 212-216.

2. *Подкопаєв В.* Етика суддів: міжнародний досвід та проблеми регулювання в Україні / В. Подкопаєв // Право України. – 2005. – № 6. – С. 103-106.

З ІСТОРІЇ РОМЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ ВСІХ СВЯТИХ

Один з перших дослідників історії Ромен і, водночас, один з активних учасників церковного життя цього міста Іван Курилов зазначав, що історія церкви Всіх Святих розпочалася задовго до її будівництва й освячення. Він зазначав у своїй відомій *«Роменській старовині»*: *«В соборной церкве с давних лет, должно быть еще со времени устройства в 1831 году кафедры, стояла всегда под оною, большая кружка надписью: «на сооружение кладбищенской церкви Всех Святых, в г. Ромне; собираемые в эту кружку пожертвования отсылались на приращивание процентами в Государственный банк»* [7, с. 338].

Через багато років, коли було вже зібрано досить значну суму необхідну на будівництво нової церкви, тодішній міський благочинний о. Василь Горунувич, у листі від 5 листопада 1865 р. на адресу роменської міської думи, повідомив її гласних, що парафіяни й причти всіх церков прохали преосвященного архірея, єпископа Полтавського і Переяславського дозволити їм влаштувати муровану церкву при міському цвинтарі на землі, що була передана міською владою церкві. Далі благочинний зазначав, що план церкви пройшов уже затвердження будівельним відділом Полтавського губернського правління, а в розпорядженні парафіян тоді було 4260 руб., а ще близько 3 тис. руб. планувалося зібрати від пожертв жителів міста. Оскільки вже було отримано дозвіл преосвященного, то благочинний прохав міську думу заснувати з найбільш шанованих містян будівельний комітет [7, с. 338-339]. 11 листопада того ж року, на засіданні Роменської міської думи такий будівельний комітет було утворено. До нього увійшли місцевий дворянин штабс-капітан Василь Аксамитний, якого було обрано головою цього комітету, а членами – купців Антона Склягу, Дмитра Лихошерстого, Андрія Шумка, Трохима Симонова і Георгія Татарінова.

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

Відповідна ухвала про обрання членів будівельного комітету через міського благочинного була надіслана єпископу Полтавському і Переяславському. Після затвердження членів комітету єпархіяльним керівництвом, вони активно взялися за справу будівництва церкви Всіх Святих. Перш за все, члени будівельного комітету почали займатися збором коштів, які були необхідні для будівництва церкви. І почали з того, що першими внесли пожертви на церкву, а тоді звернулися з відповідним закликом до міського населення. І водночас почали закупувати будівельні матеріали. Роботи розпочалися вже з весни наступного року.

Урочисті закладки цвинтарної церкви відбулися в неділю Всіх Святих 22 травня 1866 р. Цю дату наводить Іван Курилов, однак, більше всього, це помилкове твердження, оскільки у «*Полтавських єпархіяльних ведомостях*», де того року було опубліковане в одному з номерів повчання протоієрея Василя Горуновича під час урочистих закладин церкви, наводиться інша дата, а саме 3 липня [4, с. 140-141]. Міське духовенство на чолі з благочинним – настоятелем Роменського Святодухівського собору Василем Горуновичем, урочисто освятило обране місце й підготовлені під фундамент траншеї, і в присутності майже всього православного населення міста священники, очільники міста й повіту, члени будівельного комітету заклали перше каміння до майбутнього фундаменту. Під вівтарну стіну заклали мідну дошку з текстом про час закладки церкви.

По закінченню закладин було вперше відзначено й храмове свято. Члени будівельного комітету, місцеві багатії на свято попривозили харчі й відбувся урочистий обід і поминки всіх померлих. Варто зазначити, що бідним, жебракам і гостям свята було влаштоване гарне пригощання. Свято, як пригадував Іван Курилов, того дня продовжувалось майже до вечора. З іншого боку, того дня від багатьох парафіян і гостей свята на користь церкви надійшли щедрі пожертви [4, с. 140].

Пам'ятаючи, що на роменському цвинтарі поховано багато купців, котрі померли під час приїзду на торги на Іллінський ярмарок, члени будівельного комітету звернулися з проханням про пожертви на церкву до їх родичів, а також до рідних місцевих жителів, які тут знайшли свій вічний притулок.

Одним з перших відгукнувся уродженець Ромен, таємний радник і доктор права Микола Васильович Варадінов, що на той час служив у Петербурзі при Міністерстві внутрішніх справ. Він пообіцяв (і виконав свою обіцянку) надіслати дві тисячі рублів на будівництво церкви Всіх Святих [17, р. 8]. Він поставив лише одну умову – щоб останки його батька-самогубця і матері були перепоховані в усипальниці під церквою, що й було виконано вже наступного року. Він ще обіцяв надати церкві додатково тисячу рублів у виграшних казначейських білетах, коли будуть затвержені його пропозиції про будівництво при церкві школи, притулку для бідних і богадільні. Однак, ці пропозиції не були ухвалені [7, с. 338].

Будівельний комітет ухвалив збирати по 100 руб. за кожну нішу в церкві для перепоховання померлих, а окремі бажаючі передавали ці кошти ще за свого життя. В цілому ж поповнення коштів на зведення церкви просувалось повільно, а тому її будівництво було завершене лише в 1870 р.

Того ж року змінилось і керівництво будівельного комітету. Василя Аксамитного було обрано на посаду мирового судді та на його місце було призначено в жовтні місяці спадкового почесного громадянина Леонтія Степановича Терновця, а після нього незабаром цю посаду обійняв Іван Якимович Вербець, який перед тим декілька років був старостою соборної Святодухівської церкви. Його невтомну працю у будівельному комітеті високо оцінив його сучасник Іван Курилов, який теж був свого часу церковним старостою Святодухівського собору, під егідою якого велося будівництво цвинтарної церкви. За його клопотанням міська громада ухвалила виділити із міського запасного капіталу 1 тис.руб., що рівними частинами по 500 руб. передавалися будівельному комітету в 1871 і 1872 роках.

Поряд з цим місцевий добродійець Мойсей Литвиненко виявив бажання на свій кошт спорудити іконостас, а після завершення будівництва церкви звести навколо неї муровану огорожу. Цю обіцянку М. Й. Литвиненко урочисто дав під час хвороби, а коли незабаром вилікувався, то додатково дав кошти на спорудження церковного вівтаря і жертovníка.

Отже спільними зусиллями віруючих, місцевого самоврядування, добродійців будівництво церкви, опоряджувальні роботи в ній були завершені, й у середу 30 травня 1873 р. відбулось урочисте освячення нового роменського храму. Освячення і першу службу тут провів тодішній настоятель Святодухівського храму протоієрей Олексій Єльчуков. Після літургії, молебня й обходження храму була здійснена спільна панахида. Урочистості завершилися спільним братським обідом, за участю духовенства, парафіян, бідних, жебраків і гостей свята.

Незабаром роменська церква Всіх Святих отримала великі пожертви від ще одного місцевого добродійця – Леонтія Терновця – у пам'ять про померлу єдину дочку Єлизавету. На його кошти було споруджено багато срібних кютів, виготовлено срібні оправы для іконостасу і багатьох ікон в церкві, придбано для церкви велику кількість богослужбової літератури, свічників, лампад тощо. І пізніше окремі роменці робили пожертви на церкву Всіх Святих. Так, вже згадуваний Литвиненко Мойсей – купець і меценат, спадковий почесний громадянин у своєму заповіті відписав на користь цієї церкви 2 тис. руб. і причту цієї церкви 1 тис. руб. Терновець Леонтій Степанович, який неодноразово був церковним старостою, окрім ікон, заповів церкві Всіх Святих 4 лавки в торгових рядах і 6 виграшних банківських білетів [8, с. 198, 267-268].

Упродовж багатьох років церква Всіх Святих була приписною до Святодухівського собору. Відомо, що станом на 1895 р. церква Всіх Святих володіла капіталом у 2257 руб., а прибутків з кожної лавки отримувала у розмірі 109 руб. У цей рік у метричних книгах церкви було зареєстровано 63 народження (32 хлопчика та 31 дівчинка), 44 померлих та 1 шлюб. При храмі був благочинний протоієрей О. М. Єльчуков, священики М. А. Пархоменко та С. О. Єльчуков, диякон І. Г. Григоренко та два псаломщики – Г. В. Голобородько і Й. С. Бельченко [14, с. 182]. У 1902 р. храму належали церковна сторожка й будинок на цвинтарі, лавка в торгових рядах, парафіян було 333 особи чоловічої та 361 – жіночої статі. Служили священики протоієрей Д. С. Дмитревський, А. Ф. Навроцький, М. В. Димара та В. Р. Новосельський,

диякон А. І. Євсевський, псаломщики диякон Й. С. Бельченко та Я. З. Білогай. Церковним старостою був потомствений почесний громадянин Ромен Л. С. Терновець [16, с. 570-571].

Відомо, що на початку ХХ ст. службу в церкві проводили священники та причт соборної Святодухівської церкви, зокрема протоієрей Димитрій Стефанович Дмитревський, священники Андрій Федорович Навроцький, Микола Васильович Дімара, Василь Романович Новосельський, диякон Андрій Іванович Євсевський, псаломщики: диякон Йосип Стефанович Бельченко і Яків Захарович Білогай [16, с. 570].

Напередодні революційних подій початку ХХ ст. роменська церква Всіх Святих відіграла важливу роль у релігійному та духовному житті міста. Як і скрізь на той час, її парафіяни сприяли розповсюдженню освіти, боролися з пияцтвом, у роки Російсько-японської і Першої світової війн робили все можливо, щоб допомогти воїнам на фронті тощо.

Важкі часи довелося пережити церкві в пореволюційні роки, коли держава розпочала наступ на релігію і представників культу. Рятуючи себе і свої родини, частина священнослужителів змушена була відмовлятися від сану, полишати церкви. У 1920-х – 1930-х роках активну атеїстичну, антицерковну роботу проводили члени гуртків воєвничих безвірників. Вони проводили колективні читання газет, журналів, обговорювали безвірницькі статті, готували виступи, доповіді, інформації, слухали лекції на антирелігійну тематику, зокрема: *«Релігія і пролетаріат»*, *«Наука і релігія»*, *«Виникнення релігії і християнства»* тощо. Про це красномовно свідчать слова з однієї з листівок, що була випущена в Ромнах 20-тисячним накладом у 1930 р.: *«Боротьба проти релігії – боротьба за соціалізм»*. Зазначимо, що атеїстична робота на Роменщині за часів радянської влади не припинялася ніколи. Наприклад, позбавлялись виборчих прав священники, члени правління релігійних громад, які фактично виконували обов'язки церковних старост [10].

На початку 1920-х років в умовах боротьби проти голоду та подолання його наслідків в Росії та на півдні України було проведено насильницьке вилучення церковних цінностей. На Роменщині також було проведено таке вилучення. А перед

цим в місцевій пресі, на зборах трудових колективів Роменщини, на сільських сходках було проведено відповідну підготовку, з'явилися публікації про необхідність таких дій, зокрема стаття Ем. Артем'єва «Церква і помираючі» [1], резолюція селян с. Житнього про необхідність вилучення церковних цінностей [15], резолюції зборів робітників 2-го державного механічного заводу, 8-го державного шкірзаводу, профспілки будівельників, членів профспілки «Радпрацівник», повітового з'їзду профспілки «Харчосмак» [11] тощо. Значних втрат зазнала і роменська церква Всіх Святих.

До цієї кампанії долучались навіть віруючі та церковнослужителі. Показовою є стаття «До вилучення церковних цінностей (Лист віруючого християнина)», де мова йшла про необхідність вилучення церковних цінностей з метою подолання голоду. Редакція прохала відгукнутись на цей лист священнослужителів і підтримати його [5]. Через деякий час газета опублікувала відповідне звернення Миколи Пирського – митрофорного протоієрея Кобеляцького повіту, в якому йшла мова про підтримку дій влади. «Слово за роменцями» додала газета [9].

19 травня 1922 р. Роменською повітовою комісією з вилучення церковних цінностей із цвинтарної церкви було вилучено і передано на користь голодуючих срібних риз вагою 2 п. 4 ф., 26 малих срібних риз вагою 26 ф., 9 срібних лампад вагою 4 ф., 2 срібні чаші вагою 2 ф., 3 срібні дарохранительниці вагою 2 ф., 2 срібні хрести з підставками вагою 4 ф. [3]. У щоденнику Роменського краєзнавчого музею навіть зберігся запис 1930 р. від 6 грудня: «Знято дзвони в церквах Ромен» [12. арк. 43].

У 1930-х роках в Ромнах припинили діяльність усі православні церкви, крім Всіхсвятської [13, с. 2]. Але в травні 1941 р. було припинено і її діяльність, а приміщення передали під ковальський цех Роменського машинобудівного заводу. Тоді на місці Святого Престолу перебував ковальський горн. Проте вже восени 1941 р., коли Роменщина була окупована німецькими фашистами, храм було повернуто віруючим. Разом з віруючими церква пережила важкі роки гітлерівської окупації, не менш тяжкі роки повоєнної відбудови.

У повоєнні роки і аж до 1970 р. настоятелем церкви був протоієрей Аристарх Малевич.

Особливо великих зусиль щодо відновлення діяльності церкви Всіх Святих доклав протоієрей Олексій Долгий, уродженець Охтирщини, якому любов до Божого слова, духовних цінностей прищепила ще з юних літ його мати. По службі в лавах Радянської Армії закінчив духовну семінарію, академію, а першу службу провів в церкві с. Рогинці на Роменщині. Пізніше служив у Лебедині, Нижній Сироватці, Путивлі, роменських селах Овлаші, Перекопівка, а з 1970 р. і до кінця свого життя – у церкві Всіх Святих. Незадовго до смерті, що сталася 2011 р., 12 лютого 2008 р. постригся в монахи з іменем Володимир. Наступними його сходінками були – ієромонах, ігумен, архімандрит [2].

Після смерті Олексія Долгого настоятелем церкви Всіх Святих став його онук о. Дмитрій Долгий. Попри свій вік, він не лише шанований в місті священик, але й активний учасник громадського життя в місті та поза його межами. Зокрема, його церковна громада активно долучилась до волонтерського руху. Починаючи з вересня 2014 р. і до квітня 2015 р. прихожани церкви Всіх Святих зібрали багато теплих речей, продуктів, білизни. На зібрані разом з вірянами інших роменських храмів кошти було придбано три тепловізори. Сам о. Дмитрій разом з іншими роменськими волонтерами виїздив на Донеччину та Луганщину підтримати українських воїнів, більше двох тон продуктів відвезено до Святогорської лаври, де перебувають майже 3 тис. біженців [6].

Серед особливо шанованих ікон цієї церкви варто згадати ікони Всіх Святих, святого Миколи Чудотворця, чудотворна ікона великомученика і цілителя Пантелимона (написана Афонськими монахами спеціально для цієї церкви), Олександра Невського, Олексія Людини Божої, Серафима Саровського, Іоанна Кронштадського, Собору Глинських старців.

Взагалі історія церкви Всіх Святих у м. Ромни є багатою на різноманітні події. Вона пов'язана з багатьма яскравими особистостями минулого. Церква пережила складні часи, пов'язані з німецькою окупацією під час Другої світової війни та радянської влади. Але її історія ще потребує більш глибокого вивчення.

1. *Артем'єв Е.* Церква і помираючі / Е. Артем'єв // Известия Роменского исполнительного комитета и Паркома К.П.У. – 1922. – № 403. – 19 лютого.

2. Архімандрит Володимир [Некролог] // Вісті Роменщини. – 2011. – 4 червня.
3. Вилучення цінностей на Роменщині // Известия Роменского исполнительного комитета и Паркома К.П.У. – 1922. – № 434. – 24 травня.
4. *Горунович В.* Поучение при заложении кладбищенской церкви в честь Всех Святых в городе Ромне 1866 года июля 3-го дня / Василий Горунович // Полтавские епархиальные ведомости. – 1866. – № 16. – Часть неофициальная. – С. 140-141.
5. До вилучення церковних цінностей (Лист віруючого християнина) // Известия Роменского исполнительного комитета и Паркома К.П.У. – 1922. – № 422.
6. *Єліна Т.* На війні немає невіруючих / Т. Єліна // Вісті Роменщини. – 2015. – 11 квітня.
7. *Курилов И.* Роменская старина. Исторические, статистические и бытовые записки о городе Ромне и его обитателях, от начала города до нашегo времени. В трехчастях, с прибавлением исторического и статистического описания всех городских церквей / И. Курилов. – Ромны: Типография Б. Ционсона, 1898. – 345 с.
8. *Павловский И. Ф.* Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. / И. Ф. Павловский. – Полтава: Т-во Печатного Дела, 1914. – XV+294 с.
9. *Пирський П.* Відозва кобеляцького духовенства про необхідність передачі церковних цінностей на потреби боротьби з голодом / П. Пирський // Известия Роменского исполнительного комитета и Паркома К.П.У. – 1922. – № 429. – 10 травня.
10. Радянське життя [м. Ромни]. – 1927. – № 12. – 11 лютого.
11. Роменські робітники за вилучення церковних цінностей // Известия Роменского исполнительного комитета и Паркома К.П.У. – 1922. – № 431. – 14 травня.
12. Роменський краєзнавчий музей. Щоденник Роменського краєзнавчого музею (1 жовтня 1929 – 24 лютого 1932 рр.).
13. *Рымаренко Е. Г.* Моя первая поездка в Оптину пустынь и посещение старца иеросхимонаха Антония / Е. Г. Рымаренко // Православная жизнь. – Джорданвиль, 1954. – № 10. – С. 2.
14. Сборник необходимых сведений о всех приходах Полтавской губернии. Адрес-календарь духовенства той же епархии / Сост. священник Григорий Коломенский. – Полтава: Типография Губернского Правления, 1895. – VII+512 с.
15. Селяни села Житнього за вилучення церковних цінностей // Известия Роменского исполнительного комитета и Паркома К.П.У. – 1922. – № 433. – 19 травня.
16. Справочник за Полтавскую епархию. Составлен в 1902 году Полтавской духовной консисторией для руководства причтов. – Полтава, 1902. – 654 с.
17. *Degtyarev S. Varadinov Nikolay Vasilevich* – Representative of 'Enlightened Bureaucracy': Bureaucrat's Biography / Sergey I. Degtyarev // RusskayaStarina. – 2014. – Vol.(9), №1. – pp. 4-10.

ЧУДОТВОРНА ІКОНА ОХТИРСЬКОЇ БОЖОЇ МАТЕРІ*

Слобожанщина – історично та духовно багатий край. Тут збереглося чимало сакральних пам'яток культури, які дійшли до нас із глибин віків. Святині області багато років ваблять прочан різних християнських конфесій не лише з України, але й з-за кордону. Особливе місце серед святинь займають ікони. До них молилися, у них сподівалися знайти зцілення і допомогу в житті.

Серед шанованих народом чудотворних ікон найбільше було зображень Божої Матері та чудотворця Миколая. Назви їм давали за місцем, церквою або монастирем, у яких вони перебували. Так, Почаївською назвали ікону Божої Матері у Почаївській Лаврі на Волині, знану ще з 1340 р. Серед інших широко відомих ікон Божої Матері були і є: Охтирська (1739 р.), Бучинська (XVIII ст.), Барська (XVI ст.), Братська у Братському монастирі (1654 р.), Лубенська (XV ст.), Єлецько-Чернігівська (XI ст.) та інші.

Явлення Охтирської чудотворної ікони Богоматері відбулося 2 (15) липня 1739 р. Це одна з небагатьох ікон образу Богородиці з датою явлення та зображенням імператорського символу – двоголового орла, що свідчить про її визнання *«государями всеросійськими»* і знаком *«Торжества Православ'я»*.

Вплив чудотворної ікони Охтирської Божої Матері на духовний розвиток історичного краю Слобожанщини є великим. До ікони звертаються люди, що бажають зцілитися від багатьох хвороб (найбільше від лихоманки). Вона вважається покровителькою сиріт, до неї йдуть за благословенням у державних справах. Нині в Охтирському Покровському соборі зберігаються 2 списки чудодійної ікони. Тисячі паломників щороку відвідують 15 липня Охтирський Покровський собор з метою поклоніння Святому Образу.

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

Чудотворна ікона – у Православній і Католицькій церквах іконописне зображення, шановане як джерело чуда (дива) різного характеру (найчастіше зцілень, допомоги на війні, при пожежі). Джерелом дивних дій, на думку Церкви, є благодать Бога, що діє через ікону. У православної церкви шанувалося близько 1000 ікон, що прославилися таким чином. В основному це ікони Богородиці. Приводом до визнання того або іншого образу чудотворним є засвідчені церковними властями випадки дивної допомоги після молитов перед іконою.

Слобожанщина славиться низкою чудотворних ікон. Серед них важливе місце посідає ікона Охтирської Божої Матері. 15 (2-го за старим стилем) липня 1739 р. настоятель Покровської церкви отець Даниїл вирішив випробувати нову косу і накосити трави на своєму обійсті [1, с. 206]. Змахнувши разів зо два, побачив у траві ікону, що виблискувала чудодійним сяйвом під променями вранішнього сонця. Священик почав читати молитву, а потім відніс ікону до свого будинку та поставив на покуті. Його вразило незвичайне зображення Божої Матері: на нього дивилася Діва Марія, яка склала у скорботі на грудях руки, а ліворуч від неї стояло розп'яття Ісуса Христа. Сюжет відтворював видіння, що було послане небом Діві Марії і віщувало смерть її майбутнього сина в ім'я спасіння людей.

Протягом трьох років ця ікона перебувала в будинку священика. У день Покрови в 1742 р. попереднє явище повторилося, сяйвом своїм ікона освітила всю кімнату. Згодом йому наснився сон, в якому Божа Матір звеліла ікону вимити чистою водою. Прокинувшись, священик зробив те, що звеліла йому Богоматір. Воду після миття він не вилив, чекаючи ранку. Уночі йому знову з'явилася Богоматір і повідомила, що ця вода цілюща для хворих на лихоманку. Наступного дня священик дав напитися тієї води дочці, яка саме хворіла і та одужала. Отець Даниїл, будучи свідком чудесної сили ікони, переніс її до храму.

Звістка про чудодійну силу ікони Богоматері в Охтирці швидко облетіла навколишню місцевість. Почали сходилися хворі люди. З 1743 р. до 1744 р. в «Книгу чудес» записано 103 випадки чудодійного зцілення [2, с. 4]. Зафіксовані факти слідства про чудодійність Охтирської ікони збереглися в

архівних матеріалах та літературі того часу. Імператриця Єлизавета Петрівна своїм указом від 7 листопада 1746 р. повеліла визнати ікону Охтирської Божої Матері чудодійною. Святим Синодом 22 липня 1751 р. ікона також була визнана чудодійною: «*Святую икону Богоматери, явленную в городе Ахтырка, почитать за чудотворную*» [2, с. 4].

Слава Охтирської ікони розійшлась далеко за межі міста. Потік людей, які йшли до Охтирки, щоб помолитися перед іконою, попросити її заступництва і допомоги, з кожним днем збільшувався. Усього від ікони було записано 324 засвідчених фактів чудес.

Дана ікона має не тільки духовну цінність, а й художню, мистецьку. Саме завдяки чудодійній іконі Божої Матері в Охтирці розпочали будівництво архітектурної пам'ятки Слобожанщини – Охтирського Покровського собору [3, с. 3-4].

В Охтирському Покровському соборі зберігається «*История явления Ахтырской чудотворной иконы Божией Матери*», видана в Харкові у 1899 р. [4]. Там зафіксовано саму історію явлення чудотворної ікони, дива зцілення та коротка історія будівництва Охтирського Покровського собору.

За історичними даними, іконографію Охтирської ікони, тобто її художні особливості, визначають по-різному. В одних джерелах образ відносять до письма давньоруського. В інших – до зразків італійсько-грецького мистецтва. Про грецьке походження ікони може свідчити той факт, що в селі Лопухівка на Саратовщині, існує Охтирський жіночий монастир, заснований в 1865 р. священником Іоаном Левитицьким та монахом Никодимом. Саме монах Никодим, колишній селянин Саратовської губернії, приніс з Афону з собою ікону Божої Матері, що також має назву Охтирської, коли його послали в Росію збирати пожертви і для заснування обителі на честь Божої Матері [5, с. 8]. Існують версії мистецтвознавців, які вважають, що поява ікони в Охтирці може бути пов'язана з військовим значенням міста. Нібито Образ могли загубити вихідці з Угорщини чи Сербії, які наймалися на службу до російської армії. З історії Охтирського гусарського полку відомо, що сербські військові несли тут службу [5, с. 8].

Чимало іконописців у своїй творчості розробляли тему Охтирської Богородиці. З архівних джерел відомо, що першим

реставратором цієї ікони був Іван Маляр, до якого звернувся священник Данило Полянський. Ще один з варіантів ікони Охтирської був намальований Петром Рогулею. У 1753 р. з ікони робив список художник на ім'я Іван Грек [6, с. 3].

Особливо багато списків Охтирської Богородиці зроблено майстрами селища Борисівка, де існував відомий іконописний центр з 1711 р. Списки з Охтирської Богородиці неодноразово виконувалися відомими слобідськими іконописцями братами Бунаковими, які очолювали іконописну майстерню в м. Чугуїв. На Чернігівщині були відомі ікони Охтирської Богородиці з майстерні Михайла Охріменка, з яких наприкінці ХІХ ст. робилися хромолітографії [6, с. 3]. Списки відомих та невідомих іконописців були майже в кожному другому домі жителів міста Охтирка.

Таким чином, наявність чудотворної ікони Охтирської Божої Матері назавжди вплинула на історію та культурний і релігійний розвиток Слобожанщини та, зокрема, Охтирщини, навіть герб міста відображає подію поклоніння Святому Образу населення тодішньої і сучасної держав. ХХ ст. залишило свій слід в історії чудодійної ікони Охтирської Божої Матері. До сьогоднішнього дня її повна історія, починаючи з 1903 р., та місцезнаходження достеменно не відомі. Версій про зникнення чудотворної ікони Охтирської Богородиці дуже багато. Хоча, з певною долею вірогідності, можна стверджувати, що всі ці історії стосуються різних 20 списків чудотворної ікони Охтирської Божої Матері, що прожили своє самостійне життя й дали людям душевний спокій і надію на чудо.

1. Городские поселения в Российской империи. Том 5. Ч.1. Тамбовская-Харьковская. – С.-Петербург, 1865. – С. 331-337.

2. Залавський А. Ікона, що принесла місту славу / А. Залавський // Город А. – 2006. – № 42-43. – С. 4.

3. Вечерський В. Храми, що дивом уцілили / В. Вечерський, В. Звагельський // Старожитності. – 1993. – №39-40. – С. 14-15.

4. История явления Ахтырской чудотворной иконы Божией Матери. – Харків, 1899. – 135 с.

5. Ковальчук Н. Духовні святині Охтирщини / Н. Ковальчук // Кишенькова газета. – № 1-2. – 45 с.

6. Паньок Т. В. Окремі нотатки до історії Охтирської Богородиці / Т. В. Паньок // Істина. – 2013. – № 28(40). – С. 4.

ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ РІЗДВА ХРИСТОВОГО У м. ШОСТКА

Історія міста Шостки, що на Сумщині, розпочалася із млина, який збудували на річці Шостці у 1676 р. Офіційною датою заснування міста вважається 1739 р. В цей же час було закладено пороховий завод [1]. Населення поступово зростало, тож постала потреба у побудові храму. Так було розпочато будівництво церкви Різдва Христового. Воно тривало з 1779 й до 1785 р. і велося на пожертви робітників заводу та жителів містечка Вороніж. Новостворена церква відносилася до Київських воєнно-непересувних церков. У 1804 р. завод, а разом з ним і церкву, відвідав граф О. А. Аракчєєв, інспектор артилерії Росії [2, с. 8]. Він помітив бідність храму і видав низку наказів (від 15 серпня 1804 р., 1 березня та 16 червня 1809 р.) про поліпшення стану церкви за рахунок порохової артилерії. За його ж наказом було збудовано дзвіницю. У 1856 р. завод приймав ще одного почесного гостя – великого князя Михайла Миколайовича (брата імператора Олександра II). Не оминув він і храму, подарувавши образи Святого Архангела Михаїла та Святої Великомучениці Варвари [2, с. 10].

Церква Різдва Христового, як і більшість храмів того часу, була для місцевих жителів центром культури й освіти. З 1856 р. настоятелем храму стає протоієрей Доміан Амвросійович Борщ. Народився він у 1819 р. Був полковим священиком і пройшов усю Східну (Кримську) війну 1853-1856 рр. разом зі своїм 45-м Азовським полком [3, с. 993]. У боях отець Доміан поводився надзвичайно відважно, підтримуючи бойовий дух солдатів, сповідуючи їх, перев'язуючи поранених (коли не залишалося бинтів, він розривав на собі одяг, аби лише врятувати людину), виносячи з-під вогню. Він завжди знаходився на передовій. Навіть після повернення полку на бівак, Д. А. Борщ залишався на полі бою,

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

надавав першу допомогу пораненим і останні напучування помираючим. 4 серпня 1855 р. в ході бою на річці Чорній врятував свого командира, який отримав контузію та впав у воду. Д. А. Борщ сам був двічі поранений і контужений. Його нагородили двома наперсними золотими хрестами (один із них на Георгіївській стрічці) та орденом Святої Анни 3 ступеня з мечами. Пізніше він отримав ще орден Святої Анни 2 ступеня, Святого Володимира 3 і 4 ступенів, чотири наперсних хреста, палицю і навіть митру (найвища церковна нагорода) [3, с. 994]. Після війни отець Доміан був призначений настоятелем церкви Різдва Христового в Шостці та створив при храмі чоловічий хор і школу для дітей нижчих чинів. Також протоієрей Доміан Борщ відомий як автор одного піснеспіву, виданого у 1862 р. – молитви «*С нами Бог*». Цей піснеспів виконується у шосткинській церкві щороку на Різдво. До ХХ ст. храм вважався найкращим у місті, а Літній сад, що навпроти нього, слугував місцем відпочинку для жителів Шостки. Але у 1928 р. церкву закрили, купол зняли, церковне начиння та ікони спалили.

Відродження старовинного храму розпочалося у на початку 1990-х рр. з ініціативи небайдужих жителів міста, адже однієї діючої церкви було замало. Діставши згоду від органів влади та правлячого архієпископа Никанора, городяни звернулися до Бориса Михайловича Мачульського, регента хору церкви Святого Володимира з проханням стати батюшкою. Б. М. Мачульський погодився, маючи благословення на служіння Господу, яке отримав ще 12 років тому від митрополита Чернігівського Антонія. 4 грудня 1992 р. в Сумах отця Бориса висвятили спочатку на диякона, а потім – на священника [4]. Так розпочався період відродження храму. Батюшка буквально оселився в церкві, невтомною працею і молитвою відроджуючи її. Допомогали заводи «*Зірка*» (той самий порохований завод) та «*Імпульс*», а також прихожани. Храм відбудовувався в стилі українського бароко за проектом архітектора Л. І. Потапенка, ікони в іконостасі були написані В. Ю. Афоніним [2, с. 13]. Він же

керував і роботою групи художників, які розписували церкву. 26 липня 2000 р. церква була освячена. У 2006 р. завершили будівництво приділу (додаткового вівтаря) на честь святителя Інокентія, апостола Сибіру й Аляски, преподобномучениць великої княгині Єлисавети та інокіни Варвари. Саме завдяки отцю Борису кожної суботи почали служити панахиду, а потім – роздавати милостиню, кожного дня при храмі готується трапеза, тож всі нужденні можуть отримати харчі. Борис Михайлович мав такі церковні нагороди, як два хреста з прикрасами, служіння при відчинених царських вратах та носіння митри. 14 серпня 2015 р. отець Борис спочив навіки.

Зараз настоятелем храму є молодий батюшка Володимир Казмірук. Він прагне зберегти традиції, започатковані протоієреєм Борисом. Церква Різдва Христового продовжує розвиватися. Вона опікує психоневрологічний диспансер міста Глухів, дитячий протитуберкульозний санаторій міста Шостка, військову частину, школу № 10 для дітей з особливими потребами, в'язницю в селі Гамаліївка, школу-інтернат. При храмі діє бібліотека, недільна школа та єдиний у місті дитячий церковний хор під керівництвом Вікторії Казмірук. Церква Різдва Христового – найдавніша будівля Шостки та найбільший її храм; єдиний храм у місті, що має два поверхи та позолочений сусальним золотом іконостас. Приход цієї церкви найбільший серед шосткинських церков.

Отже, незважаючи на різне становище церкви у різні століття, вона завжди мала величезний вплив на світогляд населення, виховуючи найкращі якості в характері та прививаючи принципи християнської поведінки. Це особливо важливо в наш складний час.

1. Краткая история Шостки // Офіційний сайт міської ради. Шостка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.shostka-rada.gov.ua/town/stornki_stor_shostki/kratkaya_istoriya_shostki

2. *Плодистая А. И.* Православные церкви Шостки / А. И. Плодистая. – Шостка: ООО «ТПП «Зодиак», 2009. – 68 с.

3. *Александровскій.* Протоієрей Д. А. Борщ // Разведчик: журнал военный и литературный. – СПб., 1896. – 12 ноября (№ 317). – С. 993-994.

4. Особистий архів Душко О. І.

ТРАДИЦІЇ ВСТАНОВЛЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ПОКОЛІННЯМИ В УКРАЇНСЬКИХ РОДИНАХ В ДАВНІНУ

Споконвіку людство прагнуло дізнаватися про минуле не тільки своєї землі, країни, але й своєї родини, роду. Всі знання передавалися нащадкам разом з сімейними архівами, реліквіями, інколи і з усними легендами. Діти виховувалися на традиціях старшого покоління, передаючи їх своїм дітям в спадщину разом з накопиченим майном. Саме родинні цінності склали основу світогляду українського народу. Ю. Липа, відзначаючи високе ставлення українців до понять родини і роду, приходять до висновку, що *«почуття роду є й у війську, і вдома, і в динамізмі, і в традиційності. Українець не може вийти з своєї Родини, хіба, що викорінений або запроданий. Родина стає прообразом української групи»* [1, с. 147-148].

Однією з характерних особливостей українського народного світогляду було уявлення про рід як нерозчленовану єдність живих-померлих-ненароджених. Народний світогляд знав тільки один принцип класифікації – за приналежністю до роду, за зв'язком на підставі кривної спорідненості (материнства, дідівства, синівства, сестринства і т.д.). На цей класифікаційний принцип і спирається первісний світогляд. Усе, що існує, існує і діє у відношенні до роду, через рід, в своїй приналежності до роду.

На думку наших предків, рід включає до свого складу не лише живих, але й померлих і ненароджених. Померлий, відходячи й змінюючись, не виходить зі складу роду, він іде за *«новим тілом»*, але не стає поза родом. Зі смертю зв'язок живих і померлих не припинявся. Предки брали участь в усіх справах: без них не колосилося збіжжя, не завивався мак, огірки, горошок і т. д.; вони брали участь у всіх сільськогосподарських роботах родини. Для них виділялася частина врожаю поля. Ними сіялося й колосилося збіжжя: вони перебували в збіжжі; були збіжжям; з поля сніп-бабу, сніп-діда або звитий вінок переносили з закінченням жнив до стодоли. У певні пори року влаштовували поминальні обіди-

свята («поминальні суботи»). Кожне поминальне свято включало відповідні складові елементи: обряд кликання-запрошення, зустрічі-привітання, спільного обрядового обіду, в якому брали участь усі члени роду, живі й померлі, і, як кінцевий епізод свята, – обряд проводів, вирядження померлих в путь [2, с. 247-248].

Символічним репрезентантом родоводу був дідівський дух, дідух. У кожній родині поіменно знали й відповідно шанували до сьомого коліна всіх попередників. Вважалося, що душі предків постійно контактують з родиною, допомагають у господарській діяльності, сприяють родючості ниви, стежать, щоб у родині був лад і спокій. Тому в давнину чотири рази на рік улаштовували сімейну «вечерю для дідів», на яку запрошували душі всіх своїх попередників [3, с. 3].

Пізніше імена померлих членів роду заносилися в так звані синодики, поменники – книги, до яких заносили імена віруючих для поминання їх у храмі. Б. Барвінський описує історію появи їх на території України і поділяє на «*Помяники приватні або родинні, монастирські, братські, приходські і цехові*» [4, с. 88-89]. Нині в багатьох родинах також можна знайти помянники. Так, наприклад, в роді Зінченко-Полтавці зберігається граматка – поминальниця, перший запис в якій зроблений в 1646 р. [5, с. 7-8]. А родині О. Сколоздра дістався в спадок «*Пом'яник душ усопших*», де записані родичі, які померли протягом ХІХ ст. [6, с. 164].

Турбота про збереження пам'яті роду також відбилася в художній традиції у вигляді створення родовідних дерев. В давнину вважалося, що дерево життя – це і дерево роду, де кожна квіточка позначає якогось родича, а всі разом, на дереві є втіленням родоводу певної людини.

Найпростіше, тричленне позначення дерева-сім'ї є стовбурець з трьома гілочками: батько, мати і на вершечку дитя. Розгалужуючись, дерево охоплює дідусів і бабусь, братів і сестер, тіток, дядьків – усіх членів роду. Такі родовідні дерева вишивалися червоними нитками на білому полотні-долі рушника і вішалися як оберіг над образами, над вікнами та дверима. На Лемківщині на дверях малювали своєрідне родовідне дерево – квіт – своєрідну інформацію про склад сім'ї.

Гілочки з листками барвінку означали жінок та дівчат, що були в родині, а гілочки із зірками – чоловіків та парубків. Коли народжувалася дитина, домальовували нову гілочку, а коли хтось помирав – хрестик [7, с. 12].

Але історичний розвиток суспільства, різноманітні події, зміна поглядів, цінностей призвели до того, що цей звичай не зберігся. Але трохи пізніше була започаткована нова традиція – розміщувати на чільному місці хати рамки з фотокартками рідних і близьких, оздоблені рушниками, мов ікони. За ними – минуле роду, сім'ї, людські долі, злети і падіння, радість і горе.

Такими засобами прагнули зберегти і передати нащадкам відомості про рід нижчі шари нашого народу. На жаль, родові перекази жили в них в усній формі, а тому згодом забувалися.

Збереження пам'яті роду є однією з давніших традицій нашого народу. З давніх часів ця пам'ять роду формувалася за рахунок вшанування пам'яті померлих, усних переказів про представників роду, малювання родовідних дерев, створення родинних літописів, збереження і передача нащадкам сімейних реліквій. На сучасному етапі потрібно вивчати і запроваджувати традиції зі збереження пам'яті роду. Адже відродження і збереження пам'яті про покоління і особистості, що творили нашу національну і родову історію, буде сприяти формуванню національної самосвідомості та історичної пам'яті нації.

1. *Липа Ю.* Призначення України / Липа Ю. – К.: Фондація ім. О. Ольжича, 1997. – 268 с.

2. Енциклопедія українознавства / Під ред В. Кубійовича. – Т. 1. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – 1230 с.

3. *Скуратівський В. Т.* Дідух: Свята українського народу / В. Т. Скуратівський. – К., 1995. – 272 с.

4. *Барвінський Б.* Помяники усопших // Стара Україна. – 1924. – № 6.

5. *Зінченко П.* Од Зіновія // Україна. – 1991. – № 17.

6. *Сколотдра О.* Козацькому роду нема переводу / О. Сколотдра // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. Ф. Стеблій. – Львів, 2001. – 960 с.

7. *Данилюк А. Г.* Українська хата / А. Г. Данилюк. – К., 1991. – 110 с.

**«ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ»
КАК ПЛОЩАДКА ИСТОРИКО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ**

Дореволюционная Россия дала много ценного, что было подвергнуто забвению после событий Октября 1917 г. Отраднo, что российская истoрико-педагогическая наука в 1990-е гг. начала всеохватный возврат к своим корням. В 2014 г. совместными усилиями истoриков постсоветского пространства, продолжая традиции официальной педагогической журналистики [1], был возрожден выпуск дореволюционного «Журнала Министерства народного просвещения» (ЖМНП).

Ежемесячный ЖМНП, издававшийся в 1834-1917 гг., был официальным изданием Министерства народного просвещения Российской империи. К 80-м гг. XIX ст. стабилизировалась его структура, состоявшая из шести отделов, включавших законы, подзаконные акты министерства, отдел наук, критику и библиографию, отдел педагогики и информацию о текущих событиях. Успех журнала был незначительным, несмотря на широкий отдел классической филологии, поэтому большая часть тиража распространялась в обязательном порядке по ведомствам и учреждениям, находившимся в подчинении МНП. Поскольку к ведомству МНП из всех видов профессиональных школ относились технические училища, то на страницах издания представлены, прежде всего, акты, регулирующие деятельность промышленных училищ. Параллельно с ним с 1904 г. стали издаваться «Известия по народному образованию», в которых преобладали научные и научно-публицистические статьи и обзоры.

Воссозданный журнал публикует материалы конференций, статьи, редкие документы и рецензии о результатах исследований в области педагогики и истории образования на английском и русском языках.

Большая часть первого номера обновленного издания содержит историко-педагогические работы. В статьях воссоздаются образы преподавателей Волынского лицея в г. Кременец в начале XIX ст. [2], обобщенные характеристики педагогического персонала учебных заведений системы трудовых резервов Украины в восстановительный период [3]. Второй номер продолжил публикацию серии работ о преподавателях Волынского лицея в г. Кременец [4]. Сделана попытка рассмотреть дореволюционный опыт преподавания пропедевтического курса истории в начальной школе в контексте методических взглядов В. Я. Уланова [5].

Особенно плодотворными на историко-образовательную проблематику стали номера 2015 г. В первой половине года увидели свет статьи, посвященные определению предпосылок и источников формирования современных принципов обучения, представленных в системе знаний отечественной педагогики, дана положительная рецензия на монографию украинской исследовательницы Г. Г. Сичкаренко *«Исторический опыт перестройки высшего образования в Украине (1985-2005 гг.)»* [6].

Четвертый номер 2015 г. стал площадкой Международного симпозиума *«История российского образования и педагогики в поисках самоидентификации: опыт традиционных и инновационных исследований»*, создавшего единое научное пространство для апробации идей и серьезного и содержательного междисциплинарного диалога в области истории образования и педагогики представителей самых разных направлений социогуманитаристики [7]. В числе статей номера – работы по методологии истории образования [8], *«новой социальной»* [9; 10] и политической истории образования [11], историко-образовательной антропологии [12], истории школьной повседневности [13].

В последнем, седьмом, номере, уже 2016 г., вскрыт отрицательный опыт благотворительности в сфере дореволюционного образования на материалах Параскеевского убежища – приюта для девочек-сирот в Сумах [14], а также опубликованы архивные документы о «*мытарствах*» по переводу Ставропольского уездного училища из ветхого здания, в котором оно находилось долгое время, в более подходящее в первой половине XIX в. [15].

Представленные в журнале объемные работы создают единый целостный текст, передающий панорамное видение образовательной реальности Российской империи и СССР на фоне разных типов образовательных институций, включающее обзоры правительственной политики и специфические практики ее реализации «*на местах*», проблемы взаимодействия трех «*столпов*» российской школы – государства, общества и церкви, а также вопросы методологии и историографии.

Важным достижением авторов журнала стала успешная попытка отхода от традиционной формально-энциклопедической модели отображения истории отечественного образования, преимущественно локализованной в региональном ракурсе, тематическом поле и хронологических рамках, и эксперимент по выстраиванию проблем, в потоке которых развивается образование, показав их в исторической динамике, микро и макро перспективе.

Несмотря на обилие научных исторических публикаций, следует констатировать, что серьезные работы концентрируются по большей части в «*старых*», уже давно известных изданиях. Воссоздание ЖМНП способствует расширению публикационных возможностей историков образования и педагогики, а также частично и спектра поднимаемых ими проблем и применяемой методологии, выявлению нынешнего состояния и перспектив развития

историко-образовательной науки и научной журналистики, проблемных зон в них и их отражения в сознании представителей интеллигенции.

1. *Magsumov T. A.* Periodicals as a Source on the History of Secondary Vocational Schools of Late Imperial Russia // Журнал Министерства народного просвещения. – 2014. – № 1(1). – С. 12-20.

2. *Degtyarev S. I.* Teaching officials of Volynsky (Kremenetsky) Lyceum: V.G. Besser, A.I. Maevsky, F.I. Mekhovich // ЖМПН. – 2014. – № 1(1). – С. 5-11.

3. *Korol V. N.* Labor Reserves Staff of Educational Institutions of Ukraine during the Restoration Period (1943-1950) // ЖМПН. – 2014. – № 1(1). – С. 21-29.

4. *Degtyarev S. I.* Teachers in the Humanities of Volyn Lyceum: Materials for the Biography // ЖМПН. – 2014. – № 2(2). – С. 68-74.

5. *Kudinov D. V.* The Question of History Teaching Propaedeutics in the Works of V. Ulanov // ЖМПН. – 2014. – № 2(2). – С. 83-92.

6. *Degtyarev S. I.* Sichkarenko G. The Historical Experience of Restructuring of Higher Education in Ukraine (1985-2005): Monograph / G. Sichkarenko. Nizhyn: Publisher M. M. Lysenko, 2014. 360 p. // ЖМПН. – 2015. – № 2(4). – С. 92-96.

7. *Magsumov T. A.* History of Russian education and pedagogics in search of self-identification // ISJ Theoretical & Applied Science. – 2016. – № 1(33). – С. 121-126. DOI: <http://dx.doi.org/10.15863/TAS.2016.01.33.21>

8. *Boguslavskiy M. V.* Methodological bases of the research strategies of modernization of Russian education // ЖМПН. – 2015. – № 4(6). – С. 146-151.

9. *Degtyarev S. I.* Honorary Wardens of the District Schools of Chernigov and Poltava Provinces at the Beginning of the XIX Century: Competence, Social Status // ЖМПН. – 2015. – № 4(6). – С. 152-158.

10. *Litvin A. A., Akhmetova A. R.* «The new teacher» and «the new rule» in the context of the Bolshevik project of «cultural revolution» // ЖМПН. 2015. – № 4(6). – С. 251-261.

11. *Ishchenko O. V.* State educational reform in Russia: Pro and contra (P.N. Ignatiev's reform in the mirror of public opinion) // ЖМПН. – 2015. – № 4(6). – С. 239-250.

12. *Valeev N. M.* Educational, scientific and pedagogical activity of K.I. Nevostruev // ЖМПН. – 2015. – № 4(6). – С. 159-170.

13. *Valeeva N. G.* Formation of library education in the Tatar Autonomous Soviet Socialist Republic in the 1930-s // ЖМПН. – 2015. – № 4(6). – С. 262-274.

14. *Kudinov D. V.* The Shelter of St. Paraskeva in Sumy: to the History of Negative Pedagogical Experience of Local Charity // ЖМПН. – 2016. – № 1(7). – С. 35-44.

15. *Degtyarev S. I.* Materials for the History of the Stavropol District School (Stavropol'skoe Uezdnoe Uchilishche) // ЖМПН. – 2016. – № 1(7). – С. 4-26.

**ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ МУЗЕЙНЫХ КОЛЛЕКЦИЙ
В НАЧАЛЕ 20-х ГОДОВ XX в.
(на примере Роменского окружного музея)**

Музеи любой страны – это хранилища уникальных памятников старины, которые помогают понять жизнь многих поколений через их проявления в разных областях жизни.

Первые музейные коллекции в Украине носили, преимущественно, частный характер и больше походили на «собирательство» понравившихся вещей меценатами, просветителями, деятелями науки и искусства. Их систематизация, каталогизация и дальнейшее развитие связано с появлением официальных структур государственного подчинения в начале 20-х годов XX в. Музеи должны были стать учреждениями с широким кругом полномочий и функций.

Одним из таких стал Роменский окружной музей. Его история началась в 1919 г., когда группа энтузиастов во главе с М. М. Семенчиком организовалась в Общество охраны памятников старины и искусства [1, с. 117], которое проводило работу по обследованию, учету, сбору и охране памятников истории и культуры. Благодаря вывезенной из именина частной коллекции В. Ф. Беспальчева Общество получило большую библиотеку, археологическую коллекцию, коллекцию церковной старины и несколько сот негативов (съемки раскопок, архитектурных сооружений, церковных тканей и т.д.); книжный фонд пополнился также иностранной литературой XVIII – начала XIX в. из коллекции графа Головкина-Хвощинского [2, л. 1].

В 1920 г. Общество выступило с инициативой о создании музея. 17 марта 1920 г. на заседании комиссии Роменского уездного отдела народного образования было принято решение о создании Роменского народного музея искусства, науки и промышленности (позже – Роменский окружной музей) [3, л. 11]. Директором избран М. М. Семенчик. Под его

руководством формировались фонды музея: из заброшенных помещичьих имений поступали книги, картины, ковры, предметы быта; из церквей и монастырей – предметы культового назначения, которые имели большую научную и художественную ценность.

В апреле 1920 г. общим собранием членов Роменского общества охраны памятников старины и искусства был принят устав музея, согласно с которым создавались этнографический, художественно-исторический и археологический отделы [3, л. 11], а через несколько месяцев таких отделов было пять: археологический, естественнонаучный, искусства, промышленности, этнографический, архитектуры [2, л. 1]. Уже к концу 1921 г. большинство отделов насчитывали солидное количество экспонатов: *«церковный отдел – 40; отдел искусств – 70; археологический отдел – 120, не считая 2 ящиков вещей, найденных при раскопках, которые остались неразобранными; отдел этнографии – 125; отдел естественно-научный – 110; промышленный – 58»* [2, л. 2об.].

Приоритетными направлениями в работе музея стали:

1) Археологические исследования. В этом всестороннюю помощь оказывал ученый-энциклопедист Н. Е. Макаренко. Под его руководством проводились раскопки курганов и городищ на территории Роменской округи. Сотрудники музея с лопатой и карандашом изучали тонкости археологической науки, принимали участие в исследованиях, фиксации и музеефикации выявленных памятников, записывали и зарисовывали методы исследования. Об этом свидетельствуют многочисленные записи в *«Дневниках работы Роменского музея»*, научные отчеты, публикации, рисунки и фото [2, л. 2; 4, с. 155]. Обнаруженные материалы и стали основой археологической коллекции музея.

2) Обследование старинных имений и изъятие вещей, представляющих историческую или художественную ценность. И снова помогал Н. Е. Макаренко как искусствовед. Он проводил исследования каменной и деревянной архитектуры разных времен, в том числе и на Роменщине (деревянные церкви в Ромнах и Пустовойтовке, построенные

на средства последнего кошевого атамана П. Калнышевского). Остались многочисленные свидетельства исследований работниками музея родовых поместий (Затыркевич-Карпинского, Скоропадского и др.), а также культовых сооружений (Глинской Николаевской, хоружевской церковей и т.д.).

3) Изъятие предметов культового назначения из монастырей и церквей. Этот процесс значительно активизировался после серии законодательных актов и постановлений, направленных на ликвидацию церкви. Так, 12 мая 1922 г. Народный комиссариат внутренних дел УССР (отдел ликвидаций) разослал всем губернским отделам управления Циркуляр № 174, в котором дал разъяснения: *«1) надлежит допустить в Губернскую и Уездные комиссии по ликвидации монастырей ... представителей Наробраза с правом бесплатного отобрания из имущества ликвидируемых храмов и монастырей всех предметов, имеющих историческое и художественное значение, хотя бы они были сделаны из драгоценных металлов. 2) допустить с тем же правом представителей Наробраза к рассмотрению церковного имущества, уже изъятого Губ. и Ликвидкомами. 3) представить в Губнаробраз списки имущества изъятого ранее и также изымаемого Ликвидкомом в дальнейшем... 4) о последующем сообщить в отдел НКВД по отделению церкви от государства»* [5, л.17]. Дополняя этот циркуляр, Губполитпросвет *«предлагает сообщить о ходе работ в данной области, указав кому персонально поручена работа»*. Работники музея также обследовали церкви, составляли не только описи-характеристики зданий, но и реестры имущества, входили в состав ликвидкомов. По мере сил они пытались помешать последним: не всегда вносили в списки все имущество, отобранное у церквей, давали не точное описание, сознательно занижая художественную ценность предметов и т.д. Изъятые же предметы, как правило, вывозились в Киев, где не редко продавались за границу. Так были утрачены многие ценные предметы церковной старины.

4) Популяризация исторического и художественного наследия региона. В музее проводились экскурсии, лекции,

доклады, цель которых была не только в просвещении и популяризации истории, но и в привлечении молодого поколения к делу сохранения памятников старины, пополнения фондов музея новыми поступлениями. В начале 1920-х годов в Украине был принят ряд законодательных актов, составивших правовую основу охраны памятников. Кодексом законов о народном образовании, принятым 22.XI.1922 г., утверждалась идея широкого использования историко-культурного наследия в воспитательной работе, что открывало новые перспективы для охраны памятников истории и культуры, способствовало их популяризации среди населения. К сожалению, далеко не все хорошие начинания или законодательные инициативы удалось реализовать в полной мере.

Такими образом, в начале 20-х годов XX в. Роменский окружной музей прошел путь от провинциального заведения к одному из лучших в регионе. Основными направлениями его деятельности стали: археологические и искусствоведческие исследования, охрана памятников и просветительская деятельность, формирование фондов и экспозиций по различным направлениям истории и современности региона, создание библиотеки научной и популярной литературы XVIII – начала XX вв. на украинском, русском и других языках.

1. *Німенко Н.* Становлення пам'яткоохоронної діяльності на Роменщині у 20-ті рр. XX ст. (за матеріалами Державного архіву Сумської обл.) // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: Тези доп. V Міжнар. студ. наук. археол. конф. (Чернігів, 14-16 квітня 2006 р.). – Чернігів: «Сіверянська думка», 2006. – С.117-120.

2. Государственный архив Сумской области (далее – ГАСО), ф. Р-6434, оп.1, д. 3.

3. ГАСО, ф. Р-6434, оп. 1, д. 2.

4. *Німенко Н. А.* Матеріали до біографії М.О.Макаренка у фонді ВУАК Інституту археології НАН України // Сумська старовина. – 2005. – № XVI-XVII. – С.149-166.

5. ГАСО, ф. Р-6434, оп. 1, д. 1.

ФЕТИШИЗАЦІЯ ЛЮДСЬКОЇ ТІЛЕСНОСТІ ЯК ЯВИЩЕ КУЛЬТУРИ

Питання феномену фетишизації людської тілесності в контексті сучасної споживацької культури набуває особливої актуальності. Адже цей процес, на відміну від попередніх часів і культур, демонструє розпад цілісності людини, її ідентифікацію з фізичним тілом-поверхнею, яке стає фетишем, предметом своєрідного поклоніння та обоження закоханої в свою зовнішність людини.

Людина звертала увагу на своє тіло в усі часи. Але причина цього інтересу в різні культурні епохи була різною. Давню людину тіло цікавило, насамперед, як відображення тіла бога (Пуруші, Паньгу тощо), яке вважалося присутнім у людині, і за допомогою якого вона могла з богом спілкуватися або відчувати його в собі. З цією метою людина робила татування на тілі, розфарбовувала його, вдягала амулети, виконувала ритуали тощо. Окрім цього древня людина мислила себе єдиною з навколишнім світом і певним символом цієї єдності знову ж таки вважала тіло.

Особливе ставлення до власного тіла як до репрезентації свого «Я» мали древні греки. Вони одними з перших стали засновниками культу людського тіла, причому культу міцного, здорового тіла, в красі й досконалості якого мала відобразитися гармонія людини, її внутрішня краса. Та, як свого часу наголошував О. Лосев, тіло все ж греками не вважалося «чистим» фетишем. Воно швидше було *«символом антропоморфного бога, демона або героя і вже лише рудиментом давно пройдеиного минулого»* [1]. При цьому фетишизуватися греками могли окремі частини тіла, які знову ж таки співвідносилися з тілом якогось бога, головою Зевса, грудьми Геї, серцем Афіни, печінкою Деметри тощо.

У епоху Середньовіччя, коли проходили Вселенські Собори і духовна ситуація в культурі цілком і повністю визначалася ідеєю Бога-Цілого, тіло звичайної людини фетишизуватися могло хіба що в картинах окремих митців та їх аристократичних поціновувачів. Адже людина вважалася творінням Бога, яка в собі має його образ і подобу та духовно

єдина з ним, що й формувало уявлення про її власну сутність. Поклонятися тепер стало можливим лише єдиному тілу – тілу Христа та тому, що має до нього відношення. У християнській культурі це зумовило фетишизацію, насамперед, ікон як святих образів та мощів святих (людей, що за життя досягли обоження, злиття з Богом). Стаючи предметом поклоніння, вони тепер мали допомогти людині відновити колись утрачену цілісність та, можливо, досягти святості, що вважалося можливим лише в тілі та за допомогою тіла. Тому тіло треба було виховувати, гармонізувати в ньому всі процеси, щоб у ньому могли народитися *«кращі енергії»* (Святогорський томос), що з'єднують людину з Богом та роблять її цілою. С. М. Булгаков, говорячи про особливу цінність тіла у східно-християнській практиці, де йому *«надається позитивне безумовне значення»*, наголошував, що тут сама практика є *«апофеозом тіла»* [2, с. 170-171]. Про це писав і Гр. Палама: *«Наша кінцева мета не лише інтелектуальне споглядання Бога, але і воскресіння цілісної людини, душі і тіла»* [3, с. 105]. Та у християнстві була закладена й інша ідея, ідея протилежності духа і матерії, яка дозволила раціональній думці вже епохи модерну знову повернутися до уявлення про сутність людини як лише частини природного світу. Тепер людина була проголошена механізмом, складною машиною, яка самостійно заводиться і безперервно рухається.

Після скандального вислову Ф. Ніцше – *«Бог помер!»* у культурі відбувся перехід від секуляризації до появи нових богів, які людство почало шукати з поміж себе. Значною мірою цьому посприяло уявлення класиків постмодерну про сутність людини, які, перетворюючи слова Ніцше на своє гасло, остаточно зруйнували образ людини модерну. У роботах філософів-постмодерністів людина стала поверхнею, тілом без органів, орально-анальною глибиною, ризомою, складкою, крапкою, тріщиною, шизофреником і т. д. За такого бачення сутності людини з культури постмодерну стали зникати і всі її кращі якості, з якими європейська культура попередніх епох співвідносила справжню людину – дружба, любов, вірність, чистота стосунків тощо. Тепер остаточно розібраній та вільній перед собою людині ніщо не заважало обожнювати себе та власне тіло, повертаючись назад до древньої практики фетишизації. Щоправда це відбувалося за іншим принципом,

ніж мало місце в християнській культурі попередньої епохи. Адже предметом поклоніння стала не вся її сутність, яка виражається тільки в цілісності, а лише її зовнішнє, постмодерне фізичне тіло. Про нього як інструмент вираження власної божественності і почала піклуватися людина, формуючи *«феномен культури «піклування про себе»* [4, с. 110].

У першу чергу це стало проявлятися у надмірному прагненні людини *«будувати»* себе ззовні, виділяючи в такий спосіб своє *«Я»* з поміж інших. Як пише К. Рутік, *«тисячі людей придумують щось нове для того, щоб ними захоплювались. Це все призводить до того, що людське тіло перетворюється у фетиш, людину не розглядають як особистість із власним інтелектом, психологічною характеристикою, а просто як сукупність ідеалізованих зовнішніх ознак»* [5]. Заради перетворення тіла у фетиш сучасна людина стала вдаватися до прикрашання тіла пірсингом, тату, шрамуванням, боді-артом, робити пластичні операції, витримувати виснажливі дієти, використовувати всілякі хімічні засоби та інтенсивно займатися спортом. Відповідаючи *«духу часу»*, ці практики, які не лише трансформують, а і деформують людське тіло, стали своєрідною модою.

Проявом фетишизації людського тіла є гламурність, прагнення людини прикрашати та оточувати себе красивими, глянцевиими речами. За блискучі речі сучасна людина здатна переплачувати десятки разів, адже вони створюють престиж, статус, цінність, розширюють межі Я. А це і є фетиш. На думку С. Крилової, гламурність слід вважати *«порушенням цілісності людського буття на особистісному та суспільному рівнях»* [6, с. 227]. *«Якщо цілісністю людини вважати єдність краси світогляду, краси вчинків та краси стосунків, то гламурність є порушенням цієї цілісності, бо акцент у гламурної людини робиться лише на зовнішність та тілесність; світогляд, вчинки та стосунки не враховуються»* [6, с. 236].

Сучасний німецький культуролог Х. Бьоме в сьогоднішній фетишизації людської тілесності вбачає небезпеку для всієї цивілізації, яка може закінчитися спершу необмеженим капіталізмом та глобальним пантеїзмом, а потім знищенням власної культури та всієї планети [7]. З цього приводу вчений висуває думку про те, що людство може врятувати лише нова культура справжнього первозданного тіла (*«Я»*). Але це має бути

«культура землетрусу», коли в ситуації болю люди стають ближчими один до одного, до власної та навколишньої природи. Інакше таку культуру він називає «емпатичною цивілізацією», оскільки «нам потрібна... постійна емпатична афективність», яка дозволяла б хвилюватися не лише за себе та ближніх, а навіть за самих далеких [7].

Отже, фетишизація людської тілесності мала місце як в древніх культурах, так і в культурі преMODERNU, MODERNU та постMODERNU. Проте причина цього процесу в різних культурах була різною, зумовленою, насамперед, уявленням людини про власну цілісність та єдність з навколишнім світом: природним світом, світом-космосом, світом як творінням Бога, світом окремих речей. Значною причиною фетишизації людської тілесності в древніх культурах була нерозвиненість свідомості людини, її уявлення про фізичну єдність з природним світом. У християнській культурі преMODERNU, яка уявляла людину і світ творінням Бога, фетишизуватися могло лише обожнене тіло людини, в якому виявлялися енергії Бога як ознака відновлення нею втраченої цілісності, а, отже, святості. У контексті раціонального, механістичного уявлення про цілісність людини епохи MODERNU відбулося повернення до фетишизації природного тіла людини. Втрата ідеї Бога як Творця людини та деформація цінностей в культурі постMODERNU сприяли фетишизації не лише фізичного тіла людини, а і його фотообразу.

1. Лосев А. Ф. Мифология греков и римлян [Электронный ресурс] / А. Ф. Лосев. – Режим доступа: <http://www.e-reading.club/book.php?book=1016750>.

2. Булгаков С. Н. Свет невечерний: Созерцания и умозрения / С. Н. Булгаков. – М.: Республика, 1994. – 415 с.

3. Лосский В.Н. Богословие и Боговидение / В. Н. Лосский. – М.: Изд-во Свято-Владимирского Братства, 2000. – 631 с.

4. Довгалёва И. В. Идентификационный дискурс о телесности / И.В. Довгалёва. – Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 7. Филос. – 2010. – № 1 (11) – С. 109-112.

5. Рупік К. Фетишизація людської тілесності [Електронний ресурс] / К. Рупік. – Режим доступа: <http://naub.oa.edu.ua/2015/фетишизація-людської-тілесності/>.

6. Крилова С. А. Гламурність як порушення цілісності людини та суспільства / С.А. Крилова // Totallogy – XXI. Постнекласичні дослідження. № 24. – К.: ЦГО НАН України. – 2010. – С. 227–237.

7. Соколова О. Фетишизм в современной культуре. Беседа с Хартмутом Беме о пользе и вреде фетишизма [Электронный ресурс] / О. Соколова. – Режим доступа: <http://yarcenr.ru/articles/culture/space/fetishizm-v-sovremennoy-kulture-50320/>.

ДОЛЯ ЛЮДИНИ НА ТЛІ ВІЙНИ*

Максименко Валентина Павлівна народилася 6 вересня 1935 р. в с. Гребениківка Тростянецького району Сумської області. Її мати Чугай Анастасія Тимофіївна мала освіту початкову (закінчила два класи) і до війни працювала ланковою в колгоспі. Батько Чугай Павло Павлович працював на цукровому заводі в Тростянці. У 1936 р. сталася аварія на виробництві, Павло поранив руку, після цього отримав зараження крові і згодом помер. Валі на той час було лише рік і три місяці. Вітчим Богомолів Йосип Павлович працював у колгоспі. Був призваний в армію з початком війни і загинув. Анастасії Тимофіївні було дуже тяжко виховувати трьох дітей і доглядати стареньку бабусю Марфу, та ще й у такий час, і тому після смерті вітчима Валентині Павлівні довелося їти робити на завод і виконувати майже всю хатню роботу (ходити в ліс по дрова, варити їсти, доглядати за меншим братом і сестрою), щоб хоч якось допомогти своїй мамі і бабусі.

У сім'ї Чугаїв було четверо дітей: Віра, Валя, Надя й Володя. Перша дочка Віра, під час Голодомору 1933 р., коли їй було шість місяців, померла. В роки голодомору сім'я жила дуже бідно, не було нічого. Їли кору, гнилу картоплю, терли калачі. Раніше розкуркулювали більш менш заможних людей, так і сталося з старшою сестрою Анастасії, її чоловік утік за кордон, залишивши свою сім'ю напризволяще. У тій сім'ї було шестеро дітей, яких не було чим годувати. Одного дня старша сестра Анастасії напекла «аладиків» і заховала їх у печі. Того дня повз їхнього двору проходив партієць, зайшовши до їхньої хати, почав шукати їжу, кричав на хазяйку. Знайшовши «аладі», подивився на дітей, які були дуже голодні, не звертаючи уваги на них, почав ненажерливо їсти, після того як наївся, все перемісив з землею, щоб нічого не залишилось дітям.

1 вересня 1943 р. Валентина Павлівна почала навчатися в Гребениківській школі, закінчила сім класів. Потім, 1950 р., пішла до

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

восьмого класу в сусіднє село Бобрик. Закінчивши школу вступила в Сумський педогогічний інститут на фізико-математичний факультет і закінчила його 1957 р. Під час навчання добре оволоділа німецькою мовою. Після навчання поїхала в Миколаївську область працювати вчителем математики, але не витримавши розлуки з домівкою, повернулася в своє рідне село, на свою маленьку Батьківщину.

Перед самою війною сім'я жила небідно (за тогочасними мірками), була своя корова, земля і будинок. Часом Анастасії Тимофіївни давали премію за гарно виконану роботу – тканиною. Її використовувала для пошиву дітям одяжі.

Відступ Червоної армії був дуже великим горем для жителів села, на той час Валі було шість років. Червоноармійці, відступаючи, покидали все, забираючи з собою тільки необхідне, тягнули різну техніку, це була дуже вражаюча картина. Всім було страшно, боялися німців.

Було Валентині шість років, як четвертого жовтня 1941 р. село Гребениківку окупували німці. Спочатку місцеві жителі не вірили, що все ж таки німці дісталися до їхнього села, але потім почалася паніка, всі істерично кричали: «*Німці, німці ідуть*», ховали дітей. Братика Валентини Володю мати перевдягнула в сукню сестри і сказала їй, щоб вона швидко брала малих ховатися на піч. Старенька бабуся, боячись за онуків, прикрила їх спиною. Німці зайшли до хати почали все перевертати, довго шукали дітей, та нічого не знайшовши пішли геть.

Німці заборонили людям виходити за межі свого села. Для цього була потрібна перепустка, хоча села були розміщені дуже близько. Люди весь час жили під страхом смерті, німці ні з чим не рахувалися, били і знущалися з людей, забирали все нажите (курей, свиней, корів). Була у селі управа, куди кожного дня приводили військовополонених та тих людей, які не підпорядковувалися законам німців. Біля будинку Чугаїв був яр Черноусів, де проходили розстріли. Одного дня під час чергового розстрілу бабуся Марфа побачила чорнявого хлопця, він дуже був схожий на її сина, що загинув на фронті. У його блакитних очах горіла надія на життя до останнього. Ця подія до глибини душі вразила її серце і розум, після цього випадку вона дуже захворіла.

Німці забирали молодих дівчат і хлопців на роботу до Німеччини. Часто до села приходили за допомогою біженці. Інколи їх здавали в управу, а бувало й давали притулок. У сім'ї Валі

переховувалося два б'якенця – молода дівчина Маруся, та Валін дядько Микола (він був членом підпільної організації у Харкові). Вони жили у сирій ямі під полом, час від часу мама Валі говорила, щоб та ходила на вулицю, подивитися за поліцаєм, який пильно спостерігав за всіма людьми. Маленька Валя вдягала великі чоботи, чийсь кожух, й ходила на морозі від кількох хвилин до декількох годин.

Ставлення німців до селян було дуже різне: одні могли дати шоколадку, грудочку цукру. Якщо перепадало Валі, вона цьому дуже раділа і обов'язково ділилася з сім'єю, а інші могли і вбити.

Насправді ж найбільше потрібно було боятися поліцаїв, старост і бургомістрів. Вони постійно доносили про людей, які переховували солдатів. Одного вечора сім'я Чугаїв прокинулася від якогось грохоту. Бабуся та мама вибігли на вулицю і побачили, що їхній сусід, який був поліцаєм, хотів їх пограбувати. Бабуся, будучи дуже сміливою, прогнала горе-поліцаю.

Також запам'яталася така подія: коли німецький обоз проїжджав вулицею, а вони сиділи на спризьбі сусідської хати, почули гул літака. І дуже всі зраділи коли на крилах літака, ніби горіли червоні зірочки. «*Hau!*!», – закричала бабуся. Літак летів дуже низько, поливаючи смертельним свинцем німецький обоз. Бабуся схопивши Валю на руки, швидко побігла до хати і сховала дитину під полом. Після обстрілу люди вийшли на вулицю і побачили картину, яка їх вразила: розтрощені вози, вбиті коні, вбиті й поранені німецькі солдати.

Під час обстрілів сім'я Чугаїв переховувалася в своєму погребі. Обстріли були дуже страшними та сильними, коли Червона армія наступала, тоді всю землю трусило. Ще люди навчилися відрізняти літаки: якщо літак гудів дуже важко, то це означало, що він повністю заповнений бойовими припасами. Тоді всі хутко ховалися в погреби. У літку 1943 р. родина жила в погребі, за селом йшла третя лінія оборони Курської Дуги. За Гребениківку йшли бої дев'ять днів, в селі залишатися було небезпечно. Тому Анастасія забрала дітей. Ще вона дуже хотіла забрати свою маму, але та відмовилася: «*Не хочу я, доню, нікуди йти, де я народилася, там я і помру*». Анастасія пішла в сусіднє село Василівку. Валя підганяла ззаду корову, а мати вела її за батіг і несла сина на руках. Під час відступу німці зірвали мости, води було дуже багато, через це Валя мало не втопилася. До того ж кулі свистіли над головою. Все ж вони неушкодженими дібралися до сусіднього села, де було набагато тихіше.

Але наступного дня знову почалася стрілянина, вони панічно почали шукати погріб, де було б місце для них. Відкривши двері одного з погребів, вони не побачили жодного, навіть маленького, куточку, куди можна було б сховатися. Побігли й сховалися в іншому погребі, але й там всі люди стояли, місця не вистачало. В якусь мить пролунав дуже сильний вибух, людей відкинуло до стіни. Маленьку Валю затиснуло між холодною стіною і наляканими людьми. Коли люди вийшли з погребу, вони побачили жахливу картину: небо було чорне, а по дорозі текла кров, саме з того погребу, де сім'я Чугаїв не вистачило місця, тільки одному хлопчику пощастило залишитися живим.

Тим часом бабуся Марфа з сусідкою також ховалися в погребі. До них забігли дві медсестри. Бабуся напоїла їх молоком і дала по невеликому шматку хліба. Але дівчатам необхідно було бігти на допомогу пораненим солдатам. Коли вони вибігли на город, одразу ж одну з дівчат було вбито.

19 серпня 1943 р. німці залишили Гребениківку. Село було повністю зруйноване. Сім'я Чугаїв повернулася до своєї оселі. Перед будинком був окоп, в якому вони знайшли гітару. Майже весь дім був закиданий землею. Коли вони зайшли до хати, то побачили, що її облаштували під медичний пункт. Велика кількість поранених солдатів лежало на ліжках. Солдат, який запам'ятався Валі, був ще таким молодим, помираючи плакав і просив йому допомогти. Після смерті його поховали під деревом-райкою на городі. Бабуся Марфа охоче допомагала пораненим, адже вона зналася на різних травах, і таким чином лікувала бійців.

Голод 1946-1947 рр. закарбувався в пам'яті Валентини надовго. Це були дуже страшні роки. Люди після війни вкрай збідніли, не було нічого. 1946 р. була спека і врожаю не було. Люди, щоб вижити шукали їстівні трави – лободу, щиріцу, збирали на полях мерзлу, а інколи й гнилу картоплю, варили шкіряні чоботи та пояси. В школі видавали допомогу дітям у вигляді вареної квасолі та ста грамів хліба. Але менший брат Валі опух від голоду. Врятувало їх лише те, що мама змогла продати корову в дитячу спеціальну школу, за яку отримала гроші і нутрощі корови. Мама Валі була доброю людиною і не могла дивитися без сліз на тих людей, які не менше страждали від голоду. Йдучи на роботу в поле, завжди брала з собою підсмажений шматочок легень, печінки чи серця, де ділилася з усіма своїми подругами.

ДІТИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ*

Грушевич Олександра Іванівна народилася 01.05.1927 р. в селі Великий Бобрик Краснопільського району (нині – Сумська обл.).

У 1944 р. Олександра Іванівна почала навчання в Сумському хіміко-технологічному технікумі за професією бухгалтер. Навчалася три роки і 1947 р. закінчила навчання. Отримала направлення на роботу у рибній промисловості. Групами людей на потязі відправили до Владивостока, а вже потім – на Камчатку, де Олександра Іванівна пропрацювала 3 роки. Там же вийшла заміж. Ще через два роки в чоловіка закінчився договір з підприємством і вони разом повернулися в Україну.

Батько й мати Олександрі закінчили 3 роки церковно-приходської школи, працювали в селі, в 30-их роках вступили до колгоспу. У 33-му році батько здобув освіту тракториста і в подальшому працював по спеціальності. У воєнні роки не воював, бо після служби в армії обморозив ногу. Тому, коли повернувся додому, йому ампутували пальці на одній нозі. В Олександрі були брат і сестра. Брат закінчив Сумський машинобудівний технікум в 1941 р. Потім був направлений до Куйбишева на воєнний завод, звідки добровольцем пішов на фронт. Сестра померла у віці 7 років.

До війни в сім'ї Грушевичів було 38 соток землі, які наділялися колгоспом, також сім'я мала корову (завдяки якій їм і сусідам вдалося вижити у голодні роки). Олександра згадує про голодомор 1932-1933 рр., як люди сходили з розуму від голоду, крали та їли все, що могли. Також рятувало те, що ходили на роботу, а там в казанах заварювали «затірку» (в киплячу воду вкидали муку і заварювали, отримували ріденьку масу, але доволі поживну та мучну). Жили в старій хаті, вкритій соломною. Під час німецького бомбардування осколок потрапив їм у будинок і він майже повністю згорів.

Про війну дізналася під час походу в кіно. Розповідає, що пішла в кіно, а грошей не було і вона сиділа під клубом в очікуванні,

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

що вийдуть подруги та все розкажуть. Але в той час почула, що в рейку біля пожежної станції дзвонив дядько. Вона підійшла до нього й запитала: «Де пожежа?». А він відповів: «То не пожежа, а війна». Потім пожежники, їздили по селу, сповіщали людей і скликали на збори в центр села. Там розповіли, що почалась війна з Німеччиною. У цей день деяким вручили повістки.

Новину сприйняли з плачем. Адже в кожній хаті люди розуміли, що війна – це смерть. І ніхто не знав, як далі складеться доля. Жінки криком кричали, та не віддавали своїх дітей, хоча всіх, хто міг воювати, забирали на фронт. Про події війни люди дізнавалися тільки через місцеву Сумську обласну пресу, з газети «Більшовицька зброя». Але як виявилось після війни, у тих газетах мало коли писали правду.

З сім'ї Грушевичів на війну добровольцем пішов брат. На фронті став командиром підривної групи, його неодноразово закидали в тил німців. А одного разу під час висадки групи вони потрапили в оточення ворога, на голому полі їх групу розстрілювали. Брату Олександри Іванівни та ще двом бійцям дивом вдалося врятуватися. Про цю подію писали чернігівські районні газети, одна з яких опублікувала статтю на честь 40-річчя звільнення України від окупантів про групу героїв партизанів-десантників, серед яких був брат Олександри Іванівни. У 1944 р., коли війська Червоної армії звільняли Україну, їх полк потрапив у перестрілку з бандерівцями. Там брат отримав смертельне поранення і помер. Інформацію про нього знайшла в архіві Ленінграду, але вже після закінчення війни. Під час пошуку, дізналася, що її брат мав зв'язок з односельцем Кошманом. Звернувшись до родини, отримала листи, в яких йшлося про місце перебування брата і воєнні сутички.

Олександра Іванівна згадує, як німці 13 жовтня 1941 р. прийшли до їх села. Війська Червоної армії зайняли позиції на півночі села, але так вийшло, що окупанти оточили місцевість. З півдня та півночі і майже без опору окупували село. Німці зачинили полонених у місцевому клубі. Бранців не годували, забороняли місцевим жителям давати їм їжу, єдине, що врятувало, варена картопля, яку люди кидали через наглядачів.

Німці скликали збори для обрання старости села. Школу закрили ще до приходу нацистів, а школярів відправляли в поле збирати коноплі. Місцеві поліцаї збирали людей по селу і відправляли в Німеччину. А тим, хто залишався в селі, давали

контрольні номерки. З ними ходили на роботу (рили окопи, збирали та відправляли врожай для нацистів) і повинні були відмічатися кожного дня. Місцеві поліцаї контролювали, щоб усі ходили на працю. Того, хто не йшов без поважної причини, вони карали, іноді забивали людей на смерть. Під час окупації чули про партизанів. Якось один військовий, після стрибка з літака опинився на окраїні нашого села. Він постукав у двері будівлі, а це був дім місцевого поліцай, отож чоловіка схопили та розстріляли.

Перед поверненням Червоної армії до села прийшов партизанський полк Наумова. Місцевих поліцаїв арештували, але не вбивали. Партизани повернули людям зерно. Уже з приходом Червоної армії поліцаїв розстріляли, хоча люди були проти.

Пригадує, як в березні проходило військо через село. Йшли в легких шубках та валянках. Їхали танки та машини, які постійно застрягали і місцеві жінки допомагали тим, хто відстав. Таку подію місцеві сприймали радісно та всіляко намагалися допомогти хлопцям, які йшли визволяти решту України.

Після війни батьки Олександри Іванівни продовжували працювати в колгоспі. Вона написала в район, що її брат був партизаном та героєм. І її сім'ї виділили 6 кубів деревини, так вони збудували новий будинок, а старий продали. Однією з причин голоду 1946-1947 рр. на селі був неврожай через засуху. Так вийшло, що в 1946 р. мати хворіла, а Олександра навчалася, тому картоплю вони посадили набагато пізніше за інших і засуха їх врожай оминула. Тому про цей голод особливо не пам'ятає, оскільки родину ця подія оминула. Сама ж вона продовжувала вчитися і в 1947 р. виїхала на Камчатку, де прожила 5 років.

У 1952 р. Олександра Іванівна повернулася з Камчатки, в неї вже був маленький син. Перший час ходила на буряки, потім влаштувалася на посезонну роботу в колгосп на ваги (зважувала врожай з машин, які приходили з поля), після закінчення сезону, знову йшла на буряки, так проробила 18 років. Потім пішла працювати в сільськогосподарський магазин. Одного разу сталася пожежа магазину і її ледь не посадили за ґрати через крадіжку, але справу розкрили. Згодом їй запропонували роботу бухгалтера в сільській раді, де Олександра Іванівна пропрацювала до пенсії. В пенсійному віці вирішила залишити правдиву згадку про війну, написавши книгу *«Память о войне, должна стать суровым предостережением, уроком на будущее»*.

**ОПИТУВАННЯ КОЛИШНІХ УЧНІВ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ:
АНКЕТА ТА ПРИКЛАДИ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ***

Матеріали усної історії є надзвичайно цінним історичним джерелом, яке суттєво доповнює інформацію архівних документів і дозволяє історикам проаналізувати відношення до конкретних подій їх безпосередніх учасників та свідків. Спогади старих людей як яскраві ілюстрації дозволяють значно краще усвідомити сутність історичних процесів і зробити дослідження значно рельєфнішими.

Кілька років тому нами було розпочато збір і впорядкування опитувань колишніх учнів закладів системи державних трудових резервів (ДТР) повоєнного періоду. Частина транскриптів інтерв'ю була опублікована у «Сумському історико-архівному журналі» [1]. На деякі спогади автор посилався під час роботи над дослідженням певних аспектів соціальної складової історії системи ДТР [2-3].

Сподіваємося, що інші науковці теж зацікавляться даним напрямом і допоможуть зібрати свідчення літніх людей, юність яких минула у школах ФЗН, ремісничих училищах чи інших навчальних установах трудових резервів. На жаль, це необхідно робити якнайшвидше, оскільки покоління «дітей війни» вже покидає цей світ.

Щоб допомогти польовим дослідникам у проведенні опитування колишніх «*трудорезервників*», нами було розроблено спеціальну анкету. Перш за все, її питання будуть «*дороговказом*» під час усної бесіди з відповідною особою, адже вони стосуються усіх ключових аспектів життя учнівського контингенту в реаліях 1940-1950-х рр. Ми рекомендуємо одночасно і здійснювати аудіо- чи відеозапис розмови, і фіксувати відповіді респондента на папері. Крім того, можна використовувати заповнення роздрукованої анкети у тих випадках, коли немає змоги використати диктофон (відеокамеру) або співрозмовник не дає згоди на

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

це, що трапляється серед старих людей. Також таку анкету опитуваний може навіть заповнити самостійно, отримавши поштою чи від третіх осіб, а потім надіславши дослідникам (наприклад, до Сумського державного університету).

Нижче нами подані пункти згаданої анкети разом з прикладами відповідей вже опитаних осіб. Дані інтерв'ю з різних причин не фіксувалися на аудіоносіях. Однак текст занотовувався з виключною точністю зі змістом слів респондентів.

1. *Король В. М.* Система трудових резервів першого повоєнного десятиліття в усній історії Сумщини / В. М. Король // Сумський історико-архівний журнал. – 2012. – № XVI-XVII. – С. 133-141.

2. *Король В. М.* Мобілізація молоді Сумщини до навчальних закладів системи трудових резервів у відбудовчий період (1943-1950 рр.) / В. М. Король // Сумський історико-архівний журнал. – 2011. – № XIV-XV. – С. 213-219.

3. *Король В. Н.* Причини самовольних уходів учасників з навчальних закладів системи трудових резервів України в відбудовчий період (1943-1950 гг.) / В. Н. Король // Yearbook of Eastern European Studies (Wroclaw, Poland). – 2014. – № 3. – pp. 5-20.

Інтерв'ю № 1

1. *П.І.Б. опитуваного:*

- Власенко Микола Ілліч.

2. *Дата, місце народження:*

- 1931 р., с. Покровка Краснопільського р-ну Сумської області.

3. *У якому закладі трудових резервів навчалися (вид закладу, номер, місце знаходження)?*

- Школа ФЗН № 8, м. Суми, вул. Дзержинського (зараз Троїцька).

4. *Коли проходили навчання?*

- Жовтень 1947 – травень 1948 рр.

5. *Були призвані примусово чи вступили добровольцем?*

- Примусово (через райвиконком).

6. *Хотіли йти навчатися чи ні? Поясніть чому:*

- Хотів. Мета – отримання спеціальності.

7. *Скільки класів школи закінчили до цього?*

- 4 класи.

8. *На яку професію вчилися у школі ФЗН (училищі)?*

- Слюсар-монтажник сталевих та залізобетонних конструкцій (верхолаз).

9. *Де проходили виробничу практику?*

- Сумський машинобудівний завод ім. М. В. Фрунзе. Іноді працювали на відбудові цехів і будинку культури цього підприємства разом з військовополоненими (німцями, угорцями, румунами).

10. *Що Ви можете сказати про керівництво і працівників навчального закладу? Як вони відносилися до своїх обов'язків, до учнів?*

- Дисципліна! Майстри вимогливі. Хоча професійний рівень окремих майстрів був невисоким. Було 6 навчальних груп за спеціальностями: столяр, тесляр, штукатур, муляр, сантехнік і монтажник. Пелих – директор школи ФЗН. М. Самодай – замполіт.

11. *Де Ви мешкали під час навчання? Якщо у гуртожитку, то опишіть його:*

- Мешкав у гуртожитку за місцем навчання. У кімнаті 4-6 чоловік. Туалет на вулиці. Відносини з місцевою молоддю періодично напружувалися. Одного учня поранили ножем, коли він ввечері вийшов до туалету.

12. *Яку одягу (форму, спецодяг) та взуття видавали учням?*

- Штани х/б, сорочка х/б, бушлат х/б, кашкет, черевики, шкарпетки.

13. *Як годували у їдальні, скільки разів на день, чим?*

- Їдальні на території заводу ім. Фрунзе, 3 рази на день. Їжа нормальна – хліб, суп з гречкою чи горохом, борщ, каші, котлети, іноді риба, чай з цукром, хліб (приблизно 800 г на добу).

14. *Чи отримували якісь гроші, будучи учнем (стипендія, платня за виробничу практику)? Скільки приблизно?*

- Платні і стипендії не отримували.

15. *Чи були Ви комсомольцем? Чи сплачували членські внески? Чи віддавали гроші на державну позику?*

- Комсомольцем не був. Здається, і осередку комсомольського у ФЗН не було.

16. Чи брали Ви участь у суботниках? Чи залучалися до різних робіт поза навчанням і практикою? До яких? З власного бажання чи під тиском керівництва?

- Брали участь у суботниках на будівництві стадіону «Спартак» у Центральному парку. Іноді безкоштовно працювали на будівництві (відновлення зруйнованих будівель) та посадці дерев. Все за усним наказом.

17. Чим займалися учні у вільний час? Чи розвивалися фізкультура і спорт, художня самодіяльність?

- Займалися фізкультурою на майданчику біля школи. Художньої самодіяльності не було. Брали участь у демонстраціях на 1 Травня, 7 Листопада.

18. Як часто Ви бачилися з батьками та рідними?

- Раз на тиждень. Усіх учнів на вихідні та свята відпускали додому, крім сиріт.

19. Які були стосунки між учнями? Як старші поводитися з меншими?

- Одночасно навчалася молодь 1929-1931 років народження. В принципі, ворожнечі не було. Але були тертя з місцевою молоддю.

20. Чи були випадки правопорушень: грабунків, крадіжок майна, бійок? Як керівництво боролось з цим?

- Дрібні крадіжки були і на цьому ґрунті траплялися бійки. Вирішували справи самотужки. Керівництво нічого не знало.

21. Чи були випадки втеч учнів? Якщо так, то чому тікали учні, як керівництво боролось з цим?

- Учні переважно були із сіл Сумського, Краснопільського і Лебединського районів. Втеч не було.

22. Куди Вас направили працювати після навчання?

- Направили на відбудову цехів Сумського машинобудівного заводу ім. М. В. Фрунзе, реставрацію кінотеатрів ім. Шевченка, ім. Комсомолу, театру ім. Щепкіна. Підрядник – УНР-476 (м. Київ). У 1948 р. УНР-476 направило у Николаїв навчатися у школі бригадирів-монтажників.

23. Дата і місце опитування:

- 07.05.2013 р., м. Суми.*

* Записав Власенко Валерій Миколайович

Інтерв'ю № 2

1. П.І.Б. опитуваного:

- Касмін Василь Романович

2. Дата, місце народження:

- 26 лютого 1935 р., с. Волокитине Путивльського району Сумської області.

3. У якому закладі трудових резервів навчалися (вид закладу, номер, місце знаходження)?

- школа ФЗН № 3, м. Суми.

4. Коли проходили навчання?

- 1952-1953 рр.

5. Були призвані примусово чи вступили добровольцем?

- Вступив добровільно.

6. Хотіли йти навчатися чи ні? Поясніть чому:

- Хотів навчатися, отримати освіти.

7. Скільки класів школи закінчили до цього?

- 7 класів.

8. На яку професію вчилися у школі ФЗН (училищі)?

- Муляр. Отримав 5 розряд.

9. Де проходили виробничу практику?

- Підприємство «Хімстрой», м. Суми.

10. Що Ви можете сказати про керівництво і працівників навчального закладу? Як вони відносилися до своїх обов'язків, до учнів?

- Виробничий майстер Іван Заєц – вимогливий, досвідчений професіонал своєї справи. Директор Кирило (?) Обозний – вимогливий, справедливий керівник. Багато працівників були учасниками Великої Вітчизняної війни.

11. Де Ви мешкали під час навчання? Якщо у гуртожитку, то опишіть його:

- Мешкав у гуртожитку школи ФЗН за тією ж адресою. Жив у кімнаті разом з іншими 6 хлопцями.

12. Яку одягу (форму, спецодяг) та взуття видавали учням?

- Черевики, х/б костюм, ватяна куртка і шапка-вушанка.

13. Як годували у їдальні, скільки разів на день, чим?

- Трьохразове харчування у їдальні при школі ФЗН. Годували так: суп перловий, каша або картопля, чай і 200 г хліба.

14. Чи отримували якісь гроші, будучи учнем (стипендія, платня за виробничу практику)? Скільки приблизно?

- Не отримував нічого.

15. Чи були Ви комсомольцем? Чи сплачували членські внески? Чи віддавали гроші на державну позику?

- Нікому нічого не платив. На той час не був комсомольцем. Вступив до комсомолу, коли пішов в армію.

16. Чи брали Ви участь у суботниках? Чи залучалися до різних робіт поза навчанням і практикою? До яких? З власного бажання чи під тиском керівництва?

- Працювали. Але роботи були не важкі. Хлопці не противились їм.

17. Чим займалися учні у вільний час? Чи розвивалися фізкультура і спорт, художня самодіяльність?

- Разом з іншими хлопцями займався спортом (лижним).

18. Як часто Ви бачилися з батьками та рідними?

- Майже не бачився з ними.

19. Які були стосунки між учнями? Як старші поводитися з меншими?

- В основному стосунки між усіма були дружніми.

20. Чи були випадки правопорушень: грабунків, крадіжок майна, бійок? Як керівництво боролось з цим?

- Грубих порушень дисципліни не було.

21. Чи були випадки втеч учнів? Якщо так, то чому тікали учні, як керівництво боролось з цим?

- Втеч не було. Всі хлопці тоді приходили навчатися добровільно, хотіли навчатися.

22. Куди Вас направили працювати після навчання?

- СМУ № 2 тресту «Востокнефтегерметизация», знаходилося у с. Вольное Жигулівського району Куйбишевської області.

23. Дата і місце опитування:

- 29.11.2013 р., м. Тростянець.

БУРЕМНІ ПОДІЇ ХХ СТОЛІТТЯ У СПОГАДАХ СТАРОЇ ЛЮДИНИ*

Щоб пізнати минуле свого народу і роду зовсім недостатньо прочитати книжки з історії чи подивитися документальні фільми. Усвідомити сутність реалій колишнього життя обов'язково має допомогти спілкування з безпосередніми учасниками і свідками історичних подій. Молодь повинна скористатися пам'яттю, досвідом і мудрістю старих сивочолих людей.

Нещодавно ми мали розмову зі старенькою, але досить жвавою у розмові бабусею – Лідією Мар'янівною Лисогор (у дівочтві Савицька). У цій роботі ми зробимо спробу передати спогади респондентки. Отримана інформація є яскравою ілюстрацією історії життя пересічних українців за тоталітарної доби.

Опитувана народилася у 1935 р. Більшу частину життя прожила у с. Клин (зараз Іваницької сільради Недригайлівського р-ну Сумської області). Зараз живе у с. Вільшана Недригайлівського р-ну. Освіта початкова – закінчила 4 класи у початковій школі с. Зелене. Непогано вчилася. Далі пішла у 5-й клас у неповну середню школу с. Іваниця. Доходила до зими, а потім кинула навчання. Були повоєнні часи. Дівчата-подружки вже у колгоспі били кирками мерзлий навоз і возили санчатами на поле. Лідія Мар'янівна теж пішла до них. Батько зробив їй дерев'яні санчата. Працювалося дівчатам фізично важко, але весело. Вони постійно співали пісні. Працювати їм було цікавіше, ніж навчатися. А навесні вони пішли вже повністю на роботу в колгосп. Спочатку працювали «*куди пошлють*». Згодом Лідії Мар'янівні довірили коня із самогребкою. Дівчині тоді було 12 років, але вона без проблем з усім вправлялася. Згодом її забрали у ланку. Там ланкою і сапували, і поралися з коноплями, і стругали токи, і працювали біля комір, і орали та волочили волами, і вантажили машини... В ланці вона пропрацювала до пенсії.

Батько опитуваної все життя працював у лісництві. Був великим майстром з роботи по дереву. Про минуле він згадував нечасто. Мати ж була колгоспницею. Любила розказувати про колишнє життя. Раніше її сім'я жила одноосібно. Жили непогано,

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

була велика хата, добре господарство. Втім, працювати теж доводилося дуже тяжко. З самого раннього дитинства цілими днями виконували фізично важкі роботи. Потім почали розкуркулювати. Забирали абсолютно все, навіть сховані у печі мізерні запаси зерна. Люди замазували у печі й підпіччі трошки хліба. Але ходили «коначі» з ключками, які одбивали і вимітали все до зернини. Дід Лідії Мар'янівни ще раніше разом з сином вночі сховали зерна десь поблизу сучасного Дубровиноного ставка (приблизно 5 км від дому). Коли почався голод, вони потайки ходили вночі, відкопували і брали трошки пшениці. Вдома її варили та їли вареною. Змолоти зерна було ніде. Перед тим дід роздобув лоша. Хотів виростити коня. Та довелося зарізати і з'їсти, хоч і було до болю жаль. Отже, так уся сім'я уникла жахів голоду, який вирував навколо. Пізніше діда заарештували, а бабуса разом з дітьми виїхала до Саратова, де жилося легше. Деякий час жили у Саратові, потім переїхали ще до якогось міста. Мати Лідії Мар'янівни влаштувалася на роботу на олійницю. Там крали потроху олії, обмінювали її на борошно. Місили борошно з водою та олією і крадькома пекли «маторженики» на гарячих трубах.

Згодом усі повернулися у рідні місця. Мати працювала у Коренській (місцевість, де довгий час знаходилося Недригайлівське лісництво). Вона там куховарила для чоловіків, яких прислали з Житомирщини валити ліс. З одним з них вона і одружилася. Жити батькам Лідії Мар'янівни було ніде. Їм довелося йти на квартиру до однієї старої бабки на сусідньому хуторі Березки. Довгий час батько ходив у власноруч сплетених лаптях. З речей у молодих нічого не було, крім лантуха. Зараз такі лантухи звуть брезентом. Один край цього лантуха слали на полик, а інший загортали і ним укривалися. Там народилася і оповідачка. Згодом батько побудував хату в Клину. Працювали, потроху стали жити краще. Однак почалося нове випробування – війна.

З Клину багато чоловіків позабирали в армію ще перед війною. Їх направили у Ромни у «трнчасть» (можливо, «треничасть» – тренувальна частина або частина № 3). Їхні жінки провідували їх, возили їм картоплю, щоб підгодувати. Вже звідти всі потрапили на фронт. Про початок війни клиняни взнали за чутками, бо радіо і газет у глухому селі не було. Решту чоловіків з села забирали вже безпосередньо до діючої армії.

Згодом прийшла німецька влада. У Клину німців постійно не було. Були поліцаї, які часто навідувалися сюди. Жилося важко, недоїдали. Трохи легше ставало, коли поспівала картопля і жито. Також вдома мали стару корову і телицю. Телиця була добра, величезна. Якось прийшли поліцаї. Лідія Мар'янівна з матір'ю бачили у вікно, як вони зайшли у хлів, забрали телицю і повели вулицею. Виходить і казати щось боялися, бо ті могли побити чи навіть убити насмерть. Добре, що хоч стару корову залишили. Корова допомагала вижити в ті часи.

Поліцаї усі місцеві були. Один з тих, хто забрав телицю, був Льогкий – знайомий із сусіднього села. Поліцаїв боялися, бо вони вбивали людей. У Іваниці повішали багатьох, навіть жінку з двома маленькими синами-близнятами. Зазвичай, повішених звинувачували у партизанстві. Насправді, партизан у місцевих лісах не було. Ховалися там хіба що бандити Фелони з Холодного Яру. Хоча вони і у мирний час завжди бандитували та ховалися в лісі. А в Клину єдиним «*партизаном*» був Затула. Він числився у радянської влади як партизан, а на справді співпрацював з поліцаями і «*продавав*» людей, тобто доносив на них. За цими доносами чинилися розправи.

Якось з парашутами спустилися хлопець з дівчиною (військові). Люди розповідали, що Затула їх зустрів, а потім віддав поліцаям, які тих парашутистів і повісили. Чоловік з с. Іваниці на прізвище Бережний теж тікав від поліцаїв і прийшов до Затули. Той сказав, що спасе, сховав у коморі. Згодом поліція вбила і Бережного. Але хтось поліцаям доклав, що Затула «*ніби партизан*». Серед білого дня до нього додому підводою приїхала поліція. Підпалили хату. Люди з села збіглися гасити, але їм не дозволили цього. Поліцаї почали відбивати і відкопувати схованки, у яких були зброя, боеприпаси, продовольство, солдатський одяг тощо. Поліцаї доставали і роздавали людям їжу і одяг. Клиняни не хотіли нічого брати, але їм суворо наказали не відмовлятися. Лідії Мар'янівні дісталось кілька шматочків цукру-рафінаду, а її матері дали солдатську білизну, пошиту піджачком. Сам Затула втік і довго десь переховувався. Поліцаї захопили його доньку і хотіли розстріляти. Вона почала тікати. За нею погнався і стріляв поліцай Льогкий. У них, скоріш за все, попередньо була домовленість. Вона впала на полі, ніби вбита. Льогкий повернувся і сказав, що та нежива. А дівчина пролежала до темна, а потім

втекла до с. Хоружівки і там ховалася до приходу Червоної Армії. А Затулі так нічого і не було ні від німців, ні від наших. Своїми свідченнями він з донькою виправдав Льогкого, а той Затулу.

Німці були в селі тільки одного разу, коли відступали. Були сильні бої у районі сіл Іваниця, Деркачівка, Городище. Жителі села Іваниця поховалися в лісі. Туди ж у ліс сховалася частина клинян. Німці повиганяли усіх людей з лісу в Клин. Ходили і стріляли чергами поміж дерев. Казали, що багатьох убили. Особисто опитувана бачила тільки вбиту дівчину 17 років з Іваниці. У неї у животі одна повз одну були рани від автоматної черги. Її потім поховали у Клину. Труни не було. Мати Лідії Мар'янівни дала рядно, в яке замотали тіло і закидали в ямі землею.

Людей з лісу вигнали в урочище Круті, де усіх вишикували і зібралися розстрілювати як партизан. Але прийшов чи приїхав інший офіцер, який наказав відпустити малих дітей і німечних старих. Решту погнали на Недригайлів. У дорозі частину дітей і стариків ще відпустили, а дорослих і підлітків гнали пішки до Києва, звідки відправили на роботи у Німеччину. За Недригайловом у Павла Ковалевого з Клину стався приступ епілепсії, тому німці його застрелили. Про це потім докладно розказував Микола Іванович Лисогор (майбутній чоловік Лідії Мар'янівни), який був серед конвойованих. Сам він з вересня 1943 р. до кінця війни був оstarбайтером, а після приїзду додому його відразу примусово відправили у школу ФЗН на відбудову Донбасу. Там хлопцю теж довелося пережити багато надзвичайних випробувань голодом, холодом і небезпекою смерті. Недаремно, за спогадами нашої респондентки, коли Микола Іванович повернувся звідти до рідного села, у нього в одязі («у *пазусі*») була зашита молитва, хоча він ніколи релігійністю не відзначався.

Коли німці були у селі, один солдат забрав Лідію Мар'янівну від матері і заставив йти за ним. Справа була у попередниці (фартушку), який був на дівчинці. Німець збирав по селу курячі яйця й клав їх у попередник дівчинці. Тій було 8 років, вона страшенно злякалася і весь час плакала. Жінка на ім'я Мелашка з їхнього села підійшла до німця, і руками показала, щоб відпустив злякану дитину, а її взяв замість неї. Оскільки на Мелашці теж був попередник, німець погодився.

Невдовзі німці пішли, і повернулися наші.

У селі Клин було 33 двори. З чоловіків, яких мобілізували в армію, загинули 11. З тих, кого брали в оstarбайтери не повернулися 7. Серед них була тітка Лідії Марянівни. Вона, за словами очевидців, загинула у Німеччині під час бомбардування.

Батько респондентки був на війні, воював, потім потрапив у полон, після визволення нашими знову був призваний до армії. Довго не міг повернутися додому. А матері доводилося тяжко працювати у колгоспі й під час, і після війни. В день викошувала по півгектара жита. Зараз ніхто з чоловіків по стільки не викосить.

Після війни почався голод. Здається, люди не мерли, хоча були такі, що пухли. Мужиків не було. Старий дід Антон на одній нозі варив посеред вулиці «колотуху». Коли кипіла вода у казані, закидав борошна, колотив і роздавав колгоспникам по півлітра тієї їжі. Люди чухрали липу, сушили, терли і пекли зелені перепічки. Самі їли і дітей годували. Спасителькою і годувальницею була корова. Молоко в тій ситуації допомагало вижити.

До того ж після війни у колгоспі ще й орали коровами. А коли повернувся батько, то зробив возок на 2 колесах і ярмо. Корову запрягали у візок. Навіть їздили нею у Ромни по солону воду. Солі ніде не було, а в Ромнах десь взялася солоня вода. Батько поставив діжку на возка, який тягла корова, а самі йшли пішки. Потім привезену воду довго випарювали і отримали сіль, якою ще й ділилися з сусідами.

У колгоспі працювали за «палочки» – відмітки про відпрацьований трудовень, на які нічого не давали. Щоб вижити, намагалися украсти зерна. Робили це дуже обережно. Коли скирдували снопи, то стукали по них вилами, щоб деякі зернини випали. Те, що наструшували за день, потайки несли додому, перетирали і пекли перепічки. А жінка-сусідка назбирала колосків вже на прибраному полі та розклала сушитися на печі. Їх знайшли. За це жінку і її невістку засудили на півтора роки тюрми. Троє малих дітей залишилися на стару криву і сліпу на одне око бабусю, яку до того ж працівники сільради заставляли підписуватися на державну позику.

Сучасна молодь у вирі спокус споживацького суспільства абсолютно не цінує всі ті блага, які має. Юнаки і дівчата зараз лише страждають, що не можуть отримати чогось ще більшого. Досвід же подій першої половини ХХ ст. устами старих людей говорить про необхідність шанувати і дорожити тим, що в тебе є, а також завжди врити і сподіватися на краще.

СПОГАДИ ВЕТЕРАНА ДРУГОЇ СВІТОВОЇ*

Чорнобаїв Афанасій Михайлович народився 15 лютого 1925 р. у Казахстані. Закінчив 9 класів, з 10-го його призвали в армію й відправили на фронт. Пізніше, як учасник бойових дій, він закінчив середню вечірню школу. Але до цього він був направлений до Харківського танкового училища й навіть без середньої освіти отримав звання офіцера. Потім під час служби на Далекому Сході Афанасій Михайлович закінчив Благовіщенський педагогічний інститут ім. Калініна. Його батьки – звичайні селяни, працювали у колгоспі. Батько помер у 45 років через хворобу шлунку. Мати одна виховувала й утримувала шестеро дітей, троє братів і троє сестер. Афанасій Михайлович був молодшим братом у своїй сім'ї.

За часів війни його направили з Омська до Белгорода. Від Белгорода пройшов усю Україну, Польщу, Німеччину, Чехословаччину та закінчив війну в Празі. Далі був направлений до Сумського артилерійського училища, де закінчив службу, вийшов на пенсію. Зараз Афанасій Михайлович часто бачиться з учнями, відвідує конференції, заходи, пов'язані зі святами. Має двох дочок, одна з яких у Харкові, друга проживає разом з ветераном. Також має онука Семена й правнука від онучки, що виїхала до Канади.

До війни Афанасій Михайлович разом із родиною жив у селі. Жили бідно. Єдиним джерелом існування був город. До армії, чесно зізнається чоловік, він не знав, що таке простирadlo й ковдра. У селі існувала лише ряднина на печі й підлозі. Були лише одні штани на навчання, на свято й на прогулянку, зверху тілогрійка. Їли картоплю з капустою. М'ясо родина бачила з нагоди великих свят та лише по маленькому шматочку. Худобу не тримали, бо годувати було нічим. Лише з 1938-1939 рр. в колгоспі почали видавати зерно, сіно й

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

родина завела корову. Також мали декілька овець, у Сибіру це було дозволено. З тієї пори з'явилося м'ясо. З наступанням морозів батько забивав вівцю й підвішував під стелю у коридорі. Намагалися тримати свиню та щоб її прогодувати збирали ботву й парили, бо зерна не було. Корову мали лише перед війною. Однак були жахливі податки. Лише на одну курку потрібно було здати 200 яєць, а на корову – 500 л молока. Отже, маючи корову, родина не мала можливості куштувати справжнього молока. Молоко здавали й повертали, так званий, обрат. Куштували лише картоплю в суміші з цією рідиною. Порівнюючи теперішнє з минулим, Афанасій Михайлович говорить, що це небо і земля у матеріальному відношенні.

Згадуючи про Голодомор, чоловік називає дві причини його виникнення: 1) неврожай. Було два роки поспіль без урожаю. На той момент маленькому Афанасію було 8 років. Та державі потрібне зерно і його збирали з інших областей, де зернові культури менше постраждали від посухи; 2) для коштів на індустріалізацію (станки, матеріали).

Для родини Афанасія Михайловича це було жахливо. У домі не було й крихти хліба. Влітку збирали ботву, щавель й робили якесь юшки. Також збирали гриби. Але взимку було дуже складно й люди помирали. Від недоїдання у людей пухли ноги. Якщо у колгоспі помирав кінь, його везли й закопували, але вночі голодні люди розривали й їли конину. Страшні були часи. Цілі родини помирали. Сім'я Афанасія Михайловича вижила, бо батько відвіз їх до с. Новоцарицино, де проживав їхній родич, який завідував млином. Завдяки цьому родина мала борошно. Мати готувала галушки, якусь юшку із борошна. За часів Голодомору двоє з Чернобаєвих померли.

Коли 1 вересня 1939 р. почалася війна, Афанасій Михайлович був школярем. У школах було введено загальне воєнне навчання. Існували військові гуртки. Школярі виявляли бажання брати участь у війні. Вони вважали, що обов'язково закінчать цю війну перемогою. На момент початку війни Афанасій Михайлович навчався у 8 класі, де було лише 5

хлопців. Всі п'ятеро написали заяви, щоб їх взяли до армії і направили на фронт. Звичайно, їх не взяли, оскільки їм було лише 16 років.

1944 рік, кінець боїв за Україну й армія підходила до кордону з Польщею. Тоді була практика, за якої рядових відправляли в училище, для отримання офіцерського звання. Афанасію запропонували дану можливість, але він відмовився, бо не зміг покинути товаришів. Вважав, що буде боягузом, якщо так вчинить. Раніше чоловіків, які були в тилу, називали «*тиловими щурами*». Молоді люди того часу сприймали початок війни оптимістично, хотіли бути активними учасниками цієї події.

Лише після закінчення війни Афанасій Михайлович погодився, щоб його направили до училища у Харків. Все життя він пов'язав з армією, і навіть коли його звільнили з училища, продовжив викладати у курсантів.

Згадував ветеран і про труднощі побуту на фронті. Побутові незручності згадуються й досі. З причини постійного обстрілу німців годували двічі на добу: зранку, коли ще темно, і ввечері, коли вже темно. З тилу в термосах приносили їжу. Вдень харчувались лише тим, що мали: шматочок хліба, трішки цукру і вода. Якщо операція продовжувалася місяць, то цей час солдати ходили немиті. І тільки, коли частину відводили у тил на відпочинок, робили баню, змінювали білизну «*по фронтовому*». Тобто ставили велику бочку, наливали трішки води, клали соснову гілку й витрушували одяг, а потім знову віддавали солдатам. Також проблемою було недосипання. Адже коли можна спати, якщо ти в окопі? Не дивлячись на погоду, солдати не могли покидати своє місце в окопі. Ноги були в мокрому, шкарпеток не носили, лише портянки.

Після кожної атаки були поранені та вбиті. Зазвичай, убитих ховали похоронні команди, але бувало, що команда запізнювалася. У такому випадку солдати самі ховали полеглих друзів.

Були й радощі. Якщо вибили німців і зайняли їхні окопи – радість, нагородили медаллю – також радість. Коли розбили весь корпус, відвели його в тил для поповнення, і там організували дім відпочинку для бійців. І направили Афанасія Михайловича у цей дім. Там він побачив чисті простирадла, ліжко з пружинами, ковдри, годувала тричі на день, навіть по 100 грамів давали до обіду. А вдень давали автомат і дозволяли йти полювати на зайця. Це була надзвичайна радість. Лише його одного з загону направили туди. Це була гордість для солдата.

Радість була також отримувати листи. Так він познайомився з однією дівчиною з Києва – Раєю Пановою. Листування довго тривало, аж до кінця війни. За період навчання у Харківському училищі Афанасію довелося побувати у Києві. Вони зустрілися. Хороша дівчина, гарна сім'я, але вони обидва зрозуміли, що родини в них не вийде. Рая вийшла заміж. Іноді, за можливості, він їх навідував й був добре прийнятий. Іноді надсилали невеликі подарунки.

В Україні Афанасій Михайлович був двічі поранений. На війні був і старший брат Афанасія – Петро (кулеметник). Обидва повернулися цілими. У Петра 4 поранення. Зазвичай, після поранення знов відправляли на фронт воювати.

Згадував Афанасій Михайлович один випадок, що стався з його бойовим товаришем Колею Єфимовим. У Польщі після атаки в полі, на дорозі солдати побачили цілу колону німецьких машин, німці втекли. І Микола пішов дивитися вміст машин. Побачив наявність їжі та випивки в одній з них. Він сів у кабінку, а звідкись вийшов німецький танк, який розстріляв з кулемета машину.

Глибоке осмислення сучасного і минулого – важлива запора розквіту, гідного місця в сім'ї цивілізованих народів світу, бо минуле – кращий урок для сучасного і майбутнього. Наша історична пам'ять, розуміння того, хто ми і якого роду, допоможе нам зміцнити державу і зцементувати українську націю.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БАЦМАН Анна Русланівна – студентка I курсу факультету електроніки та інформаційних технологій Сумського державного університету, гр. ІН-51 (*науковий керівник: Дегтярьов Сергій Іванович – доктор історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

БОГОМОЛОВА Анна Володимирівна – студентка I курсу факультету технічних систем та енергоефективних технологій СумДУ, гр. ЕК-51 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ВЛАСЕНКО Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Сумського державного університету.

ДЕГТЯРЬОВ Сергій Іванович – доктор історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Сумського державного університету.

ДЖАВАБРА Салех – студент III курсу Медичного інституту Сумського державного університету, гр. ЛС-325 (*науковий керівник: Німенко Наталія Анатоліївна – викладач кафедри мовної підготовки іноземних студентів СумДУ*).

ЗЯКУН Алла Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Української академії банківської справи (м. Суми).

ІВАЩЕВ Сергій Юрійович – студент I курсу факультету технічних систем та енергоефективних технологій СумДУ, гр. ЕМ-51 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

КІНДРАЧУК Надія Мирославівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

КОРОЛЬ Віталій Миколайович – фахівець I категорії кафедри теорії та історії держави і права Сумського державного університету; здобувач кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

КОРОЛЬ Сергій Миколайович – кандидат політичних наук, асистент кафедри філософії, політології та інноваційних соціальних технологій Сумського державного університету.

КУДІНОВ Дмитро Валерійович – доктор історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарної освіти Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

КУЛИК Анна Валеріївна – студентка I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. ПР-51 (*науковий керівник: Дегтярьов Сергій Іванович – доктор історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ЛАЗУТКІНА Юлія Андріївна – студентка I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. ПР-51 (*науковий керівник: Власенко Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, завідувач кафедри теорії та історії держави права СумДУ*).

ЛЕЛЮХ Тетяна Валеріївна – студентка I курсу факультету електроніки та інформаційних технологій Сумського державного університету, гр. ПМ-51 (*науковий керівник: Дегтярьов Сергій Іванович – доктор історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ЛИСЕНКО Майя Станіславівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і культурології Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова.

ЛОБКО Наталія Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Сумського державного університету.

МАГСУМОВ Тимур Альбертович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник лабораторії світових цивілізацій Міжнародного мережевого центру фундаментальних і прикладних досліджень (Сочі, РФ); доцент кафедри історії і методики її викладання Набережнечелнинського державного педагогічного університету (РФ).

МАМАДАЛІЄВ Анвар Мірзахматович – кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник Міжнародного мережевого центру фундаментальних і прикладних досліджень (Сочі, РФ).

МЕДВЕДЕВА Оксана Юріївна – студентка IV курсу історичного факультету Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (*науковий керівник: Самойленко Наталія Сергіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методики навчання суспільних дисциплін СумДПУ ім. А. С. Макаренка*).

НЕСТЕРЕНКО Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Сумського державного університету.

НІМЕНКО Наталія Анатоліївна – викладач кафедри мовної підготовки іноземних студентів Сумського державного університету.

ПОЛЕЖАЙ Аліна Ігорівна – студентка I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. ПР-54 (*науковий керівник: Дегтярьов Сергій Іванович – доктор історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ПОТАПОВА Олена Богданівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методики навчання суспільних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

ПОТІЙ Наталія Миколаївна – кандидат історичних наук, науковець (м. Чернігів).

ПРОЩЕНКО Софія Юріївна – студентка IV курсу факультету політичних наук Чорноморського державного університету імені Петра Могили (*науковий керівник: Котляр Юрій Вадимович – доктор історичних наук, професор ЧДУ ім. П. Могили*).

РАДІОНОВА Людмила Олексіївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова.

РАМАЧ Янко – доктор історичних наук, професор філософського факультету Університету м. Нові Сад (Сербія).

РОГУЛЯ Маргарита Вікторівна – студентка I курсу факультету технічних систем та енергоефективних технологій СумДУ, гр. КМ-51 (*науковий керівник: Король Віталій Миколайович – фахівець I категорії кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

РОМАНУХА Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг).

РУДИЧ Валентина Олександрівна – студентка III курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. ПР-31 (*науковий керівник: Теліженко Людмила Вікторівна – доктор філософських наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

САМОЙЛЕНКО Наталія Сергіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методики навчання суспільних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

САПСАЙ Олександра Володимирівна – студентка III курсу юридичного факультету, гр. Ю-31 (*науковий керівник: Власенко Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

СЕМЕНЧУК Іван Сергійович – студент IV курсу історичного факультету Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (*науковий керівник: Гончаренко Леся Леонідівна – кандидат історичних наук, доцент СумДПУ ім. А. С. Макаренка*).

ТЕЛІЖЕНКО Людмила Вікторівна – доктор філософських наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Сумського державного університету.

ТИЩЕНКО Дмитро Вадимович – студент I курсу факультету електроніки та інформаційних технологій Сумського державного університету, гр. ІТ-52 (*науковий керівник: Дегтярьов Сергій Іванович – доктор історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ЦЕНКО Маргарита Борисівна – кандидат філософських наук, доцент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

ШВЕЦОВА Ірина Віталіївна – студент I курсу факультету технічних систем та енергоефективних технологій СумДУ, гр. ЕМ-51 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

- Власенко В.М.* (Суми) Громадсько-допомоговий комітет української еміграції в Румунії крізь призму її конференцій 3
- Дегтярєв С.И., Мамадалиев А.М.* (Сумы – Сочи, РФ) К вопросу о переселении сельского населения Северо-Восточной Украины на Кавказ в начале XIX в. 16
- Бацман А.Р.* (Суми) До історії дослідження зеленогайського могильника 20
- Власенко В.М., Сансай О.В.* (Суми) Українські студентські організації в Румунії і емігранти 25
- Дегтярьов С.И.* (Суми) Особливості нагородження цивільними чинами Російської імперії на українських землях наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. 28
- Кіндрачук Н.М.* (Івано-Франківськ) Ідеологічний контроль радянської влади над історичною наукою українців: 70-ті роки XX ст. 33
- Нестеренко В.А.* (Суми) Діяльність «Комітету науково-дослідних інститутів» у Харкові на початку німецької окупації 36
- Полежай А.І.* (Суми) Роменщина у Північній війні 39
- Потій Н.М.* (Чернігів) Проблема догляду за сиротами та безпритульними дітьми в роки нацистської окупації (на прикладі міста Чернігова) 43
- Проценко С.Ю.* (Миколаїв) Національно-визвольний рух на західноукраїнських землях у 1918-1923 роках. Екстраполяція досвіду минулого на сучасний суспільно-політичний розвиток України 47
- Рамач Я.* (Нові Сад, Сербія) Культурно-національний союз югославських русинів: основні напрямки культурно-освітньої, національної та релігійної діяльності (1934-1941 рр.) 50

ПЕРСОНАЛІЇ

- Зякун А.І.* (Суми) Владні коридори родини Б. Хмельницького 59
- Кудінов Д.В.* (Суми) Творчий автопортрет педагога за спогадами вчителя Сумської 1-ї жіночої гімназії П. Ляхова 63
- Лисенко М.С.* (Харків) Л.Є. Кеніг – підприємець і меценат (1874-1903 рр.) 71
- Семенчук І.С.* (Суми) Погляди Кан Ювея щодо модернізації Китаю в останній третині XIX століття 75
- Тищенко Д.В.* (Суми) Перебування Лесі Українки у Косівщині 79

ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ТА ЇЇ СУСІДІВ

- Власенко В.М.* (Суми) До історії Українського Фашистського Здвигу в Югославії 83
- Korol S.M.* (Sumy) The participation of donor countries in providing international technical assistance to Ukraine under cross-border cooperation (case study Transcarpathian region) 88
- Медведева О.Ю.* (Суми) Досвід Польщі щодо адміністративно-територіального реформування (1990-1999 рр.) 89
- Потанова О.Б.* (Суми) Становлення прикордонного співробітництва в країнах Балканського півострова 92
- Радионова Л.А.* (Харьков) Толерантность как императив политической культуры Украины 96
- Романуха О.М.* (Кривий Ріг) Проникнення російського капіталу на територію України 98
- Самойленко Н.С.* (Суми) Європейський досвід міжрегіонального прикордонного співробітництва 101
- Ценко М.Б.* (Харків) Моральні проблеми судової системи 105

КУЛЬТУРА. ОСВІТА. ДУХОВНІСТЬ

- Дегтярьов С.І., Лелюх Т.В.* (Суми) З історії роменської церкви Всіх Святих 109
- Кулик А.В.* (Суми) Чудотворна ікона Охтирської Божої Матері 117
- Лазуткіна Ю.А.* (Суми) Історія церкви Різдва Христового у м. Шостка 121
- Лобко Н.В.* (Суми) Традиції встановлення зв'язку між поколіннями в українських родинах в давнину 124
- Магумов Т.А.* (Набережные Челны, РФ) «Журнал Министерства народного просвещения» как площадка историко-образовательной журналистики 127
- Нименко Н.А., Джавабра С.* (Суми) Источники формирования музейных коллекций вначале 20-х годов XX в. (на примере Роменского окружного музея) 131
- Теліженко Л.В., Рудич В.О.* (Суми) Фетишизація людської тілесності як явище культури 135

УСНА ІСТОРІЯ

- Богомолова А.В.* (Суми) Доля людини на тлі війни 139
- Іващев С.Ю.* (Суми) Діти Другої світової війни 143
- Король В.М.* (Суми) Опитування колишніх учнів навчальних закладів трудових резервів: анкета та приклади її застосування 146
- Розуля М.В., Король В.М.* (Суми) Буремні події ХХ століття у спогадах старої людини 152
- Швецова І.В.* (Суми) Спогади ветерана Другої світової 157
- ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ** 161

Наукове видання

ОСОБИСТІТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА: ПРОБЛЕМИ МИНУЛОГО І СЬОГОДЕННЯ

Матеріали
II Міжнародної науково-практичної конференції
У двох частинах
Частина 1

(Суми, 18 квітня 2016 року)

Редактори: В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, В. А. Нестеренко

Оригінал-макет підготував В. М. Король
(кафедра теорії та історії держави і права
Сумського державного університету)

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат,
економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.
Точка зору редколегії не завжди збігається з точкою зору автора.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 9,77. Обл.-вид. арк. 9,50. Тираж 120 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.